

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2014

Bc. Lenka Vojnová

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav románských studií

Diplomová práce

Bc. Lenka Vojnová

Vývoj postav otce a matky v autofikci Drisse Chraïbiho

Characters of father and mother and their evolution in the Driss Chraïbi's autofictions

L'évolution de la figure maternelle et paternelle dans l'autofiction de Driss Chraïbi

Poděkování

Chtěla bych poděkovat panu doc. PhDr. Václavu Jamkovi za vedení mé práce, připomínky a čas, který mi věnoval. Mé poděkování patří též mým přátelům a rodině za chvíle rozptýlení a mému partnerovi za neuvěřitelnou psychickou podporu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 7. 2014

Bc. Lenka Vojnová

Abstrakt

Maročan Driss Chraïbi patří k předním současným romanopiscům frankofonního Magrebu. Řada jeho románů má zřetelný autobiografický základ, a právě z této části autorova díla bude práce těžit.

Velmi výrazně tu vyvstávají podstatné civilizační aspekty, na nichž spočívá výstavba jedince v arabské společnosti severní Afriky, a z nich se práce zaměří na zobrazení otce a matky. Položí si rovněž otázku, jak je tradiční model rodiny v marocké společnosti ovlivňován „západní“, tedy evropskou, kulturou.

Zobrazení otce se mění ze zkarikovaného patriarchálního tyrana na milého muže s pochopením pro moderní svět. Matka, která tradičně ztělesňuje tradici a rodinu, se v některých textech stává i bojovnicí za práva žen. I přes tento posun se nezdá, že autor by tradice zavrhoval. Těžiště analýzy se zaměří na tyto otázky, v úvodu předtím stručně nastíní situaci arabské frankofonní literatury a zhodnotí místo studovaného autora v tomto kontextu; vymezí též podíl autofikce v celku jeho díla.

Klíčová slova:

Driss Chraïbi, žena, muž, matka, otec, marocká společnost, západní společnost

Abstract

The Moroccan Driss Chraïbi belongs to the most important Francophone authors in the contemporary Maghreb literature. A lot of his works are inspired by autobiography literature and this thesis will study this part of his work.

We will consider culture aspects of Driss Chraïbi's texts and focus on characters of mother and father. We will see how the traditional family model is affected by the West one, so by the European culture.

The images of father develop from a patriarch tyrant to a friendly man understanding the modern world. Mother, traditionally representing the tradition and the family, becomes in certain texts fighter for the woman liberation and for women's rights. However the author does not seem to reject the tradition. The analysis focuses on these questions. At the beginning we will also introduce the author in the North African literature context and determine the part of the autofiction of Driss Chraïbi's works.

Key words:

Driss Chraïbi, woman, man, mother, father, Moroccan society, European society

Obsah

| | |
|--|----|
| Poznámka autora..... | 5 |
| Úvod..... | 6 |
| ČÁST PRVNÍ..... | 8 |
| 1. Driss Chraïbi..... | 8 |
| 2. Autofikce a zájem o sebe..... | 11 |
| ČÁST DRUHÁ..... | 8 |
| 3. Sociokulturní interpretace a uvedení do problematiky..... | 17 |
| 3.1. Otec v dílech <i>Le passé simple</i> a <i>Succession ouverte</i> | 20 |
| 3.2. Matka v <i>Le passé simple</i> a <i>Succession ouverte</i> | 26 |
| 3.3. Osvobozování matky v knize <i>La Civilisation, ma Mère!</i> ... a jeho dopad na otce..... | 30 |
| 4. Existenciální analýza..... | 38 |
| 5. Pán jako vládce..... | 46 |
| 5.1. Krutovláda v díle <i>Le passé simple</i> | 46 |
| 5.2. Smrt diktátora v knize <i>Succession ouverte</i> | 51 |
| 5.3. <i>La Civilisation, ma Mère!</i> ... a alegorie osvobozování státu..... | 54 |
| 6. Driss Chraïbi a psychoanalýza..... | 58 |
| 7. Jazyk a hra stejného a odlišného..... | 66 |
| 7.1. Francouzština a arabština..... | 66 |
| 7.2. Pole otce a matky..... | 67 |
| 7.2.1. Pole stejného..... | 68 |
| 7.2.2. Pole odlišného..... | 69 |
| Závěr..... | 72 |
| Conclusion..... | 75 |
| Seznam literatury..... | 78 |
| Primární literatura..... | 78 |
| Sekundární literatura..... | 78 |
| Přílohy..... | 80 |
| Bibliografie Drisse Chraïbiho..... | 80 |

Poznámka autora

Abychom předešli případným nedorozuměním, upozorňujeme, že pokud hovoříme o autorovi, mluvíme o „Chraïbim“ či „Drissi Chraïbim“; pojmenování „Driss“ se vztahuje výhradně na postavu.

Úvod

V této práci se budeme zabývat postavami otce a matky v autofikci Drisse Chraïbiho, jednoho z nejvýznamnějších spisovatelů francouzsky psané marocké literatury 20. století. Texty tohoto autora již nelze zařadit ke konformnímu orientalismu nebo mezi africké autory, kteří propadají melancholickému líčení svého dětství. Chraïbi proslul mnoha skandály, nebojí se hovořit o tabuizovaných tématech a kritizovat jak společnost Maroka, tak Francie, kde strávil většinu svého života. Otevírá tak cestu nové generaci. Později na něj budou navazovat např. Tahar Ben Jelloun nebo Mohammed Khaïr-Eddine.

V marocké literatuře doby, kdy se Chraïbi začíná zabývat literaturou, a kdy následně začíná tvořit své vlastní texty, můžeme vysledovat častou inspiraci vlastním životem a především potom rodinným prostředím. Právě proto jsme se rozhodli studovat postavy rodičů v autofikci tohoto autora.

V první části naší práce ještě více představíme tohoto autora, jehož práce nejsou ve střední Evropě příliš známé a překládané. Zaměříme se také na vydělení oné autofikce z celku jeho díla a vymežíme tak pole našeho zkoumání.

V části druhé se potom zaměříme přímo na postavy otce a matky. Vzhledem k tomu, že se jejich zobrazení značně liší dílo od díla, budeme si klást otázku, z čeho tato různost vychází, a zda existuje nějaká kontinuita v jejich vývoji.

Postavy budeme sledovat na několika hlavních interpretačních osách. Kvůli odlišnosti magrebské a evropské kultury se nevyhneme sociokulturní interpretaci, která zároveň bude sloužit jako uvedení do problematiky. Následně se pokusíme o výklad skrz existenciální filosofii, už i protože Chraïbiho díla bývají srovnávána s knihami Alberta Camuse. O tuto interpretaci se budeme opírat při vysvětlování díla jako alegorie dějin. A kvůli silnému odporu hlavní postavy proti otci se nevyhleme ani psychoanalýze, která bývá v případě Drisse Chraïbiho poměrně často skloňována. Na závěr se potom podíváme, jak výběr jazyka psaní a jeho užití podporuje předcházející interpretace.

Část první

1. Driss Chraïbi

Přesné datum narození tohoto marockého autora není známé. Matrika v tu dobu v Maroku neexistovala. Chraïbiho datum narození bylo poprvé potřeba udat až při vstupu na francouzské lyceum. Jeho otec ho tak v tu chvíli odhadl na 15. července 1926. Místem narození je Mazagan, dnešní El Jadida.

Spisovatel pochází z rodiny bohatého měšťanstva. Jeho otcem byl Haj Fatmi Chraïbi, prosperující obchodník, jehož poznáváme v některých textech s autobiografickými prvky v postavě Haj Fatmi Ferdiho. Přestože ho autor v mnohých textech popisuje jako tyрана, v jeho skutečné autobiografii *Vu, lu, entendu* se dozvídáme, že na syna nikdy ruku nevztáhl.

Jeho matkou byla H. Zwitten ze vzdělané muslimské rodiny, nicméně sama coby žena vzdělání neměla žádné. Její jméno se ve Chraïbiho fikčních textech neobjevuje, najdeme ho pouze v oné autobiografii.

Driss Chraïbi nejprve chodil do muslimské školy, ze které si uchoval vzpomínky na bití a ponižování, což se také promítá do jeho díla. Potom chodil do soukromé školy v Rabatu a následně na Lycée Lyaoutey v Casablance. Právě na lyceu začíná psát básně, které však nikdy nebudou zveřejněny, zajímá se o literaturu a hodně čte. K jeho oblíbeným autorům tou dobou patří Jean de La Fontaine, Victor Hugo, Ernest Renan, Eugène Sue, Paul Féval, spisovatelé osvícenského období a detektivních románů jakékoli úrovně.

Rodina bez větších problémů přečkala druhou světovou válku. Ve svých textech vzpomíná např. na sympatie většiny Maročanů k Německu, které napadalo jejich kolonizátora. Proněmecká nálada se projevila kupříkladu poněmčováním jmen ve školách – z Drisse se stal Dritz.

Po dokončení střední školy si Chraïbi vlastními silami vydělá na cestu do Francie, kam odchází roku 1945, a kde vystuduje chemii. Hodně se také bude zabývat neuropsychiatrií. Ani v jednom z těchto oborů však pracovat nebude. Nejprve se zcela nechává živit otcem. Ten mu však přestane posílat peníze, když zjistí, že si syn sám nepřivydělává. Potom Driss Chraïbi vykonává různá drobná zaměstnání, která mu později budou inspirací při psaní románu *Les Boucs*.

Následuje období autorovi revolty proti otcí, které v roce 1954 vyvrcholí vydáním knihy *Le passé simple*. Tento text je mnohými kritiky pokládán za jeho rozchod s Marokem. Hlavní postavou je Driss, který se staví do opozice vůči otcí a vůbec ke všemu, co představuje – patriarchát, strohý řád Maroka, islám. Autor se také staví proti podřízenému postavení ženy ve společnosti.

Knihy vyvolala velký skandál a nahlíženo se na ni jako na vlastizrada. Maroko se v tu dobu snažilo osvobodit z područí Francie, která ovládala tuto zemi po celé dlouhé období od začátku dvacátého století až po rok 1956. Ale Driss Chraïbi se v tu chvíli kritizuje marockou společnost. Situace je tak vyhrocená, že se v novinách objevují titulky jako „Driss Chraïbi,

assassin de l'espérance"¹. Dílo je určeno francouzskému publiku, které navíc není zcela schopno vyhodnotit situaci v Magrebu a je tak snadno manipulovatelné. V důsledku toho všeho byla tato kniha v Maroku zakázána v letech 1954 – 1977.

Jeho druhým publikovaným textem je román *Les Boucs* z prostředí imigrantů ve Francii. Driss Chraïbi jako mnoho jiných autorů kritizuje podmínky imigrantů. Ale bez poskvrny nezůstanou ani samotní imigranti, kteří jsou zobrazeni jako pasivní, bez vůle cokoli učinit se svou situací. Jak ukazuje Déjeux², s tématem imigrace jsou spojena i témata cesty, odlidštění, odcizení, nezdařeného života, sebevražedného chování, touhy po návratu do dětství a neúcty k islámu. Všechna najdeme i v díle Drisse Chraïbiho. I když román *Les Boucs* nezpůsobil takový skandál jako autorova prvotina, vyvolal také odpor ve Francii. Spisovatel si tak zneprátlil obě strany – Maroko i Francii.

Tlaky na Chraïbiho byly tak silné, že se nakonec distancuje od svého prvního textu, čehož později bude litovat, a co mu mladí Maročané budou vyčítat. Nicméně se mu podaří urovnat vztahy se svou rodinou. Do Maroka se však už natrvalo nevrátí. Zakoření ve Francii, bere si Francouzsku Catherine Birckelovou, se kterou bude mít pět dětí. Tato žena do autorových textů neproniká. Manželství se nezdá příliš šťastné, vydrží sotva deset let, potom přistoupí k rozvodu. Následně si Chraïbi bere Skotku Sheenu Mc Callionovou. Nějaký čas spolu tráví ve Skotsku, potom se stěhují do Kanady, kde Driss Chraïbi přednáší na univerzitě.

Pokud jde o jeho další díla, vychází sbírka povídek *l'Âne*, která je poměrně zatížená symboly, výklad textů je složitý. I proto si nezískala širokou veřejnost. Další sbírkou povídek je kniha *De tous les horizons*, do které se promítá především autorovo zasažení smrtí otce. Ale prokazuje zde také např. svou vnímavost k současné situaci Alžířanů ve Francii.

Následuje kniha *Succession ouverte* (1962), která bývá vnímána jako pokračování Chraïbiho prvotiny *Le passé simple*. Sledujeme zde Drissův návrat do Maroka po smrti otce, jeho zklamání, protože se v této zemi nic nezměnilo, a následný návrat do Francie. Autor tento text začal psát jen několik málo měsíců po smrti svého otce. I proto zde již Driss není tak odbojný jako v první knize. Můžeme zaznamenat úctu k otci a sblížení s ním. Kritika této knize nevěnovala příliš mnoho pozornosti, pro autora je však důležitá.

Po roce 1967 se setkáváme s určitou rehabilitací spisovatele v Maroku.

„Avantgardní časopis Souffles mu vzdal čest [...] prostřednictvím textu [marockého spisovatele] Abdellatifa Laâbiho, který uznal, že je „zjevně jediným magrebským a arabským spisovatelem, který měl tu odvahu postavit celý národ před jeho zbabělé činy, ukázal mu jeho pasivitu, sklony k pokrytectví, k sebekolonizaci a útlaku jedněch druhými.“³

¹ Cituje Gans-Guinoune, A.-M. In: *Driss Chraïbi, de l'impuissance de l'enfance à la revanche par l'écriture*.str. 21. „Driss Chraïbi, zabiják naděje.“

² Déjeux, J.: *La littérature maghrébine d'expression française*.

³ S. Doudet: *Dossier et notes réalisés par S. Doudet*. In: Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !....*str. 240. „La revue d'avant-garde Souffles lui a rendu hommage [...] reconnu sous la plume d'Abdellatif Laâbi qu'il est « vraisemblablement le seul écrivain maghrébin et arabe qui ait eu le courage de mettre tout un peuple devant ses lâchetés, qui lui ait étalé son immobilisme, les ressorts de son hypocrisie, de cette autocolonisation et oppression exercée les uns sur les autres... ».”

Driss Chraïbi byl následně několikrát pozván na přední marocké univerzity. Lze tak mluvit o konečném smíření s Marokem.

Přesto situace v této magrebské zemi stále není jako v Evropě. Autor tak nepřestává bojovat za demokracii a za práva žen. Kniha *Un ami viendra vous voir* zobrazuje ženu nesvobodnou a zotročenou. Následně text *La Civilisation, ma Mère!*... bude představovat vytoužené osvobození ženy, které však vyznívá velmi nerealisticky. Osvobození matky zde vede syn, který získat západní vzdělání. Toto dílo má v porovnání s předchozími texty odlehčenější atmosféru a humorné pasáže, a proto byla velmi úspěšná i u širší veřejnosti.

Za významnou se také považuje trilogie *Une enquête au pays* (1981), *La Mère du Printemps* (1982), *Naissance à l'aube* (1986), která už je však opět zatížena symbolikou. Představuje návrat do marocké historie a k tradici. Čte se jako románové dílo věnované Berberům a dalším menšinám. Přestože vypráví příběh incestní lásky mezi otcem a dcerou nepobouřila kritiku.

Driss Chraïbi získal několik ocenění. První přišlo v roce 1973 – *Prix de l'Afrique méditerranéenne* udělované pařížským sdružením *L'Association des écrivains de langue française*. Následují v roce 1981 *Prix de l'Amitié francoarabe* za knihu *Une enquête au pays*, roku 1986 dostal italskou cenu *Mondello* za dílo *Naissance à l'aube* a roku 1995 cenu *Grand Atlas* za text *L'homme du livre*.

Později napsal Driss Chraïbi několik odlehčených prací inspirovaných detektivním románem. To je kupříkladu *L'Inspecteur Ali* (1991) a jeho pokračování *L'Inspecteur Ali à Trinity College* (1995) a *L'Inspecteur Ali et la CIA* (1996). Významnější prací bude ještě jeho autobiografie *Vu, lu, entendu* z roku 1998.

Spisovatel zemřel 1. dubna 2007 a je pochovaný v Casablancae.

Je považovaný za významného autora marocké literatury 20. století, což dokládá i množství prací o jeho knihách na akademické půdě a to především ve Francii. Driss Chraïbi proslul jako muž mnoha skandálů, který svým slovem bojoval za práva Maroka, demokracii a postavení ženy (díky čemuž bývá nazýván feministickým autorem). Kromě revolty, ženy a náboženství jsou jeho hlavní témata vztah matky a dítěte, odcizení, exil, symbolika cesty a opozice západního a východního světa. Jeho styl, který se zpočátku vyznačuje kousavou ironií a často i symbolickým zatížením, se postupně vylehčuje a jeho pozdější texty přijímá i široká veřejnost. Literární hodnotu však mají především jeho ranější práce.

2. Autofikce a zájem o sebe

Tato práce se zabývá *autofikcí* v díle Drisse Chraïbiho. Abychom správně identifikovali pole zkoumání, vysvětlíme si, co se autofikcí míní, a jaké místo zaujímá v díle tohoto marockého autora.

Autofikce se často vymezuje vůči autobiografii. Tu definoval Philippe Lejeune, francouzský literární teoretik tohoto žánru⁴ jako: „retrospektivní prozaickou zprávu, kterou vytvořila skutečná osoba o své existenci, kladouc hlavní důraz na svůj individuální život, zejména na dějiny osobnosti.“⁵ Jinak řečeno, autor a vypravěč jsou jedno a pisatel vypráví svůj *pravdivý* příběh.

V 70. letech ve Francii ale vznikají díla, která vyvolávají otázku po tom, co autobiografie ve skutečnosti je. Viart a Vercier ukazují, že

„formální vynálezy Georgese Pereca ([...], *Je me souviens*, [...] *W ou le souvenir d'enfance*), Rolanda Barthesa [...], Michela Leirise (jeho [...] *La Règle du jeu* o tématu pojednávající prostřednictvím jazykových her) dokázaly obejít výtky adresované tradiční autobiografii.“⁶

Žánr se tedy postupně rozšiřuje a znovu se vymezuje.

Definování autobiografie Philipem Lejeunem způsobilo, že autoři postupně zbořili jeho základní pilíře. Především upouštějí od nároku na pravdu a autentičnost a distancují se od sebe coby hlavní postavy. Jak se autoři vymezují vůči tradičnímu konceptu vlastního životopisu, vytvářejí si i vlastní označení svých textů: „*autofikce* (Serge Doubrovsky), *automytobiografie* (Claude-Louis Combet), *autobiobr* (Hubert Lucot), *otobiografie a cirkonfese* (Jacques Derrida), *vzpomínková próza* (Jacques Roubaud) [nebo například] *nová autobiografie* (Alain Robbe-Grillet).“⁷ Termín *autofikce* se nakonec prosadil nejlépe, i protože Serge Doubrovsky byl významný teoretik autobiografického přístupu.

Pojem autofikce zdůrazňuje především to, jak se do vyprávění o sobě mísí fikce. Pokud se podíváme na knihy Drisse Chraïbiho popisující rodinné prostředí, nelze je v žádném případě označit za autobiografické texty líčící skutečné události z autorova života. Na první pohled viditelnou „nesrovnalostí“ by bylo odlišné podání hlavních postav. V zobrazení otce se střídá zkarikovaný patriarchální tyran a milý muž s pochopením pro moderní svět. Matka, která tradičně ztělesňuje tradici a rodinu, se v některých textech stává bojovnicí za práva žen. Navíc může matka v jednom textu spáchat sebevraždu (*Le Passé simple*) a ve druhém oplakávat zemřelého manžela (*Succession ouverte*). Chraïbi neustále dokola přepracovává příběh vlastního dětství, představuje si různé varianty. Přestože tedy autor a vypravěč nejsou jedno a příběh nelze označit za autentický, čímž text nesplňuje jeden z hlavních požadavků autobiografie, najdeme tu silnou inspiraci vlastním životem.

⁴ Autobiografie je považována za žánr také např. v encyklopedii Larousse.

⁵ „récit rétrospectif en prose qu'une personne réelle fait de sa propre existence, lorsqu'elle met l'accent sur sa vie individuelle, en particulier sur l'histoire de sa personnalité.“

⁶ VIART, D., VERCIER, B.: *Současná francouzská literatura*. str. 29.

⁷ Tamtéž. str. 31.

Pravdivý příběh, tedy ten, který autor skutečně prožil, není ani dosažitelný. Člověk mívá ze svého dětství jen kusé vzpomínky, a i ty mohou být navíc zkreslené. Jestliže se rozhodne nějakým způsobem to, co se mu vybavuje, zaznamenat, má dvě možnosti: buď bude mít jeho text charakter sbírky (zaznamenání útržků života, které jsou v zásadě autentické), nebo se autor zřekne požadavku na „opravdovost“ a rozhodne se zaplnit prázdná místa fikcí. A „netřeba připomínat, že už Chateaubriand, když představoval své *Mémoires d'outre-tombe*, zdůrazňoval, že ono „já“, které píše, není stejné jako to, které prožívalo události, o nichž vypráví.“⁸

A právě to, co si autor přimyslí, se stává podstatným. Doplněné detaily mohou postihnout hloubku a podat nám určitý obraz o nitru pisatele. Těmito detaily se bude zabývat např. psychoanalytická interpretace v druhé části této práce. Díky tomu, že na sebe Driss Chraïbi pohlíží jako na románovou postavu, nekontroluje tolik svůj projev, a v textu můžeme lépe sledovat jeho charakter či tajné tužby. Sám přitom toto spojení s hlavní postavou přiznává:

„Hrdina se nazývá Driss Ferdi. Třeba jsem to já. Každopádně jeho zoufalství je mým zoufalstvím. Zoufalstvím z víry. Coby horlivý mladík vzdělaný na francouzských školách viděl islám, v který věřil a jenž hovoří o rovnosti říší... snášenlivosti, svobodě a lásce, jak se omezuje na pokrytectví a sociální systém a zbraň propagandy. Vydal se tedy do Francie: měl potřebu věřit, milovat, mít v úctě někoho a něco.“⁹

Pokrytectví a sociální systém patriarchátu, o kterých říká, jak je jimi znechucen, jsou zosobňovány nejčastěji právě postavou otce. Chraïbiho odpor je nejcitelnější v románu *Le Passé simple*. Matka se zde jeví jako oběť nespravedlnosti. Hrdina ji lituje, ale zároveň je i znechucen její slepou podřízeností a naprostou nepřítomností vůle k revoltě. Ale jinde, např. v knize *La Civilisation, ma Mère!...*, se s ní ztotožňuje a zdůrazňuje, jak je k ní po celý život připoután. Rafika Merini však v analýze textu *Succession ouverte* ukazuje, jak může zaměření na matku maskovat zaměření na sebe samého:

„[Otec] představuje dříve tak mocnou společnost, která se rozdrobila a nechala za sebou chudobu, letargii, farizejství a zkaženost. Matka, která zůstává stejně tak bezejmennou jako bezmocnou, je ženou, jejíž příběh spisovatel překrotí, aby metaforicky vyjádřil své vlastní pocity bezmoci, frustrace a beznaděje vyvěrající ze společného zdroje.“¹⁰

Lze tedy říct, že Chraïbi chce vypovídat o realitě v obecné rovině. Postavy jsou často stereotypní. Představují určitý náhled na svět nebo systém. Takováto schematizace mnohdy vede ke ztrátě psychologické hloubky, ale především ubírá na pravdě. Na první pohled se může zdát, že tento sklon je v rozporu s primárním zájmem o sebe. Nicméně právě ono zjednodušení pomáhá autorovi objevovat vlastní „já“. Osobnost se dostává do poloh umožňujících vymezení vůči „těm druhým“ a zároveň i vůči jistým náhledům na svět.

⁸ Tamtéž. str. 50.

⁹ Cituje PANTUČEK, S. In: *Literature severní Afriky*. str. 315.

¹⁰ Merini, R.: *Women in a Man's Exploration of His Country, His World: Chraïbi's Succession ouverte*. In: BOYCE DAVIES, C., GRAVES, A. A.: *Ngambika: studies of women in African literature*. str. 46. „[Father] represents a once powerful society which crumbled and left behind poverty, lethargy, pharisaism, and corruption. The mother, who remains as nameless as she is powerless, is the woman whose odyssey the writer will manipulate to metaphorically convey his own feelings of helplessness, frustration and despair sprung from a common background.“

Schematizace postav a vůle k možnosti obecného čtení textu je dalším odkloněním od autobiografie směrem k autofikci.

Dokladem neautentičnosti a schematičnosti postav by mohly být nereálně vypadající, až teatrálně zkarikované situace. Podívejme se na scénu z *Le Passé simple*, kdy otec, nazývaný *Seigneur*, tedy *Pán*, posílá Drisse od stolu do kuchyně, aby se umyl, ale zároveň mu zakazuje mluvit s matkou:

„- Tu ne bavarderas pas avec ta mère. [...] Je trouvais ma mère accroupie, soufflant sur le brasero. J'allumai. Elle se leva d'une pièce et vint se blottir contre ma poitrine. - Driss mon fils, toi que j'aime entre tous mes fils, par ce ventre d'où tu es sorti, par les neuf mois durant lesquels ce ventre t'a porté, par ce sein qui t'a nourri, Driss mon fils, trouve-moi un moyen de mort rapide et sûre. Driss mon fils, il est entré comme une catastrophe, il a déambulé dans toutes les pièces, il a trouvé que le ménage n'était pas fait, de la poussière sous les lits, des punaises dans les matelas, les murs trop chauds, le carrelage trop froid, l'air impur, il a injurié mes ancêtres, il m'a injurié et menacé de me répudier. - Tu n'es pas la seule. Il vient de me cracher à la figure. Regarde. [...] Je plongeai la main dans un seau et m'aspergeai la figure. Deux fois. Puis j'éteignis.“¹¹

Pán se skutečně chová jako pán všeho a tyran. Zakazuje synovi mluvit s matkou, která se neúčastní stolování, připravuje jídlo v postranní místnosti jako služka. Otcovo hrubé jednání je podtrženo patetickou řečí jeho ženy. Ta nejprve projevuje nezměrnou lásku k synovi, hned vzápětí ale ukazuje, jak ničivý je její vztah s „Pánem“. Matka je zdrcena natolik, že se chce zabít, přestože je sebevražda náboženstvím zakázána a ona by pak byla zatracena. Matčina řeč ale ukazuje Drissovy vlastní pocity. Vypravěč se zabývá sám sebou, proto nijak ani nereaguje na onu zmínku o sebevraždě.

V jiné scéně otec trestá také Camela, svého dalšího syna, za pouhou myšlenku. Následkem toho působí také jako vševědoucí bůh. Nereálné situace pak tedy umožňují i mnohé symbolické výklady. V rozhovoru s Abdeslamem Karidim pro *Tel Quel magazine*

¹¹ CHRAÏBI, D.: *Le Passé simple*. str. 32-33.

„- A ne abys mluvil s matkou. [...] Našel jsem matku sehnutou a foukající do kamen. Rozsvítil jsem. Jedním pohybem se narovнала a přišla se schoulit na mou hrud'. - Drissi, synu, ty, kterého mám ze svých synů nejraději, při tomto lůně, ze kterého jsi vzešel, při těch devíti měsících, kdy jsem tě nosila, při tomto ňadru, které tě krmilo, Drissi, synu, najdi mi nějaký rychlý a jistý způsob, jak zemřít. Drissi, synu, vtrhl sem jak velká voda, prošel všechny místnosti, přišlo mu, že není uklizeno, prach pod postelemi, štěnice v matracích, zdi příliš teplé, podlaha moc studená, vzduch nečistý, urážel mé předky, urážel mě a hrozil, že mě zapudí. - To nejsi jediná. Právě na mi plivnul do tváře. Podívej. [...] Ponořil jsem ruku do vědra a pokropil se. Dvakrát. Pak jsem zhasnul.“

Driss Chraïbi řekl: „Nikdy jsem nechtěl napsat opravdový román nebo fikci. Vždy jsem si přál přimět čtenáře, aby přemýšlel.“¹²

Existuje tedy několik důvodů, proč nelze mluvit o Chraïbiho dílech jako o autobiografiích. V první řadě porušují požadavky na autentičnost. Dále autor a vypravěč nejsou jedno. Spisovatel se neztotožňuje pouze s hlavní postavou, ale také např. s matkou. Navíc valná většina scén je nereálných. Jednání postav je vyvoláno jejich symbolickou funkcí. Vzhledem k tomu, že postavy jsou schematické, nelze říct, že by výrazně vypovídaly o pisatelově životě.

Nejde však zároveň o čistou fikci, protože stále můžeme vysledovat silnou inspiraci vlastním životem. Chraïbiho skutečná autobiografie z roku 1998 *Vu, lu, entendu* se čtenáři, který zná alespoň částečně autorovu tvorbu, jeví jako složenina různých scén z předchozích knih. V dílech tedy přetrvává silné zaměření na sebe samého. Chraïbi také z autobiografie zachovává rozlišení mezi dětským a dospělým „já“. V knize *La Civilisation, ma Mère!...* nalezneme téměř v každé kapitole indicii dokazující, že knihu už píše starší a vyzrálejší autor. Tak např. když popisuje, jak se jeho matka vždy pomodlila a potom teprve spustila šicí stroj, čteme:

„Entrait en transes trépidantes la machine Singer – un de ces prototypes à pédale qui ont survécu à l’humanisme. Je l’ai là, devant moi, dans ma bibliothèque vitrée. Mon seul héritage. Entre les livres que j’ai écrits, jaunissant et s’empoussiérant, et des traités de management dont l’un affirme que la révolution ne se fait plus chez Mao Tsé-toung, mais chez Control Data.“¹³

V případě textů tohoto marockého autora budeme tedy hovořit o autofikci. Pokud jde o vymezení našeho pole zkoumání, budeme studovat texty, kde Chraïbi zpracovává své vzpomínky z dětství, tedy příběhy odehrávající se v rodinném prostředí, jejichž hlavní postavou je Driss Ferdi. Konkrétně jde o knihy *Le Passé simple*, *La Succession ouverte* a *La Civilisation, ma Mère!...*. Dotkneme se ale i děl, o nichž lze tvrdit, že se autor s jistou pravděpodobností také inspiroval vlastním životem, jako jsou např. *Les Boucs*, nebo i jeho skutečné autobiografie *Vu, lu, entendu*.

Jestliže máme v těchto textech studovat postavy otce a matky, bude vždy nutné je vztáhnout k dalším postavám, především k hlavní postavě. Nejpodstatnější bude „trojúhelník“ matka – otec – syn. Otec a matka jsou již z principu určeni svým vztahem k dítěti. Neméně důležitý je ale i vztah mezi nimi, a proto se budeme zabývat i jím.

Viařt a Vercier popisují dva typy psaní o sobě:

„Pole autobiografické literatury protínají dva směry: první se snaží prostě překročit hranici mezi románem a psaním o sobě – to je skutečná autofikce, autor mluví o sobě jako o někom jiném (Dobrovsky, Robbe-Grillet); druhý se navrácí k dřívější románové látce a předělává ji na „autentickou“ verzi – snaží se vrátit

¹² KADIRI, A., CHRAÏBI, D.: *Entretien avec Driss Chraïbi*. „Je n’ai jamais voulu écrire des romans « romans » ou de la fiction. J’ai toujours souhaité amener le lecteur à réfléchir.“

¹³ CHRAÏBI, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 21. „Tu se dostávala do hřmotného transu sengerovka, jeden z těch prvních pedálových strojů, které přežily humanismus. Mám ho tady přede mnou v prosklené knihovně. Mé jediné dědictví. Mezi žlutnoucími a zaprášenými knihami, které jsem napsal, a pojednáními o managementu, z nichž jedno prohlašuje, že revoluci už nedělá Mao Ce-tung ale Control Data.“

k sobě od druhého, v něhož se původně transponoval (Durasová, Ernauxová, Simon), prostřednictvím nového čtení i psaní sebe sama.“¹⁴

Spisovatel *Snadné minulosti, Otevřeného dědictví a Civilizace, má Matko!*... by se zařadil do první kategorie. Autor *Vu, lu entendu* by se ale už zařadil do druhé skupiny. Po několika fiktivních verzích svého života zatoužil Chraïbi po autentičtějším příběhu. Není zdaleka prvním, kdo se po několika románech či jiných žánrových typech fikční literatury uchýlil k autobiografii. Můžeme jmenovat např. *Slova* Jeana-Paula Sartra.

Je nutné zdůraznit, že autobiografická literatura byla ve své době ve Francii značně populární. V 70. letech se shledalo s úspěchem několik tradičních vlastních životopisů a, jak už bylo zmíněno výše, tou dobou vycházejí i texty experimentálnější: Georgese Pereca, Michela Leirise a Rolanda Barthese.

Psaní o sobě bylo oblíbené ale také v Maroku. Doudet píše:

„Magrebská literatura by měla tendenci upřednostnit osobní příběh, tak aby mohla před publikem převážně západním podat svědectví o zvláštním postavení kolonizovaných, a dále o rozporech v identitě vyplývajících z dvojí kultury nebo ze skutečnosti, že se vyjadřují jazykem, který není jejich rodným.“¹⁵

I Albert Memmi vysvětluje v knize *Portrait du colonisé* zájem o vlastní „já“ kolonizací:

„Pokud jde o literaturu, je tedy obvyklé, že spisovatel začíná hledáním vlastního já, smazaného a někdy poničeného kolonizátorem, stěžuje si a rád vystavuje bolesti své osobnosti poznamenané násilím; zkrátka že vylévá srdce nad svým bytím v politicko-tragických návalech předtím, než získá odstup.“¹⁶

Zároveň stoupá v Maroku obliba románu, v této končině prakticky nově objevený žánr. Chraïbiho autofikci lze tedy chápat jako výsledek autobiografických tendencí a současně i zalíbení v moderním fikčním útvaru.

Na psaní o sobě a otázku identity budeme ještě později navazovat v kapitole vykládající existenciální interpretaci i v části, kde budeme sledovat autorovo ztotožňování s matkou a sebevymezení vůči druhému, ztělesněnému především v postavě otce a jeho jednotlivých substitutech. Na postavách Drissových rodičů budeme sledovat, jak spisovatel spojuje a dává do protikladu kulturu evropskou a magrebskou. Stranou nezůstanou ani komentáře k postavě samotného kolonizátora a současnému marockému politickému systému.

¹⁴ VIART, D., VERCIER, B.: *Cit. dílo*. str. 43.

¹⁵ DOUDET, S.: *Cit. dílo*. str. 177. „La littérature du Maghreb aurait eu [...] tendance à privilégier le récit personnel, de façon à pouvoir témoigner auprès d'un public essentiellement occidental de la situation singulière des colonisés, puis des déchirements identitaires qu'implique une double culture, ou le fait de s'exprimer dans une langue qui n'est pas celle de sa naissance.“

¹⁶ Tamtéž. str. 177. „Pour ce qui est de la littérature, il est donc normal pour l'écrivain de commencer par la recherche de son moi, effacé et parfois aboli par le colonisateur, de se complaire à étaler les douleurs de sa subjectivité agressée, en un mot de s'épancher sur son être dans des élans politiques et tragiques avant de prendre ses distances.“

Část druhá

3. Sociokulturní interpretace a uvedení do problematiky

Vzhledem k odlišnostem mezi marockou a evropskou civilizací se nemůžeme vyhnout sociokulturní interpretaci. Ta poslouží zároveň jako úvod k interpretacím následujícím.

*

V Maroku veškeré společenské dění určuje tradice, která stále zůstává živá i kvůli tomu, jakou důležitost jí přikládá Korán. Svět muže a ženy je důsledně oddělen. Vše je zařízeno tak, aby se muž a žena potkávali co možná nejméně. Bohatší ženy ani nechodí nakupovat, protože prodavačem bývá muž. Dokonce i na rodinných oslavách je prostor mužů a žen důsledně oddělen.

Žena tedy tráví svůj veškerý čas doma. Tradičně bývá zobrazována jako ochránkyně tradice a rodinného krbu. Hodnocení ženy záleží ve velké míře na tom, zda je dobrá matka. To znamená např. dlouhou dobu kojení. V jednom z pozdějších Chraïbiho románů muž zapudí svou manželku, protože ze zdravotních důvodů nemůže nakojit své dítě a je tudíž považována za špatnou matku. Muž, který hraje vedoucí společenskou úlohu, v literatuře nejčastěji ztělesňuje autoritu, společenskou normu, ale i náboženský zákon, politiku a historii. To souvisí s tím, že je předurčen, na rozdíl od ženy, ke společenskému životu. Např. také udržuje vztahy se vzdálenějšími příbuznými. Žena cestuje jen zřídka. Chraïbi opravdu vychází z této tradiční představy, které se, jak uvidíme, následně proměňuje.

V textech tohoto autora Východ představuje muž – a to kvůli patriarchátu. Západ, který je ve Chraïbiho díle spojen s ženským elementem, sem proniká v podobě evropského moderního myšlení a svobod. V Maroku jsou práva žen potírána. Slabší pohlaví je poddáno muži, nahlíží se na něj jako na majetek a za špatné chování je může stihnout jak fyzický trest, tak i již výše zmíněné zapuzení.

Taková hierarchizace pohlaví není dána jen islámem, souvisí i s geografickou polohou. Germaine Tillionová ukazuje, že „fakt, že žena ustupuje do pozadí [...], odpovídá území, jehož hranice nejsou těmi muslimského náboženství, neboť je třeba tam zahrnout, *ještě i v dnešní době*, středomořské křesťanské pobřeží.“¹⁷ V tomto případě půjde patrně o ovlivnění předislámskou kulturou, protože tato civilizace na území Maroka uznávala matriarchát. Na hodnoty této společnosti upozorňuje Chraïbi ve své pozdější trilogii *Une enquête au pays*, *La Mère du Printemps* a *Naissance à l'aube*.

Před Chraïbiho projevy obdivu k matriarchátu najdeme však výrazný odpor k patriarchátu, tedy k současné situaci. Autor pojímá záměr otřást starým systémem v samotných základech. Protože je pro tento tradiční svět tolik podstatná rodina, volí příběh právě z rodinného prostředí. Nejagresivnější je jeho první román, *Le passé simple*.

¹⁷ Cituje Gans-Guinoune, A.-M, In: *Cit. dílo*. str. 89. „cette mise à l'écart de la femme [...] correspond à une zone géographique qui couvre une surface dont les frontières ne sont pas celle de la religion musulmane, puisqu'il faut y inclure, *encore aujourd'hui*, tout le littoral chrétien de la Méditerranée.“

V době, kdy ho píše, najdeme v Maroku celý realistický proud, který také velmi často líčí rodinné prostředí, a který se zaobírá sociální kritikou. První generace francouzsky píšících spisovatelů je zde ovlivněna Balzacement, Zolou a Flaubertem. Na Chraïbiho zapůsobily i texty amerických spisovatelů jako Faulkner, Steinbeck nebo Hemingway. Drissův závěrečný projev v knize *Le passé simple* – „A co se týče tebe, Páne, neříkám sbohem. Říkám brzy na shledanou!“¹⁸ – připomíná Rastignacovo závěrečné vyzývání Paříže na souboj– „A teď jen my dva!“¹⁹ - z *Otce Goriota*.

K odporu by nemohlo dojít bez přítomnosti evropských hodnot, které přináší prostředí marockého protektorátu. Chraïbi ale rozhodně není slepě okouzlen Západem. Dokládají to např. mnohé ironické citace v jeho díle. Gans-Guinounová píše:

„*Le passé simple* se od ostatních románů odlišuje četnými odkazy na evropské autory jako Victor Hugo, André Gide, Goethe, Valéry, které autor cituje dvojznačně. Tak třeba v líčení Hamidovy smrti čteme: „Il faut que l’herbe pousse et que les enfants meurent.“²⁰ [...] Tato věta může být chápána jako stav útěchy básníka, který takovou bolestnou ztrátu zažil, a dotvrzuje moc času. Zde je vyslovena příliš brzy, a tak vyjadřuje Drissovo popírání bolesti. Později, když připomíná smrt své matky, spojuje se svou bolestí básníka Valéryho: „pourquoi gémir à cette heure Valéry? Une semaine s’était déjà écoulée depuis le suicide de ma mère.“^{21,22}

Dalším důkazem může být i karikatura „demokratického“ de Gaulla v díle *La Civilisation, ma Mère!...*, o které budeme ještě hovořit později, nebo postava Mac-O-Maca v románu *Les Boucs*, o které Gans-Guinounová říká:

„Za [touto] směšnou postavou se pravděpodobně skrývá autorovo vyřizování účtů s François Mauriacem. Křesťanský spisovatel Mauriac se v 50. letech postavil za nezávislost Maroka, což Chraïbi hodnotil jako oportunismus.“²³

Autor tedy zarytě nestojí pouze proti tradičnímu východnímu systému, jak si myslí někteří kritici²⁴, ale soudí i hodnoty západní.

Spisovatel zobrazuje rozpadající se patriarchát až po knihu *La Civilisation, ma Mère!...* Tam se pokusí spojit svět západní a východní. Skončuje s agresivním obžalováním systému a obrátí se k idealistickému řešení problému. Výsledkem je příjemně odlehčený, humorný text, kdy se matka postupně osvobozuje z nadvlády otce.

¹⁸ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 273. „Quant à toi, Seigneur, je ne dis pas: adieu. Je dis: à bientôt!“

¹⁹ Balzac, H. de : *Père Goriot*. str. 245. „A nous deux, maintenant!“

²⁰ „Však musí tráva růst a děti umírat.“

²¹ „Proč naříkat v této hodině, Valéry? Od sebevraždy mé matky uplynul již týden.“

²² Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. Dilo*. str. 138-9. „*Le passé simple* se distingue des autres romans par les références nombreuses à des écrivains européens comme Victor Hugo, André Gide, Goethe, Valéry que l’auteur cite d’une manière ambiguë. Ainsi nous lisons à la mort du petit frère Hamid: “Il faut que l’herbe pousse et que les enfants meurent.“[...] La phrase de Hugo peut être lue comme consolation d’un poète qui a connu la souffrance de la perte, et qui témoigne du travail du temps. Ici prononcée trop tôt, elle exprime une dénégation de la douleur par le jeune Driss. Plus tard, évoquant la mort de sa mère, il associe le poète Valéry à sa douleur : “pourquoi gémir à cette heure Valéry? Une semaine s’était déjà écoulée depuis le suicide de ma mère.““

²³ Tamtéž. str. 141. „Derrière le personnage ridicule de Mac-O-Mac se cache, paraît-il, un règlement de comptes de l’auteur avec François Mauriac. Ecrivain chrétien, Mauriac avait pris position dans les années 50 pour l’indépendance du Maroc, prise de position jugée opportuniste par Chraïbi.“

²⁴ Memmi A.: *Écrivains francophones du Maghreb*. str. 103

Chraïbi tedy podkopává společenské normy v samotných základech. Ale neznamená to, jak ještě uvidíme, že by zapomínal na tradice nebo že by dospíval k radikálním feministickým závěrům.

V rozhovoru pro časopis *Omayá Revista de información hispano-arábe* řekl: „Slovo spisovatele musí být opravdovým mostem mezi jednotlivými kulturami a společnostmi.“²⁵ Spojování kultur je vidět už v názvu díla. Doudetová píše:

„Západ a Magreb se setkávají uvnitř příběhu a v názvu, který je klade vedle sebe bez logického spojení. *La Civilisation, ma Mère!*... používá hovorový obrat běžný u středomořských národů, které vyjadřuje lehce ironický pocit obdivu, ale také dynamicky (vykřičník) dává do kontaktu Západ a Východ symbolizovaný matkou a ukazuje naději na jejich syntézu [...] třemi tečkami.“²⁶

Pro takové stmelování je v tomto textu podstatná i postava Drissova bratra Nagiba. Jde v podstatě o Drissova dvojníka.

„Ono zdvojení na sebe v tomto románu velebící spojení kultur poprvé bere podobu, která se stane výsostnou formou fantaskního promítání autora do textu: jedna poevropštěná osoba sedící zároveň na dvou židlich a její protějšek představující ducha lidového Maroka, tak jak ho Chraïbi chce ukázat – ručící za kořeny a autentičnost.“²⁷

Ono sblížení kultur a osvobození matky vyústí ve sblížení matky a syna, kteří původně stáli z pohledu svých hodnot v opozici, ale jak uvidíme, také otce a syna. Vnese však přechodný nesoulad mezi otce a matku.

Osvobození ženy v Maroku je podmínkou pro politickou a společenskou obnovu. Aby byla matka volná, musí si nejprve uvědomit svou vlastní situaci. Musí vědět, že je utlačována. Navíc pokud nemá být pouze potrestána za svou troufalost, musí muž s takovou proměnou souhlasit a postoupit ženě část svých práv. Gwendolyn Konieová soudí, že taková přeměna je daleko složitější než národní boj za svobodu: „Boj za rovnoprávnost mezi pohlavími se ukáže být ještě obtížnější než ten za dekolonizaci, protože jde ve své podstatě o boj mezi manželem a manželkou, bratrem a sestrou, otcem a matkou.“²⁸

²⁵ Merino, L., Chraïbi, D.: *Driss Chraïbi: „La mujer es la ultima colonizada de la tierra“*. str. 34. „el papel del escritor debe tratar de ser un verdadero puente entre culturas y sociedades diferentes.“

²⁶ Doudet, S.: *Cit. dílo*. str. 183. „L'Occident et le Maghreb se rencontrent au cœur de l'histoire et dans un titre qui les juxtapose sans lien logique. *La Civilisation, ma Mère!*... reprend en effet une expression orale propre aux peuples de la Méditerranée et qui exprime un sentiment d'admiration vaguement ironique, mais il réalise également la mise en contact dynamique (le point d'exclamation) de l'Occident et de l'Orient symbolisée par la mère et il dessine l'espoir d'une synthèse marqué [...] par les points de suspension.“

²⁷ Delayre, S.: *Driss Chraïbi, une écriture de traverse*. str. 72-73. „Cette dualité prend pour la première fois, dans ce roman exaltant la synthèse culturelle, une forme qui deviendra la forme par excellence de la projection fantasmagorique auctoriale dans le texte: un personnage occidentalisé, assis sur deux chaises à la fois, et son homologue représentant de l'âme populaire marocaine telle que Chraïbi veut la donner voir, garant des racines et de l'authenticité.“

²⁸ Konie, G.: *Sisterhood is Global*. In: Boyce Davies, C., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 8. „The struggle for equal rights between sexes is going to prove even more difficult than that of de-colonization because in essence it is a struggle between husband and wife, brother and sister, father and mother.“

3.1. Otec v dílech *Le passé simple* a *Succession ouverte*

Ve Chraïbiho první knize, *Le passé simple*, je ústřední postavou otec. Skutečně představuje, jak už bylo řečeno výše, autoritu, náboženský zákon a společenskou normu. Ale už jeho pojmenování, *Seigneur*, tedy *Pán*, ukazuje, že nejde o tradiční zobrazení otce, jak ho doposud znala magrebská literatura. Přehnané hájení hodnot klasické marocké společnosti povede až k absurdním obrazům tyranie.

Situace je vyhrocená i proto, že Driss chodí do francouzského lycea a je tak ovlivněn prozápadním myšlením. Otcí se však jeho poevropštění nelíbí a odklon od tradic ho rozčiluje. Posílá syna do takové školy, aby nabyl vědomostí v „nepřátelském táboře“ a následně je použil při záchraně východních hodnot. Nicméně nikdo patrně nedokáže být zcela nezasažen cizí kulturou, pokud s ní přichází denně do kontaktu, a zvláště adolescent. U Drisse Chraïbiho, stejně jako u mnoha jiných autorů z někdejších kolonizovaných zemí, vyvolalo zdvojení kultury pocit odcizení, o kterém budeme ještě mluvit později.

Pro dokreslení můžeme říct, že Driss o ramadánu nedrží půst. Naproti tomu je okouzlen evropskou módou: „J'étais vêtu d'une veste et d'un pantalon. Aux pieds une paire des chaussures. Une chemise. Une ceinture à la taille. Un mouchoir dans ma poche. J'étais fier. Comme un petit Européen!“²⁹ Na druhou stranu se u svých spolužáků setkává jenom s posměchem:

„Sitôt parmi mes camarades, je me trouvais grotesque. Et je l'étais.

- Ces pantalons relevés! Tu vas à la pêche?

Sales petits garnements qui m'avez fait souffrir! Et ma chemise! Propre. Sans un trou. Sans une déchirure. Mais non repassée après lavage.

- Tu dors avec? Ironisaient les garnements.“³⁰

V důsledku toho se potom bude Driss vymezovat vůči spolužákům.

Ale ten, proti komu bude stát především, je právě otec ztělesňující patriarchální systém. Scény, které popisují, jak hlava rodiny doma terorizuje rodinu, jsou často vyhnány až do extrému. Děti, jak se zdá, mají snahu potlačit všechny lidské projevy, aby nevzbudily u Pána nežádoucí pozornost. Podívejme se na asi nejslavnější pasáž z knihy *Le passé simple*:

„- [...] Plaît-il?

Il a lancé cette apostrophe si brusquement que je sursaute. Qu'ai-je fait? Fermé les yeux ou secoué la tête sans m'en rendre compte?

- Rien.

- Rien? Alors pourquoi tes mains tremblent-elles si fort?

- Mes mains?

Je les regarde. Elles ont probablement trahi ma surexcitation intérieure. Surveille tes mains, menace le dicton, elles sont ton arme et ton bourreau.

²⁹ CHRAÏBI, D.: *Le Passé simple*. str. 18. „Měl jsem na sobě sako a kalhoty. Na nohou pár bot. Košili. Kolem pasu opasek. V kapse kapesník. Byl jsem pyšný. Takový malý Evropan!“

³⁰ Tamtéž. „Ale mezi spolužáky jsem se cítil směšně. A směšný jsem byl:

- S těma vykasanejma kalhotama jdeš na ryby?

Ti malí darebáci mi dávali zabrat! A moje košile! Čistá. Neroztrhaná. Bez jediné díry. Vypraná, ale nevyžehlená.

- Ty v ní spíš? posmívali se uličníci.“

- Tu peux les regarder. Tu es peut-être prudent mais non pas vigilant. Aurais-tu quelque chose à déclarer? Je suis lucide. Tout ce qui a précédé n'a été qu'une passe d'armes. La chaîne va bientôt compter deux mailles.

- J'ai posé une question, fils.

- A laquelle, père, je crois qu'il n'y a pas de réponse.

- Quand le douar est en liesse, c'est qu'un Juif est mort... Les Français disent qu'il n'y a pas de fumée sans feu, c'est bien cela, n'est-ce pas? En ton âme et conscience, qu'as-tu?

- Faim.

- Tu as faim?

- Oui.

- Véritablement faim?

- Oui.

- Tu ne pouvais pas le dire plus tôt? Il est si naturel d'avoir faim. La faim n'est ni péché ni une honte. Par conséquent tu attendras notre bon plaisir... Eh! toi, oui, toi, le dernier de la rangée, viens ici.!

Mon Dieu! jusqu'ici ils n'ont pas existé. Les chaussures alignées devant la porte leur appartiennent – et les ventres vides. Ils sont cinq, alignés eux aussi, contre mur. Ils sont assis par ordre d'âge, formant un trapèze presque parfait. Le plus âgé s'appelle Abd El Krim, dix-sept ans. Le puîné en a neuf: Hamid. Ils ne se grattent pas, n'éternuent pas, ne toussent pas, ne rotent pas, ne pètent pas. Ils sont maigres et craintifs. Ils ont les mains posées bien à plat sur leurs cuisses et respirent à une allure modérée, sans bruit. Leurs yeux sont ternes et leur teint terreux. Ce sont mes frères.

Lorsque le Seigneur en a désigné un de l'index, cinq pommes d'Adam ont tressauté. Hamid s'est détaché du groupe et va s'accroupir devant notre père.

Il est chétif et doux. Il a neuf ans et je lui en donne deux. Il a levé les yeux sur moi, puis les a baissés. Cela n'a duré qu'une fraction de seconde, mais je n'aurais pas dû surprendre ce regard [...].

- Ta main.

S'il la tendait, quel châtement allait-il s'y abattre? Et pourquoi? Il a jeûné comme tout le monde, il n'a pas traînaillé avec les gosses du quartier, il a tiré la chaîne des W.-C. après avoir accompli ses besoins, il a fait son lit, il s'est bien rongé les ongles mais en cachette, il a été battu par Naguib pour un mégot mais il n'a nulle envie de se plaindre, et il n'a médité de personne, même pas du Seigneur.

- Jour de Dieu, je suis un ogre ou quoi? Ta main!

C'est une toute petite main exsangue, délicate, fine – où il n'y a pas un gramme de chair.

- Tend-la bien, écarte les doigts...

Ce n'est qu'un pou, un pou blanc piqué au centre d'un point noir. Le Seigneur l'a pêché quelque aprt sous sa djellaba.

[...], je vis ma mère dans la cuisine, au milieu de ses tajines et de ses braseros en tôle. Elle soufflait sur la soupe parce qu'elle était trop chaude, la remettait sur le feu quand elle refroidissait, soufflait encore, réchauffait... Elle mordait un mouchoir en dentelle et sanglotait sans larmes, sans bruit, comme sanglotent les femmes qui durant quarante ans ont sangloté;³¹

³¹ Tamtéž. str. 24-26. „- Prosím?

Oslovil mě tak náhle, že jsem nadskočil. Co jsem udělal? Zavřel oči nebo zavrtěl hlavou, aniž bych si toho byl vědom?

- Nic.

- Nic? Proč se ti tedy tolik třesou ruce?

- Ruce?

Podívám se na ně. Pravděpodobně prozradily moje vnitřní rozčilení. Pozoruj své ruce, říká přísloví, jsou tvou zbraní a tvým katem.

- Podívej se na ně. Možná jsi opatrný, ale ne ostražitý. Neměl bys mi něco říct?

Jsem obezřetný. Všechno předchozí nebylo ničím víc než živou diskuzí. Řetěz bude brzy mít dva články.

- Položil jsem nějakou otázku.

- Na kterou, otče, myslím, že není odpověď.

- Když duár jásá, je to tím, že žid je mrtvý... Francouzi říkají, že není kouře bez ohně, je to tak, ne? Co máš na duši a v mysli?

- Hlad.

- Máš hlad?

Na ukázce je vidět, jak všichni žijí v neustálém strachu z otcova násilí – ať už slovního nebo fyzického. Jsou srovnáni v takřka vojenském útvaru, nekonají nic než Pánovy rozkazy. Pokud se otec na nic nedotazuje, všichni zůstávají zticha. V odstavci, kde vyprávěč popisuje srovnané bratry snažící se potlačit veškeré lidské projevy, můžeme také vysledovat opakování hlásek *t* a *r*, které se nacházejí ve francouzském *terreur* i českém *teror*. Hrůza je citelná v neposlední řadě i díky popisným pauzám. Nezapomeňme, že týrané nejsou jenom děti, ale, jak vidíme na konci pasáže, i matka úzkostlivě hlídající teplotu pokrmu. Tato starostlivost není přehnaná, neboť její sestra Kenza, která naservíruje polévku studenou, bude v následující kapitole svým manželem zapuzena. Strach všech postav je tedy opodstatněný.

Krutost také zvyrazněna nevinností Hamida, Drissova nejmladšího bratra. Autor jde ve své invenci do takového extrému, že Pán nakonec tohoto syna zabije. Přestože v textu není zpočátku řečeno, že dítě usmrtil právě otec, Driss o tom nepochybuje. Jeho domněnka nezůstane nepotvrzena. Viník se přiznává, že dal Hamidovi *alespoň* dva pohlavky. Tvrdého trestu však nelituje a, jak se zdá, syna neoplakává. Vyprávěči se totiž podaří lokalizovat po sluchu všechny vzlykající členy rodiny kromě toho, kdo neštěstí způsobil:

„Je les distingue: les sanglots enflés de Madini, ceux naufragés de ma mère et les forcés et ceux pour faire chorus [...] dus à Nagib [...]. Je les distingue: ma mère logée dans un angle de murs, petit rat de terreur halenant, il est capable de sauts et de fuite puissance mais ne bouge pas; quelqu'un s'est barricadé dans les vécés du rez-de-chaussée; un autre fouille dans mes paperasses. J'ignore le Seigneur.“³²

- Ano.

- Opravdový hlad?

- Ano.

- Nemohl jsi to říct dřív? Mít hlad je tak přirozené. Hlad není hřích ani ostuda. A tak bude naším potěšením... A! ty, ano, ty poslední v řadě, pojď sem!

Proboha! Až doted' neexistovali. Ty boty vyrovnané před dveřmi jsou jejich – a prázdná břicha taky. Je jich pět, vyrovnaných ke zdi. Sedí v řadě podle věku, tvoří takřka dokonalý lichoběžník. Nejstarší, sedmnáctiletý, se jmenuje Abd El Krim. Nejmladšímu, Hamidovi, je devět. Neškrábou se, nekýchají, nekašlou, nekrkají, neprdí. Jsou hubení a plní strachu. Mají ruce položené pěkně naplocho na stehnech a sotva slyšitelně dýchají. Jejich oči jsou bez lesku a pleť bledá. To jsou mí bratří.

Když Pán na jednoho z nich ukázal prstem, pět ohryzků nadskočilo. Hamid se odpojil od skupiny a přišel se usadit před Pána.

Je slabý a poddajný. Je mu devět a já mu přidávám ještě dva roky. Vzhlédl ke mně a potom sklopil zrak. Netrvalo to ani zlomek vteřiny, ale jeho pohled nepřekvapil [...].

- Tvoji ruku.

Když ji natáhne, jaký ho stihne trest? A proč? Držel půst jako všichni, nepoflakoval se s kluky z okolí, spláchnul poté, co vykonal svoji potřebu, ustlal si, kousal si nehty, ale potají, byl zbit Naguibem kvůli jednomu nedopalku, ale nemá nejmenší chuť si stěžovat, a nikoho neproklel, dokonce ani Pána.

- Propána krále, jsem snad obr či co? Tvoji ruku!

Je to taková bledá, křehká, jemná ručka – není na ní ani gram masa.

- Pořádně ji natáhni, roztáhni prsty...

Byla to jen veška, bílá veška zakousnutá doprostřed černé tečky. Pán ho potrestal někde pod svou dželabou.

[...], zahlédl jsem matku v kuchyni, uprostřed svých kuskusů a plechových hrnců. Foukala do polévky, protože byla moc horká, dávala ji zpátky na plotnu, když moc zchladla, znovu foukala, ohřívala... Kousala krajkový kapesník a vzlykala bez slz, beze zvuku, tak jak vzlykají ženy, které vzlykaly čtyřicet let.

³² Tamtéž. str. 116. „Poznávám je: Madiniho přeháněné vzlyky, ty zdrcující mé matky a nucené, vytváření dozvuk především bratra Naguiba [...]. Poznávám je: moje matka složená v rohu u zdi, malá krysa sotva popadající dech, je schopná skoků a rychlých úprků, ale nehýbe se; někdo se zabarikádoval na záchodech v přízemí; další se zahrabal v mých papírech. Nevím, kde je Pán.“

Hlavní hrdina se považuje za jednu z tyranových obětí. Ve své bolesti zaměřuje všechno dění na sebe. To můžeme vidět i na líčení pohřebního průvodu, ke kterému se přidávají různí lidé z města. Jako komentář čteme: „L'émotion qui me gagne les a gagnés.“³³

Je plný zloby, což se projevuje nejen na syrovém rukopisu, ale i na kousavé ironii. Ovládá ho tento jediný pocit a způsobuje, že nedostatečně vnímá ty druhé. Jeho nenávisť bude převáděna i na substituty otce, o kterých píše např. kritička Stephanie Delayreová. Psychoanalytici hovoří o tzv. transferu.

Prvním substitutem je strýc, k němuž přijede Driss na návštěvu. Stejně jako Pán má funkci hlavy rodiny. A zrovna tak jako on se snaží být dobrým věřícím. Posluhuje primitivnímu *fighovi*, představiteli náboženství. Ten je primitivní, nevzdělaný a vůbec se nezajímá o novinky. Oba představují Pánovy dílčí role, se kterými hlavní postava přichází nejčastěji do kontaktu – otec a náboženský činitel. Mimo domov se potom setká i s otcovým veřejným vlivem. Substitutem, který reprezentuje Pánovu moc ve společnosti, je ředitel lycea Kessel.

Zahiri píše:

„Otec tak na sebe bere mnohé podoby: Není jeden jediný otec, je jich víc. Není snad *figh* otcovým komplicem?

[«] Camel et Driss sont tes enfants. Qu'ils apprennent la sainte religion. Sinon, tue-les et fais-moi signe: je viendrai les enterrer! [»]³⁴

Muslimská škola je tak místem, kde děti pocítují zákon na vlastní kůži, fyzické týrání a sexuální napadání.“³⁵

Pán, coby rodič studenta, je také samozřejmě spojen s panem Kesselem.

Avšak vůči substitutům vystupuje hlavní postava daleko odvážněji než v případě samotného Pána. V hovoru s *fighem*, strýcem i ředitelem lycea působí často jako drzý adolescent, jeho dikce je značně agresivní. Nebojí se protivníka šokovat – např. zapaluje si o ramadánu cigaretu.

Vzhledem k samotnému otci se jeho revolta zpočátku navenek téměř vůbec neprojevuje („- A laquelle, père, je crois qu'il n'y a pas de réponse.“³⁶ – viz citovaná ukázka z *Le passé simple* na str. 21). Nejprve sledujeme, jak odpor narůstá uvnitř hrdiny. Teprve potom nám autor ukazuje, že něco z toho, co si Driss promyslel, nakonec vysloví. Často se pak opakují celé odstavce slovo od slova. Ale až druhý výskyt je v přímé řeči. Pisatel nám dává najevo, jak velký je rozdíl mezi tím něco vyslovit a jenom si to myslet.

³³ Tamtéž. str. 137. „Zmocnil se jich stejný pocit jako mne.“

³⁴ Zahiri cituje *Le Passé simple*, 1954, p35. In: Zahiri, M.: *La figure du père dans le roman marocain*. „Camel a Driss jsou tvoje děti. Ať se naučí svatému náboženství. Když ne, zab je a dej mi vědět: přijdu je pohřbít!“

³⁵ Zahiri, M.: *Cit. dílo*. str. 108. „Le père prend [donc] des formes multiples et plurielles: il n'y a pas qu'un seul père, mais plusieurs. Le *figh* n'est-il pas le complice du père?“

[«] Camel et Driss sont tes enfants. Qu'ils apprennent la sainte religion. Sinon, tue-les et fais-moi signe: je viendrai les enterrer! [»]

L'école coranique est de ce fait le lieu où les enfants subissent la loi dans leur corps; martyrisassions du corps et agression sexuelle.“

³⁶ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 24. „- Na kterou, otče, myslím, že není odpověď.“

Hrdinovým trumfem v boji proti Pánovi je odhalení jeho pokrytectví. Postava otce nepředstavuje tedy pouze náboženskou a společenskou autoritu, ale i jejich licoměrnost. Nejprve ukazuje rodině jeho zásobu alkoholu. Dále píše, že svou posvátnou cestu do Mekky strávil s dvěma ženami. Je pravdou, že v Maroku není vůbec neobvyklé mít milenky, vzhledem k tomu, že téměř všechna manželství jsou dopředu naplánována rodiči snoubenců. Šokující je spojení doby nevěry s posvátnou cestou.

Pán je také spojován s pedofilními praktikami. Vyprávění se totiž střídají scény z domova, kdy je líčen jako úspěšný obchodník, s příběhy o trhovcích, kteří zneužívají malé chlapce. Autor takové anekdoty prezentuje bez soudu, takže ještě víc pobuřují. V oblasti Magrebu jde podle Gans-Guinounové o poměrně častou praxi pramenící z frustrace z oddělení pohlaví. Nadto pedofilie není zakázána. V případě dítěte, nemluví muslimské posvátné texty ani o hříchu. Za případy zneužití nejčastěji prý stojí právě obchodníci, ale také učitelé.³⁷ Zůstává otázkou, zda je pouhou náhodou, že jeden z otcových substitutů je právě ředitel lycea.

I přes onu desakralizaci neztrácí protivník na síle. Vypravěč na jeho přítomnost poukazuje i ve chvílích, kdy by to čtenář nečekal. Za příklad může posloužit scéna, kdy si Drisse poroučí čaj, ale je mu řečeno, že čaj už není nikde k dostání. Na předchozích stránkách jsme se přitom dozvěděli, že Pánovi se podařilo ovládnout trh s čajem.

Hrdinův soupeř se vždy nachází ve výhodnější pozici než on sám. A to i díky tomu, že vystupuje jako samotný Bůh. Jakožto vševědoucí trestá jednoho ze synů za pouhou myšlenku. Pánovo „božství“ můžeme brát jako jednu z příčin toho, že je Drissova revolta předem odsouzena k neúspěchu.

Přes veškerou vzpouru hlavní postavy, není vypravěčův postoj k otci zcela jednoznačný. V textu najdeme např. záznam vzpomínky, která je v podstatě obrazem šťastné rodiny. Pozorujeme, jak žena hlídá dvě hrající si děti – Drisse a Camela. Potom přichází muž a celá rodina se modlí, večerí a otec pomáhá matce s přípravou čaje. Na rozdíl od oné scény, kdy má Pán děti seřazené jako na vojně a matka vzlyká, je tato pasáž prosycena velmi poklidnou rodinnou atmosférou. Ale jak dítě postupně roste, je na něm vyžadován čím dál vyšší stupeň podrobení, které je cílem celé muslimské výchovy k poslušnosti. Samo slovo islám by se dalo přeložit právě výrazem „podrobení“. Za nejkrásnější období se tedy považuje nejtěplejší dětství. Jde o dobu, kdy je téměř vše dovoleno, především chlapcům. Může se až zdát, že tato společnost bere dítě jako někoho, kdo je *a priori* čistý, neschopný hříchu.

Další kvalitou otce může být jeho vnímání potřeb dítěte. Např. nakonec věnuje hrdinovi evropské oblečení, aby nebyl pro smích svým spolužákům z francouzského lycea. Později také sám Drisse posílá do Francie na studia. Nesmíme ale zapomenout zmínit, že v následující Chraibiho knize, *Les Boucs*, hlavní postava prožívající emigraci ve Francii obviňuje otce jako toho, kdo je zodpovědný za jeho soužení v této zemi. V díle *Le passé simple* se však fakt, že Pán nezabraňuje chlapci v odchodu, a že chápe důvody jeho odjezdu, jeví pozitivně.

³⁷ Gans-Guinoune, A.-M.: *cit dílo*. str. 135.

U Drisse můžeme rovněž zaznamenat určitý obdiv ke svému protivníkovi: „Le stupéfiant, c'est que je l'écoute. J'apprécie même. J'en oublie Camel, ma faim. Cet homme à tarbouch est sûr de lui.“³⁸ Ve chvíli, kdy se oba pokoušejí o usmíření, vypravěč dokonce poukazuje na společné rysy obou postav: „Nous avons la même taille et, assis dans des fauteuils jumeaux, le buste vertical, nous étions au même niveau.“³⁹

Další pozitivní posun ve vnímání otce a s ním i východních hodnot můžeme sledovat v knize *Succession ouverte*. Text je většinou chápán jako pokračování první knihy i přes určitou faktickou nespojitost (např. matka, která spáchala sebevraždu, je opět naživu). Nicméně se zde setkáváme se stejnými postavami, stejným rozvržením prostoru atd. Driss přijíždí po několika letech do Maroka na Pánův pohřeb. Ale vypravěč už zde není tolik ironický a text není tak syrový jako v románu *Le passé simple*.

Nejprve si všimneme četných citací z Koránu, které ukazují, že vypravěč na náboženství své rodiny a rodné země nezapomněl.

Dalším důležitým faktem je, že hlavní postava vzpomíná na svého zploditele v dobrém, zrovna tak jako obchodníci, kteří s ním pracovali. Dokonce se zdá, že je na něj pyšný. Také ho pobuřuje, že někteří bratři nechovají Pána v náležité úctě – Nagib si záhadným telegramem, ve kterém otec vítá Drisse doma, zapaluje cigaretu.

Ale také vztah hlavy rodiny k synovi se změnil. Hrdinovi se dostává několika důkazů, že právě on je milovaným synem: Pán je uložen v synově bývalém pokoji, jeho posledním přáním také bylo, aby ho právě tento ztracený syn zaházel hlinou.

Ale pisatelova pozice není úplně jasná ani v této knize, vztah k otci zůstává ambivalentní. Na pohřbu přší, což by se dalo – v protikladu k poslednímu rozloučení s Hamidem, které bylo poznamenáno nesnesitelným slunečním žářem a bolestí – interpretovat jako pocit úlevy a to nejen u hlavní postavy.

Nadto Pán řídí životy členů rodiny do nejmenších detailů i po své smrti. Znovu se tu setkáváme se strachem, především u matky. V testamentu, který otec nahrál na magnetofonovou pásku, takže se zdá, že se na chvíli vrátil domů, rozdělil všem nejrůznější úkoly. Novou hlavou rodiny se má stát Madini, který je nejistý a neví, co si s takovou mocí má počít. Jeho předchůdce mu do podrobností nadiktuje, co má dělat, dokonce i kde má nakupovat. Tento příkaz ukazuje, že ani v této knize se nevyhneme absurdním pasážím. Žádný z dědiců nedostane to, co očekával. Všichni se zdají spíš potrestáni. Tímto posledním Pánovým krokem se ukazuje, že ho nelze zničit coby autoritu, společenskou normu a už vůbec ne coby náboženský zákon. Boha vymazat nelze.

V obou textech se tedy setkáváme s Drissovim nejednoznačným postojem k otci. V knize *Le passé simple* převládá brutální odpor proti tyranskému stvořiteli, ale postupně se hrdina dopracovává k uctivějšímu přístupu, místy až k obdivu. Pocity ale zůstanou smíšené.

³⁸ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 22. „Ohromující je, že mu naslouchám. Dokonce ho oceňuji. Zapománám kvůli tomu naCamela, na svůj hlad. Ten muž s fezem si je jistý sám sebou.“

³⁹ Tamtéž. str. 243. „Byli jsme stejně vysokí, a když jsme seděli na dvojčesle, s rovnými zády, byli jsme v jedné rovině.“

Otec, jak jsme řekli, představuje autoritu, společenskou normu, náboženský zákon, ale i celý původní východní systém jako takový. Pokud je Chraïbiho první román chápán jako odpor vůči otci a tradičním hodnotám, *Succession ouverte* bude kritikou označen za smíření s rodnou zemí. Nicméně Maroko nepřijme evropské myšlení, patriarchy stále přetrvává. Vše je řízeno otcem a útlak matky také nekončí. Z tohoto úhlu pohledu se setkáme s přívětivějším pohledem až v díle *La Civilisation, ma Mère!*...

3.2. Matka v *Le passé simple* a *Succession ouverte*

„Arlette Chemain-Degrangéová, která rozděluje svůj výzkum obrazů černých žen na období před nezávislostí a po ní, dochází k závěru, že existují tři základní zobrazení: ženy se zlatým srdcem, trpící ženy a horlivě aktivní ženy zasazující se o změnu.“⁴⁰

S prvními dvěma obrazy, tedy ženy laskavé a té, která strádá, se setkáme u Chraïbiho v textech *Le passé simple* a *Succession ouverte*. Ten třetí bude odpovídat matce v knize *La Civilisation, ma Mère!*...

Chápání matky ve dvou prvních textech se příliš neliší. Jejimi hlavními atributy jsou ochrana rodiny, jemnost, tradice, ale i naivní nevědomost a poslušnost. Gans-Guinounová také upozorňuje, že její vnímání ostatními postavami se příliš nemění: „V dílech *Le passé simple* a *Succession ouverte* má matka stejné rysy. Syn si uchovává obraz matky coby staré ženy.“⁴¹ V první knize čteme: „Je comptais: trois rides transversales sur le front, une médiane, deux rictus. D'ordinaire sont teint était pâle. Elle l'avait avivé d'un fard à base de coquelicot. Au naturel les rides étaient jaunâtres et bénignes. Maquillée, elles ressortaient brique et profondes.“⁴² A ve druhé: „Toute chair en était absente, la peau avait rétréci et avait pris les dimensions et le moule des os, une peau crayeuse et desséchée.“⁴³

Pokud jde o její utrpení, můžeme říct, že jde o ženu bez práv, utiskovanou Pánem. Je jeho majetkem. Později, v knize *La Civilisation, ma Mère!*..., matka popisuje svou dřívější situaci takto: „Quand je suis entrée dans cette maison, j'étais une enfant. Devant un homme qui me faisait peur. Seule avec lui, comprends-tu?... Et puis, je me suis habituée au cours des années. L'habitude est un sentiment. Je ne me posais pas de questions, je ne savais pas qui j'étais.“⁴⁴

⁴⁰ Boyce Davies, C., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 4. „Dividing her [Arlette Chemain-Degrangé's] examination of the images of the Black women into the pre-independence and post-independence periods, she concludes that three basic representations recur: the woman with heart of gold, the suffering woman and the diligent, active woman working hard for change.“

⁴¹ Gans-Guinouné, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 107-8. „Dans *Le passé simple* et *Succession ouverte*, la mère apparaît sous les mêmes traits. Le fils conserve de sa mère l'image d'une vieille femme.“

⁴² Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 147. „Počítal jsem: tři vrásky přes celý obličej, jedna uprostřed, dvě po straně. Její pleť byla obvykle bledá. Oživovala ji líčidlem z vlčích máků. Nenamalované byly vrásky nažloutlé a nenápadné. Nalíčené vystupovaly, načervenalé a hluboké.“

⁴³ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 68. „Neměla na sobě žádné maso, kůže vysušená a křídová, scvrkla se a přijala rozměry a tvar svých kostí.“

⁴⁴ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère!*... str. 84. „Když jsem vstoupila do tohoto domu, byla jsem ještě dítě. Svázána s mužem, který mi naháněl strach. Sama s ním, rozumíš? A potom jsem si během těch let zvykla. Zvyk je pocit. Nekladla jsem si žádné otázky, nevěděla jsem, kdo jsem.“

Kvůli svému postavení ženy žije prakticky v ústraní a o samotě. Jen kvůli jejímu pohlaví nesmí jít Hamidovi, svému synovi, na pohřeb. I to je však v textu dáváno za vinu Pánovi, který ji zavřel doma, mimo jiné i proto, že mu její vzlykání vadilo.

Matka není podřízena jenom svému manželovi, ale i synům. Když má jet navštívit vzdálenější příbuzné (což je samo o sobě dost neobvyklé, protože takovou cestu nepodnítila žádný významná rodinná událost jako např. svatba nebo pohřeb), je dána na starost Drissovi, který má vše zařídit. Matka za celou cestu nepromluví ani slovo.

V knize *Succession ouverte* dostává doma o něco více volnosti. Může se vmísit do rozhovoru svých synů a dokonce je ukáznovat. V takových chvílích připomíná matku z Evropy. Toto uvolnění se dá zdůvodnit smrtí Pána a momentální nepřítomností jejího nového „majitele“, kterým se potom stane Madini.

Zde je nutné dodat, že matka zůstane bezejmennou ve všech námi studovaných textech:

„Je ženou Haje Fatmi Ferdiho, dcerou ‚svého zesnulého otce marabuta‘ a sestrou Kenzy ‚té která bude ve Fezu zapuzena‘, její muž se na ni volá ‚ženo‘. V díle *Succession ouverte* ji neznáme jinak než jako něčí matku a v knize *La Civilisation, ma Mère!*... čteme o ‚ní‘ nebo o ‚tetě‘ nebo o ‚matičce‘. [...] Dává o sobě vědět, že neexistuje jinak než jako atribut lidí okolo.“⁴⁵

Lze i říct, že nemá svou vlastní osobnost, je *věcí* někoho jiného. Touto skutečností se budeme ještě dále zabývat v kapitole představující filosofickou existenciální interpretaci studovaných textů.

Driss matku lituje, což je vidět hned v první knize např. na jeho kritickém postoji vůči Pánovi. Chraïbi je některými kritiky vnímán jako autor bojující za práva žen. Zajímal se nejen o ženskou otázku, ale i o psychologii, které se v některých svých románech snažil přiblížit. Dnes víme, že když v jedné ze svých pozdějších knih popisoval porod, dával danou pasáž několikrát číst své ženě. Ve své autofikci, a nejvíce v knize *La Civilisation, ma Mère!*..., ukazuje, jak chápe zotročení své matky.

V textu *Succession ouverte* si hlavní postava dává za vinu, v jaké stavu matku nachází. Pro příklad můžeme rozšířit už výše citovanou pasáž:

„Toute chair en était absente, la peau avait rétréci et avait pris les dimensions et le moule des os, une peau crayeuse et desséchée – mais ce n'était pas cela qui me faisait mal et honte. C'était ses yeux: deux yeux sans cils, aux paupières aussi minces qu'une feuille à cigarette, lointains et rêveurs.“⁴⁶

Vypravěč si myslí, že se o ni měl lépe starat a nebýt celé dlouhé roky ve Francii. Matka teď působí, jako by zešílela. Valnou většinu času stráví pohroužená do sebe. Jediný, koho nechá, aby ji v tomto stavu pozoroval, je Driss. Ale zároveň se chová, jako kdyby tam nebyl.

⁴⁵ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dilo.* str. 107. „Elle est l'épouse de Haj Fatmi Ferdi, la fille de « feu son père, le marabout », et la sœur de KENZA « celle qui sera répudiée à Fès », son mari s'adresse à elle en disant « la femme ». Dans *Succession ouverte*, nous ne connaissons que « la mère de » et *La Civilisation, ma Mère!*... parle d'« elle » ou de « la tante » ou encore de « petite mère ». [...] Elle laisse penser que la mère n'existe qu'en tant qu'attribut des gens autour d'elle.“

⁴⁶ Chraïbi, D.: *Succession ouverte.* str. 68. „Neměla na sobě žádné maso, kůže vysušená a křídová, se scvrkla a přijala rozměry a tvar svých kostí – ale to mě nebolelo a za to jsem se nestyděl. To její oči: dvě oči bez řas, s víčky tenkými jako cigaretový papír, snové a upřeně do dále.“

Pravděpodobně o něm velmi dlouho snila, následně ho vídala coby přelud a nyní si není schopná uvědomit, že její syn tam doopravdy sedí. Další její halucinací je její manžel, na kterého křičí. Hrdina si tak podle jejích smyšlenek může domýšlet, jak rodina fungovala, když byl pryč.

V tomto textu se tedy Driss daleko více zabývá matkou než otcem (na rozdíl od *Le passé simple*). Camille Lacoste-Dujardinová poukazuje na to, že pouto mezi matkou a synem je v Magrebu daleko silnější než v Evropě:

„V arabské muslimské společnosti je vztah matky a syna daleko hlubší. Úzce a trvale spojuje muže a ženu, matku a syna, kteří v této patrilinéární a patriarchální společnosti tvoří jediný skutečně svorný a pevný heterosexuální pár.“⁴⁷

Vazba mezi nimi je umocněna i skutečností, že se žena neupíná k manželovi. Tento manžel není milující manžel. Šťastných svazků v Maroku nenajdeme tolik jako v Evropě vzhledem k tomu, že jde o svatby předem naplánované rodiči. Zatímco muž hledá milenky mezi prostitutkami, žena je odsouzena k „doživotnímu domácímu vězení“ a o to víc se upne na dítě.

Navíc se Driss zdá být matčiny oblíbeným synem. To dosvědčuje i matčina nesmírná radost ze shledání, která místy ostře kontrastuje se smutkem v domě zemřelého: „Elle était si animée, si joyeuse que je me demandais si son époux était réellement mort.“⁴⁸

Tato žena se chce svěřit svému oblíbenci se svými problémy, vypráví Drissovi celou noc. Ale neshledává se s pochopením, hrdina ji odbývá, že chce spát, několikrát ji přerušuje „Je t'en prie, maman!“⁴⁹ Stejným způsobem bude hlavní postava ženské výlevy odmítat v románu *Les Boucs*. V knize *La Civilisation, ma Mère!...* matku sice vyslechne, ale neposkytne jí takovou zpětnou vazbu, jakou očekávala.

I zde je tedy vypravěčův postoj k matce dvojaký. Dokáže jí být i znechucen, například po smrti nejmladšího bratra Hamida v díle *Le passé simple*, když chce matka svést Pána a urychleně tak nahradit místo zemřelého syna novým dítětem, které by smazalo bolest ze ztráty předchozího. Tento odpor se zdá pochopitelný, protože tím matka zraňuje lásku svého syna, dává mu najevo, že jí nestačí.

Také čteme: „Elles étaient là, mère, tante, parlant beaucoup, à tour de rôle et leurs lèvres mentaient.“⁵⁰ Můžeme říci, že lžou právě kvůli tradici, protože dále stojí: „Purchased par vos lèvres, tante et mère, vos lèvres qui ont chuchoté, frémis, baisé, sucé, calomnié et prié, ferventes et scellées, par les chaleurs et les pénombres et les silences, sourires, rires, sanglots,

⁴⁷ Cituje Gans-Guinoune, A.-M. In: *Cit. dilo*. str. 101. „Dans cette famille arabo-musulmane, la relation entre la mère et le fils est de beaucoup plus profonde qui unisse étroitement et durablement un homme et une femme; mère et fils constituent le seul couple hétérosexuel véritablement uni et stable dans cette société patrilinéaire et patriarcale.“

⁴⁸ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 73. „Byla tak čilá a veselá, že jsem se sám sebe ptal, jestli jí opravdu zemřel manžel.“

⁴⁹ Tamtéž. str. 170. „Mami, prosím!“

⁵⁰ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 97. „Byly tady. Matka a teta neustále mluvily, jedna po druhé, a je jejich rty lhaly.“

crédules et fidèles, ataviques et pavidés, et dans la médiocrité se sont accomplies.⁵¹ Žádný milující syn také o své matce neříká, že je průměrná. Žena ochromená po Hamidově smrti byla dokonce v již výše zmíněné ukázce přirovnána ke kryse.

Driss soudí také matčinu slepou oddanost Pánovi a její neschopnost se vzepřít. Naopak v textu *Succession ouverte* vypadá, že tuto věrnost oceňuje. Jako správná manželka se o něho starala i v nemoci, zatímco všichni ostatní na něj zanevřeli a pečovat o něho začali prospěchářsky až ve chvíli, kdy ležel na smrtelném loži. Hlava rodiny však pravděpodobně nic od matky neočekávala a nežádala. Gans-Guinouneová píše: „Rozhodnutí otce zemřít sám, daleko od své ženy, může být interpretováno jako známka toho, že od ní neočekával příliš podpory. Jeho závěť to potvrzuje.“⁵² Skutečnost, že je matka svému muži po celý život nesmírně oddána a její oddanost není snižována prospěchářstvím jako u ostatních, se nevyklučuje s tím, že od závěti očekávala jistou míru vysvobození. Ale Pán se ukazuje jako „moderniste d’objets, non d’idée.“ „Moderniste d’objets“ (moderní pokud jde o věci) ukazuje v tom, že svá poslední slova nahrál na magnetofonovou pásku. Avšak myšlení moderní není. Matku coby věc zdědí její syn Madini. Otec soudí, že si jeho manželka na své vězení zvykla a uvolňování režimu v jejím věku by pro ni znamenalo pouze zmatek. S tímto tvrzením bude Chraïbi polemizovat v knize *La Civilisation, ma Mère!...* Nakonec, jak uvidíme, se ukáže, že pravdu měl jak otec, tak vypravěč.

Přestože se všechno v díle *Succession ouverte*, a do jisté míry i v autorově prvotině *Le passé simple*, soustřeďuje na matku, nemáme žádnou jistotu, jak se ona sama cítí. Čtenář by si to přál vědět pravděpodobně především po vyslechnutí testamentu. Ale vypravěč jí nedává prostor. O jejích pocitech se tedy můžeme jen dohadovat z toho, jak na ni nahlíží Driss.

U kritiků se také setkáme s tvrzením, že matka není pro pisatele ani tolik podstatná. Zaměření na matku maskuje pouze zaměření na sebe. Její postava by pak byla pouhým prostředkem pro vyjádření autorových postojů a pocitů. Toto je nejzřetelnější na textu *Le passé simple*, kde převládá odpor vůči otci. Matce, které nebylo umožněno se naposledy rozloučit se Hamidem, hrdina říká, že jí poví, jaké to bylo na pohřbu, když Pánovi nepoví, že mu vykradl půdu. To je jeden z mnoha momentů, kdy čtenář pochybuje o věrohodnosti vypravěče – zde především kvůli jeho morálce. Ve své autobiografii, ale Chraïbi píše:

„Et si j’écrivais *ce que je n’avais pas vécu*, tout ce que je n’avais jamais pu vivre ni ici ni dans mon pays natal, sinon en rêve et en mots vides? Et si l’échelle des valeurs était située dans l’autre sens, les idéaux en bas et les contingences terrestres tout en haut? C’était une entreprise insensée, sans issue, propre à changer radicalement le cours de ma vie. Je le savais. Un titre s’imposa à moi: *Le passé simple*.“⁵³

⁵¹ Tamtéž. str. 98. „Byl jsem pronásledován vašimi ústy, teto a matko, vašimi ústy, která šeptala, třásla se, líbala, sála, pomlouvala a modlila se, horlivá a zapečetěná, za tepla, pološera a ticha, usmívala se, smála se, vzlykala, ustrašeně, atavická a bázlivá, důvěřivá a věrná, dovršila svou průměrnost.“

⁵² Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. cílo*. str. 195. „Le choix du père de mourir seul, loin de sa femme, peut être interprété comme une marque du peu de soutien qu’il escomptait de sa femme. Le testament le confirme.“

⁵³ Chraïbi, D.: *Vu, lu, entendu*. str. 169. „A co jestli jsem napsal to, *co jsem nezažil*, všechno, co jsem nikdy zažít nemohl, ani tady, ani ve své rodné zemi, leda ve snech a prázdných slovech? A co kdyby byl žebříček hodnot vzhůru nohama, ideály dole a reálné nahodilosti úplně nahoře? To byl bláznivý projekt, schopný radikálně změnit běh mého života. Věděl jsem to. Na mysl mi přišel název: *Jednoduchá minulost*.“

3.3. Osvobozování matky v knize *La Civilisation, ma Mère!...* a jeho dopad na otce

Postupné uvolňování řádu, díky přítomnosti západní kultury nevyhnutelně vede i k osvobozování ženy. Jak už bylo uvedeno výše, tato liberalizace podmiňuje politickou a společenskou obnovu. Žena se už nesmí smiřovat se svou situací a musí začít jednat. Potom je také nutné, aby si muž uvědomil její proměnu a postoupil jí část svých práv. Již jsme řekli, že taková změna může být složitější než proces dekolonizace, protože znamená zápas mezi manželi, sourozenci...

Už na začátku knihy *La Civilisation, ma Mère!...* je situace jiná než v dílech *Le passé simple* nebo *Succession ouverte*. Začíná se drolit tvrdý řád patriarchátu. Již název knihy prozrazuje, jak silné je pronikání evropské kultury na Východ. Ale takové pojmenování ukazuje, i jak se staví proti sobě rodiče, zástupci tradičních hodnot, a děti, často ovlivněné evropským myšlením. Ale Chraïbi se zde už nedostává do vyhrocených, někdy pro čtenáře až těžko snesitelných poloh. Tento text ukazuje idealistické propojení obou kultur.

Toto spojení je překvapivě zdařilé i díky postavám obou bratrů – Drisse a Nagiba -, kteří představují matce evropské vynálezy a poté i myšlení. Mají k sobě tak blízko, že se i mnozí kritice dohadovali, jestli nejde o jednu jedinou osobu. Ale Doudetová vysvětluje:

„Chraïbi tedy ukazuje dva bratry, kteří se ve svých hrách stále víc sblíží, nejčastěji je spojuje v „my“ a tak přehlušuje jejich samostatné hlasy. Jeden určitě vypadá, že se směje víc než ten druhý, rozervanější a uzavřenější, ale nacházíme stejné návyky („jako bych to neřikal“) v [části vyprávěné Drissem i v té vyprávěné Nagibem]. Musíme konstatovat, že zdání dvojího vyprávění se rozplyne stejně, jak se rozplyne epistolární charakter dopisu, který Nagib píše svému bratrovi na začátku druhé části. [Starší Nagib] se s ironií prezentuje jako ten, kdo zůstal ve své zemi a kdo neztratil své kořeny, ale vzápětí mluví o „svém“ otci, jako by nebyl zároveň otcem bratrovým – kteréhožto omylu se v první kapitole dopustil i [mladší Driss], když říká „můj otec“ a „má matka“ jako by byl na světě jen on. Synové jsou tedy opravdu dva a dvojí vypravěč byl bezpochyby potřebný, aby se vytvořila spojitost mezi odchodem mladšího a zrozením matky pro svět, ale především kvůli závěrečnému spojení obou bratrů jako dvou světů a osvobození toho prvního životní silou toho druhého.“⁵⁴

Pokud jde o rodiče, stále odpovídá zobrazení tradičního páru – jejich sňatek byl dopředu naplánován jejich rodinami, matka je negramotná a nepracuje, otec se stará mimo jiné o vzdělání dětí, ale nenapadne ho, že by matka po něm také toužila. Nicméně v této knize už není popsán jako tyran rodiny. Když ve scéně, kdy matka s dětmi stříhají berana a dělají u toho hodně hluku, na dveře klepou sousedi, jestli u nich doma náhodou nebijí děti, působí to spíše humorně, než že by násilné tresty někomu opravdu hrozily. *La Civilisation, ma Mère!...*

⁵⁴ Doudet, S.: *Dossier et notes réalisés par S. Doudet*. str. 173-4. „Chraïbi montre ainsi les deux frères de plus en plus complices au gré de leurs jeux, au point de les souder le plus souvent dans un « nous » qui supprime la voix singulière de chacun. L'un semble assurément rire plus que l'autre, plus déchiré et introverti, mais on retrouve les mêmes tics (« ai-je dit? ») dans les deux récits et force est de constater que l'artifice de la double narration s'érode comme s'érode le caractère épistolaire de la lettre que Nagib écrit à son frère au début de la seconde partie. L'aîné s'y présente avec ironie comme celui qui est resté au pays et n'a pas perdu ses racines, mais il parle aussitôt après de « son » père comme s'il n'était pas aussi celui de son frère – lapsus que le cadet avait également fait au chapitre 1 en évoquant « sa » mère et « son » père comme s'il était seul au monde. Il y a donc bien deux fils et sans doute la double narration s'imposait-elle pour établir un parallélisme entre le départ du cadet et la naissance au monde de la mère, mais surtout pour permettre la réunion finale des frères, des deux mondes et la libération du premier par la vitalité du second.“

je tedy daleko vlídnější než texty, které jsme rozebírali v předchozích kapitolách; je také odlehčenější, humornější a nesetkáme se zde se sarkasmem jako v díle *Le passé simple*.

Otec tu rodinu netyranizuje, což je podle autorovy autobiografie *Vu, lu, entendu* daleko autentičtější než *Le passé simple*. Dokonce má blíž k matce. Všimá si, co má na sobě a chválí její účes: „J’ aime bien ta nouvelle coiffure, laissa-t-il tomber en même temps que la cendre de sa cigarette. Cela te dégage le front. Tu es jolie, tu sais?“⁵⁵

Hlava rodiny zde však nemá tolik prostoru jako v předcházejících textech. Po většinu příběhu je nepřítomný. Chraïho ho od jedné knihy k druhé postupně zbavuje důležitosti a příkládá mu čím dál nižší váhu, což potvrzuje i Gans-Guinouneová:

„*Le passé simple* vypráví [Drissovo] střetnutí s otcem. V *Succession ouverte* se Driss stane ztraceným synem, smrt odstranila otce fyzicky, ale nesmazala moc, kterou má nad Drissem. A v knize *La Civilisation, ma Mère!*... odírá otci veškerou autoritu, úplně ho odzbrojí.“⁵⁶

Více pozornosti věnuje pisatel matce, ukazuje, jak ji má rád, a vypráví příběh jejího osvobození. Ta má v této knize na rozdíl od předchozích příběhů jenom dvě děti, proto jí zbývá více času na sebe a své vzdělání.⁵⁷ Postupně prochází jednotlivými etapami, které vedou až k jejímu „prohlédnutí“.

Nejprve je přirovnávána k dítěti. Když tká, působí, jako kdyby si hrála: „Et, ce faisant, elle soliloquait, fredonnait, riait comme une enfant heureuse qui n’était jamais sortie de l’adolescence fruste et pure et ne deviendrait jamais adulte, en dépit de n’importe quel événement.“⁵⁸ I přes její duševní dětskost po fyzické stránce stále přetrvává obraz již starší ženy s vráskami.

Její dětská hravost je vždy spojena s nějakou kreativní činností. Brahimi soudí, že „tato umělecká činnost je téměř jistě předehrou k úplnějšímu osvobození a objevení světa.“⁵⁹ Na začátku textu je popsáno, co tato tradiční žena vyrábí ručně. Jmenujme např. již výše zmíněné látky, oblečení nebo mýdlo. Přitom čím dál více nad účelem převládá estetika. Jako vrchol tohoto tvořivého úsilí můžeme vnímat její přeměnu celého domu (včetně vymalování, nábytku...) v druhé části knihy.

Myšlenka, že umění osvobozuje, nás vede k úvaze, že autor popisuje svůj vlastní příběh. Umělecké zaměření nepřisuzuje Drissovi, ba ani Nagibovi, ale právě matce. Jako důkaz jeho promítání do této ženy může posloužit explicitní příměr ke spisovateli: „ma mère avait l’oeil

⁵⁵ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 22. „Libí se mi tvůj nový účes, utrousil ve stejnou chvíli jako popel z cigarety. Odhaluje tvé čelo. Víš, že jsi hezká?“

⁵⁶ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str.128. „*Le passé simple* raconte le face-à-face [de Driss] avec son père. Dans *Succession ouverte*, il devient le fils prodigue, la mort a écarté le père physiquement sans lui ôter son pouvoir vis-à-vis de Driss. Et dans *La Civilisation, ma Mère!*..., il dénie toute autorité au père, le désarmant.“

⁵⁷ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*.

⁵⁸ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 18. „A přitom si povídala, pobrukovala, smála se jako šťastné dítě, které nikdy nevykročí ze svého těžkého a čistého dětství, a které nikdy nedospěje, ať už se stane cokoli.“

⁵⁹ Brahimi, D., Graves, A. A.: *Maghrébines: portraits littéraires*. str. 41. „la pratique de cet art est à peu près sûrement le prélude à une émancipation plus complète et à une découverte du monde.“

simultanément sur moi, sur le tissu et sur les ciseaux. Parfois ceux-ci glissaient sans couper. Elle les aiguisait alors avec un silex, en serrant les dents comme un écrivain...⁶⁰

Poté přichází celá řada vzdělávacích dárků, jako např. rádio. Tyto věci vnáší domů především otec, ale neuvědomuje si jejich dopad na matku. Stejně jako v knize *Succession ouverte* zůstává: „Moderniste d’objets, non d’idées.“⁶¹ Obdivuje se tedy moderním předmětům, ale jak ještě uvidíme, jeho myšlenky už tolik moderní nejsou.

Instalace elektřiny a následně rádia v domě vyvolá zmatek. Domem prochází řada techniků. Matka se v tu chvíli schovává v odlehlejších částech domu, což můžeme interpretovat opět jako stud malé holčičky, ale zde i jako cudnost dobře vychované muslimské ženy.

Takový rozruch však naplní její ženské nitro chaosem. Začíná se rozčilovat, že věcem ve svém okolí nerozumí. V pasáži, kdy se jí bratři snaží vysvětlit, co je to rádio čteme: „Elle s’est mise tout de suite en colère, comme si le feu couvait depuis longtemps en elle. – Quelqu’un dans cette maison veut-il m’expliquer de quoi il s’agit?“⁶² Nikdo se neodvážil této prosté ženě říct, že rádio mluví díky elektřině, protože by potom musel vysvětlovat, co elektřina je. Proto jí raději jako dítěti namluví, že z rádia se linou zvuky „par magie“, kouzlem. Je to kouzelník Kteu (podle značky přístroje), který jí přišel povídat.

Rádio pro ni znamená otevření do světa. Poznává to, co předtím na vlastní oči neviděla. Matka nikdy nevyšla z domu, což u marocké ženy není tak úplně nepravděpodobné. Pokud má žena bohatého muže, nechodí ani nakupovat, a proto nezná ani nejbližší okolí. Netuší, že její kuchyně je zásobována z obchodu přes ulici.

Díky vynálezu má možnost „navštěvovat“ koncerty nebo divadla a získávat mnohé další poznatky. Když zapíná své rádio poprvé, zaznamenáváme paralelu mezi září z rádia a matčiným rozzářeným obličejem: „Puis elle a pressé sur le bouton de la poire – et la lumière fut dans la chambre, le soleil sur son visage.“⁶³ Rádio jí pak osvětlí mnohé, co ještě nevěděla. Přístroj se stane „světloňosem poznání“.

Toto poznávání také zároveň znamená konec samoty, na kterou byla až doposud zvyklá:

„Monsieur Kteu devint pour elle l’homme qu’elle avait toujours attendu: le père qu’elle n’avait jamais connu, le mari qui lui récitait des poèmes d’amour, l’ami qui la conseillait et lui parlait de ce monde extérieur dont elle n’avait nulle connaissance. Quand vint la Seconde Guerre mondiale, elle était là, fidèle au poste. Attentive à toutes les souffrances, comptant les coups, à traits de crayon gras sur sa planche à lessive. J’étais au lycée où j’étudiais l’humanisme et les humanités. Elle était là, dans cette maison-tombeau, apprenant la vie.“⁶⁴

⁶⁰ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 20. „Matka se dívala zároveň na mě, na látku a na nůžky. Ty se občas smýkly bez stříhnutí. Ostříla je pazourkem a zatínala přitom zuby jako spisovatel...“

⁶¹ Tamtéž. str. 38. „Moderní, co se týče věcí, ale ne myšlenek.“

⁶² Tamtéž. str. 28. „Hned se rozčilila, jako kdyby v ní už dlouho doutnal oheň. – Může mi někdo v tomhle domě vysvětlit, o co jde?“

⁶³ Tamtéž. str. 31. „Potom zmáčkla hruškový vypínač – a pokoj zalilo světlo a její obličej slunce.“

⁶⁴ Tamtéž. str. 35. „Pan Kteu se pro ni stal mužem, na kterého vždycky čekala: otcem, kterého nikdy nepoznala, manželem, který jí recitoval milostnou poezii, přítelem, který jí radil a vyprávěl o světě tam venku, o němž nevěděla vůbec nic. Když přišla druhá světová válka, ona byla u toho, ve službě. Vnímala všechno to utrpení,

Hlas přístroje se jí tak stává novým partnerem. Jeho zvuk tříští ticho, kterému byla přivyklá.

Aby matka porozuměla něčemu novému, využívá toho, co zná a chápe. Svým prostým způsobem si potom vykládá neznámé a nenapadne ji, že by věci byly založeny jinak. Díky tomu vznikají nejrůznější humorné situace a komentáře. Jako příklad uveďme scénu, kdy matka dostane žehličku na elektřinu:

„Tu vois, mon fils? Ces Européens sont malins, ma fois, oui. Ils ont prévu deux trous, deux clous et un fil pour le suspendre après l'usage. Mais sans doute ne connaissent-ils pas les maisons de chez nous. Sans cela, ils auraient fabriqué un fil plus court.“⁶⁵

Matka zcela nerozumí novinkám, které přináší západní kultura. Nesprávný výklad vede k tomu, že Evropana vnímá jako někoho, kdo je naprosto odlišný. Podobně později, když dostane od svých synů své první dámské boty evropského stylu, tedy s podpatkem, a není schopná v nich udělat krok, říká: „J'admire ces Européens qui ont pu les fabriquer. Mais ils ne connaissent pas les pieds de chez nous. Sans aucun doute.“⁶⁶

Postupně poznává, že svět není zcela založen tak, jak si myslela. V druhé části knihy se bude smát předsudkům, které mají Evropané vzhledem k Magrebu. Nejde ale jenom o přehodnocení vlastních úsudků, ale i o zjištění, že ji klamali druzí. V kapitole, kde se bratři pokoušejí vysvětlit, co to je telefon, opět tím způsobem, že vymyslí novou „pohádku“, matka protestuje:

„Comment? Je suis plus âgée que toi. C'est moi qui t'ai enfanté, et non le contraire, il me semble. Un fil, c'est un fil. Et un arbre est un arbre, il n'y a pas de différence entre eux. Tu ne vas pas me dire que ce fil s'appelle Monsieur Kteu, que cet autre s'appelle Fer à Repasser, et celui-là Monsieur Ben? Simplement parce qu'ils sont de couleurs différentes? À ce compte-là, il y aurait trois génies dans la maison? Et plusieurs espèces humaines sur la terre? C'est ça ce qu'on t'apprend à l'école?“⁶⁷

Nové vnímání světa, jiné než prostřednictvím zkazek, vyvolává tázání. Přichází „období proč“, „stádium dětských otázek“. Její dotazy ničí nejprve Drisse, který ji učí to, co si sám osvojil ve škole, potom profesora lycea, do kterého se matka ve druhé části knihy zapíše, a nakonec i kandidáty v předvolebních debatách. Taková nenasytost po vědomostech nás přivádí k Rabelaisovi, který svoje dílo v prologu věnuje „beuveurs très illustres“ (slovutným pijanům), tedy těm, kdo žízní po poznání.⁶⁸

K matčinu prohlédnutí dojde na konci první části knihy. Nejprve si uvědomuje, že její synové jsou samostatní, že už ji nepotřebují, a že dítětem je víc ona než oni. Tím přichází o smysl života, o to jediné, na co se do té chvíle upínala:

počítala výstřely tak, že si neořezanou tužkou dělala čárky na valchu. Já byl ve škole, kde jsem se učil humanismu a humanitním vědám. Ona byla tam, v té domácí hrobce, a učila se životu.“

⁶⁵ Tamtéž. str. 44. „Vidíš, synu? Ty Evropani jsou na mou věru chytrý. Dopředu naplánovali dvě díry na dva hřebíky a šňůru na zavěšení po použití. Ale asi neznají zdejší domy. Jinak by tu šňůru vyrobili kratší.“

⁶⁶ Tamtéž. str. 55-6. „Obdivuju ty Evropany, kteří je uměli vyrobit. Ale neznají zdejší nohy. Určitě.“

⁶⁷ Tamtéž. str. 46. „Cože? Jsem starší než ty. To já jsem tě porodila, mám ten dojem, a ne naopak. Šňůra je šňůra. A strom je strom, není mezi nimi žádný rozdíl. Nebudeš mi vykládat, že tahle šňůra se jmenuje pan Kteu, tahle se jmenuje Žehlička, a tahle pan Ben? Jenom proto, že mají jinou barvu? Takže to jako máme v domě tři duchy? A několik lidských druhů na zemi? Tohle tě učí ve škole?“

⁶⁸ Ve Chraïbiho díle, především v *La Civilisation, ma Mère!...* najdeme i mnohé další spojitosti s Rabelaisem. Jmenujme např. četné výčty nebo Nagibova žoviálnost a fascinace jeho výškou.

„Elle nous découvrit, nous. Ses enfants. Existant de nous-même, en dehors de notre père, en dehors d'elle. Quand elle se rendit compte que nous étions détachés d'elle, foetalement, que nous n'étions plus depuis longtemps des petits enfants suspendus à ses jupes, ce fut ainsi: ses yeux furent réglés comme les lentilles d'une paire de jumelle. Elle nous *vit*. Vit que j'avais du poil au menton et que Nagib était plus adulte que son mari. Et cela fut ainsi: Ce jour-là, il n'y eut plus de carapace, plus une écaille Elle se vit, elle – existante, toute nue dans un monde nu. Et elle éclata en sanglots.“⁶⁹

Vzlykající se potom utíká k Drissovi, který ji utěšuje. Tím ale, jak říká Stephanie Delayreová, přichází také o svoji tradiční roli matky ochránitelky. Toto utíkání k synovi ukazuje také na převrácení vztahů mezi rodiči a dětmi: z matky se stává dítě a ze synů rodiče.

Osvobozená hrdinka lituje své změny, raději by pravdu neznala a zůstala nevědomou. Proměnu, kterou vyvolali její synové, ale nelze zvrátit. Od Drisse, který odchází na studia do Francie, dostává divokého koně jako symbol svobody. Její vyrovnávání s touto transformací bude ještě obsahem naší existenciální interpretace. Nezbude jí ale nic než jít dál. Po celý zbytek knihy se bude snažit svého syna „dohnat“ – zapíše se do školy, bude pořádát debatní kluby, procestuje Maroko.

Sophie Doudetová píše: „Filosof Immanuel Kant popisuje pomalé osvobozování lidí pomocí vědění a přirovnává lidstvo k dítěti, které dospěje použitím rozumu. Je tedy třeba „odvážít se vědět“, abychom se osamostatnili.“⁷⁰ Tato souvislost s Kantem není patrně čistě náhodná. I v knize *Le passé simple* se Driss přiznává, jak tohoto filosofa obdivuje.

Je třeba upozornit na skutečnost, že se celá proměna odehrála v nepřítomnosti otce. Ten si vůbec neuvědomuje, co se s jeho ženou děje. Celé „zasvěcení“ je tajemstvím zbytku rodiny, jehož uchování je jedním z úkolů při cestě k „dospělosti“, kterou matka musí vykonat. Schopnost nevyzradit můžeme považovat za jeden z významných posunů ve vývoji dítěte.

Jak píše Brahimí, hlava rodiny pochopí až ve chvíli, kdy je změna dokonána: „*Tatínkovi* nezbyvá než objevit, jak mu žena, dům, jeho autorita a celý jeho svět unikají – jak mu už unikly, aniž si toho všiml.“⁷¹ Nejprve ale nerozumí, čím byla matčina proměna způsobena, proč chtěla víc. Vše vyústí ve vášnivou debatu, kdy se hlava rodiny vzhledem k matce nechová jako manžel, ale spíše jako její otec. Později ale přiznává Nagibovi, že je rád za matčinu proměnu, ale že z ní má zároveň strach:

„- [...] c'est comme si j'avais épousé une nouvelle femme, que je commence à connaître, tandis que celle que j'avais m'était pratiquement inconnue.

- Ça veut dire que tu es content? ou que tu as peur?

- Les deux, mon fils.

- Mais elle a une bonne nature.

⁶⁹ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 81. „Objevila nás. Nás, své děti. Existující samy o sobě, mimo našeho otce, mimo ni. Když si uvědomila, že jsme se od ní odpoutali jako plody, a že už dlouho nejsme malé děti věšící se jí na sukni, stalo se toto: její oči byly nastavené jako dvě čočky dalekohledu. Ona nás *uviděla*. Viděla, že mám vousy na bradě a že Nagib je dospělejší než její manžel. A stalo se toto: Ten den už neměla žádný krunýř, ani šupinku. Uviděla i sama sebe – existující, zcela holou v holém světě. A propukla v pláč.“

⁷⁰ Doudet, S.: *Cit. dílo*. str. 190. „Le philosophe Immanuel Kant décrit la lente émancipation des hommes grâce au savoir et il compare l'humanité à un enfant qui passe à l'âge adulte par l'usage de la raison. Il faut donc « oser savoir » pour conquérir son autonomie.“

⁷¹ Brahimí, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 45. „Il ne reste plus à Pa qu'à découvrir à quel point sa femme, sa maison, son autorité et son monde tout entier lui échappent – lui ont déjà échappé quand il s'en aperçoit.“

- Je te crois.
- Et elle, elle a un nouveau mari?
- Il ne m'a pas répondu.⁷²

Ale nakonec otec matku pochopí a právě z jeho úst se nám dostává zobecnění na celou marockou společnost:

„À la base de toute société, il y a la commune. Et le noyau de la commune, c'est bel et bien la famille. Si au sein de cette famille la femme est maintenue prisonnière, voilée qui plus est, séquestrée comme nous l'avons fait depuis des siècles, si elle n'a aucune ouverture sur le monde extérieur, aucun rôle actif, la société dans son ensemble s'en ressent fatalement, se referme sur elle-même et n'a plus rien à apporter ni à elle-même ni au reste du monde. Elle devient non viable, exactement comme ces anciennes entreprises familiales qui s'effritent en Bourse à la moindre offre publique d'achat.“⁷³

Tím, že muž pochopil ženu a postoupil jí část svých práv, je osvobození ženy dokonáno. Tato proměna nečekaně přispěje i ke sblížení syna s otcem. Matka nemá čas na domácnost, protože studuje. Mužská část rodiny proto musí vykonávat práce, které byly dříve výhradně ženskou záležitostí – vaření, stlaní postelí, vytírání podlah... Díky společným činnostem v kuchyni spolu otec a syn začínají více hovořit a nakonec k sobě najdou cestu.

Co se týče matky, její emancipace neznamená zapření všeho východního:

- „- Au nom de Dieu, Maître des Mondes, béni soit ce repas! a dit mon père.
- Bon appétit! a répondu maman.
- J'ai conclu:
- Comment ça? Mais c'est de la vieille soupe marocaine, dis-moi.“⁷⁴

Zaznamenáváme určitý odklon od náboženství (matka se také přestává pravidelně modlit), ale na stole zůstává tradiční kuchyně. Nejde tedy o absolutní převrat, jak si to představovali někteří autoři popisující jiné, jak Arlette říká, aktivní ženy zasazující se o změnu v Maroku. Chraïbi se snaží docílit harmonického spojení Západu a Východu, které má v tomto díle ztělesňovat právě matka. Nejde pouze o „poevropštění“ ženy. Brahimí také připomíná, že čistě západní ženy se v magrebské literatuře objevují spíše jako prostitutky. Ty jediné se zpočátku zdají, jak to vidíme také v díle *Le passé simple*, skutečně svobodné a emancipované. Něco takového

⁷² Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 135. „- [...] je to, jako kdybych se oženil s novou ženou, kterou začínám poznávat, zatímco tu, kterou jsem měl předtím, jsem prakticky neznal.

- To znamená, že jsi rád, nebo že máš strach?
- Obojí, synu.
- Ale má dobrou povahu.
- Já ti věřím.
- A má ona nového muže?

Na to mi neodpověděl.“

⁷³ Tamtéž. str. 147. „Základem každé společnosti je obec. A v jádru každé obce je samozřejmě rodina. Pokud je v této rodině žena držena jako vězeň, navíc zahalená, pod zámkem, jako jsme to dělali po celá staletí, pokud nemá žádný přístup k vnějšímu světu, žádnou aktivní úlohu, na společnosti jako celku se to fatálně projeví, uzavře se v sobě a nemá co přinést ani sama sobě, ani okolnímu světu. Stane se neživou, stejně jako ty dřívější rodinné podniky, které se na Burze zhroutí při nejmenší veřejné nabídce ke koupi.“

⁷⁴ Tamtéž. str. 126. „- Ve jménu Boha, pána světů, buďž požehnáno toto jídlo! řekl otec.

- Dobrou chuť! odpověděla matka.

A já to uzavřel:

- Ale jak to? Tohle je přece ta stará marocká polévka, no tedy!“

autor nemůže dopustit, i protože jde o matku. Vyhýbá se jakémukoli extrémnímu řešení. Pisatel nám také určitě nepodává obraz ostře vyhraněné feministky, ale ženy, která byla schopna zhodnotit klady i zápory obou civilizací a udělat z nich jistý výběr.

Je schopna kritického úsudku, odhaluje předsudky Evropanů, ale díky kontrastu s cizí kulturou i předsudky Maročanů. Brání demokracii, ale poznává, že Francie skutečně demokratická není. Toto poznání souvisí s karikaturou de Gaulla, kterou budeme ještě probírat níže. Dokonce se zdá, že moderní západní civilizaci předstihla, protože v rámci demokracie chce bránit také zájmy menšin a svých prostých příbuzných z venkova, kteří se sami vyjádřit nemohou. Driss Chraïbi v rozhovoru pro časopis *Tel Quel magazine* řekl: „[Spisovatel] je jako houba, je to mluvčí těch, kteří se nemohou vyjádřit slovem ani písmem.“⁷⁵ Toto vše lze také považovat za další důkaz toho, že se autor promítá do matky.

Hrdinka si nepřestává rozšiřovat obzory, nemůže ustát ve svém vývoji. Proto také odjíždí do Francie. Při bezprostředním setkání s evropskou kulturou by měla získat větší odstup a pak dojít k novému zhodnocení.

Ale mnozí kritici spekulují, jestli je tím proces osvobození dokonán. Je třeba připomenout, že matka je na debatní obědy vždy doprovázena Nagibem a ani do Francie necestuje sama. Pravidlo, že marocká žena nechodí sama po ulici, není tedy porušeno. Ale někteří jdou ve svých soudech ještě dál:

„Přestože je vyprávění zaměřeno na matku, nedává jí vlastně tak docela slovo, což některé kritiky (Anne-Marie Gans-Guinouneovou nebo Samiu Chedlyho) vedlo k tvrzení, že osvobození této ženy není ve skutečnosti úplné, neboť až do konce zůstala předmětem promluvy muže, místo aby byla zcela subjektem.“⁷⁶

Není však možné zapomínat, že autor líčí skrze matku svůj vlastní příběh. Také zde je tato postava jeho prostředkem pro vyjádření.

I tak Brahimi vidí v postavě matky velký posun od předchozích textů líčících osvobození ženy, kde „nám ukazují, že vše končí dobře, když se ženám vrátí rozum a ony se vrátí k domácnosti a k hrncům. Příběh *me Matky* je tedy velmi moderní, protože takovým způsobem nekončí.“⁷⁷ Chraïbi si uvědomuje, že změna je nevratná, a že je třeba dát ženě prostor ve společenském a veřejném životě.

*

Závěrem můžeme tedy říct, že v textech, jejichž děj se odehrává v rodinném prostředí, se obraz obou rodičů vyvíjí k vlídnějšímu. Dochází ke zhodnocení západních hodnot a k jejich

⁷⁵ Kadiri, A., Chraïbi, D.: *Cit. dílo.* „[L'écrivain] est comme une éponge, c'est le porte-parole de ceux qui ne peuvent pas avoir de voix ou bien écrire.“

⁷⁶ Doudet, S.: *Cit. dílo.* str. 173. „Centré autour de la mère, le récit ne lui laisse pourtant pas tout à fait la parole, ce qui a pu faire dire à certains critiques (Anne-Marie Gans-Guinoune ou Samia Chedly) que la libération de la femme était en réalité incomplète puisqu'elle demeurait jusqu'à la fin objet du discours masculin et non sujet à part entière.“

⁷⁷ Brahimi, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo.* str. 46. „...on nous montre que tout finit bien lorsque les femmes, retrouvant la raison, retournent aux marmites et au foyer. Il y a donc dans l'histoire de *ma Mère* une grande nouveauté, car elle ne finit pas du tout de cette manière-là.“

částečnému přijetí. Zatímco díla *Le passé simple* a *Succession ouverte* čteme jako obžalobu patriarchátu, *La Civilisation ma Mère!...* je idealistickým pokusem o spojení obou tak rozdílných kultur.

Ve všech textech zůstává výrazné zaměření na rodinu coby základní hodnotu. Ale v jiných knihách, jako např. v románu *Les Boucs*, kde je hlavním dějištěm Evropa, se taková úloha rodině nepřiznává. Smíšený pár, jakým je Yalann se Simonou, který je mimochodem Koránem zakázaným spojením, se primárně nedefinuje jako rodičovský pár. K jejich dítěti je nepojí žádné výrazné pouto. V důsledku toho Gans-Guinounová uvažuje, zda Chraïbi nepopírá možnost žití v páru jako takovém – ať už jde o domluvený sňatek v marocké společnosti nebo svobodné spojení Yalanna a Simony, soužití není šťastné.

V celém díle se nezdá být tolik důležitá ona manželská dvojice, jako vztah matka – syn. V autorových závěrečných pracích najdeme návrat k hodnotám, ve kterých byl vychován. Chválí tradiční ženu, tedy ženu pokornou a dobře hrající svou mateřskou roli.

4. Existenciální analýza

V době, kdy Driss Chraïbi začíná tvořit svá první díla, je ve Francii velmi populární existencialismus. Západ se tedy nejeví mnohým magrebským spisovatelům pouze jako liberální, ale také jako existenciální.

Ve Chraïbiho textech rovněž najdeme několik odkazů na Camuse, především na jeho *Cizince*. Několikrát se např. opakuje líčení tepla a pálicího slunce. V knize *Le passé simple* v kapitole líčící Hamidův pohřeb čteme: „Le ciel est flambant blanc, si blanc que je n'en distingue pas le soleil.“⁷⁸ Přestože je jaro a žár by takový být neměl, vypravěče mučí po celou dobu pohřbu. Postavy jsou sužovány vysokými teplotami i při dalším pohřbu, tentokrát matčině: „il le [l'aucuba déracinée] projeta par-dessus la tombe d'Hamid que couvrait déjà la broussaille, par-dessus ma tête lourde de torpeur, par-delà les vivant et les morts, loin, très loin, vers l'horizon là-bas sanglant où le soleil ricanait.“⁷⁹ Slunce se v textu jeví vždy jako něco, co člověka trápí. Často je také spojeno s všudypřítomným Pánem, ale Pán a slunce nejsou totéž. Otec se zdá být ještě silnější než samotný trýznící sluneční kotouč. Jsou mu připisovány až nadpřirozené schopnosti. Driss je při návštěvě strýce dotázán na hlavu rodiny: „- Monsieur mon père? C'est selon. En ce qui me concerne, il n'a pas changé: nerfs d'acier, autorité d'acier, expression d'acier. Le soleil qui verra cet acier se réduire en rouille ne luirait point: l'inoxidable, l'acier.“⁸⁰ Spojení slunce a oceli nás může zavést k odleskům na noži Araba, kterého Meursault potom zabije, vyprovokovaný mimo jiné právě odrazy slunce. Ve Chraïbiho prvotině *Le passé simple* to bude Driss, kdo bude držet v rukou nůž a bude chtít Pána zabít.

V mnohých textech se také setkáme se scénami, ve kterých poletují mouchy, zatímco momentálně sledovaná postava projevuje svou lhostejnost či nečinnost. Např. v románu *Les Boucs* hrdina sleduje pohyby hmyzu, zatímco ho soudí již v předchozí kapitole zmíněný Mac-O-Mac.

Takovéto spojitosti s Camusem dokazují, že Chraïbi díla francouzských existencialistů dobře znal. Ale najdeme i vztahy s existenciální filosofií, které nám umožní vysvětlit i to, co nám nevysvětlila sociokulturní interpretace.

Začněme tématem odcizení, které pramení z onoho zdvojení kultur, a které je poměrně časté u afrických autorů nejen v Magrebu. Ve Chraïbiho díle je budou prožívat matka a syn. Oba se budou vymezovat, jak vůči Východu, tak vůči Západu, což nakonec způsobí, že je nebudou přijímat za své ani Maročané, ani Evropané.

Již výše jsme sledovali Drissovo zaujetí evropskou kulturou a snahu připodobnit se svým spolužákům v díle *Le passé simple*. Ale sklízel jenom posměch. Zároveň je ostře vyhraněn

⁷⁸ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 134. „Obloha je rozpáleně bílá, tak bílá, že na ní nerozeznám slunce.“

⁷⁹ Tamtéž. str. 229. „Mrštil ji [vykořeněnou aukubu] nad Hamidovým hrobem, který už zarůstal houštím, nad mou hlavou ztěžklou apatií, stranou od mrtvých a živých, daleko, směrem ke krvavému obzoru, kde se potutelně smálo slunce.“

⁸⁰ Tamtéž. str. 90. „-Můj pan otec? Přejde na to. Na mě je pořád stejný: nervy z oceli, autorita z oceli, výraz oceli. Slunce, které uvidí, jak se ta ocel mění v rez, svítit nebude. Nerezavějící ocel.“

vůči tradičnímu prostředí své rodiny. Skutečnost, že Driss nikam nepatří, se ukazuje i na začátku příběhu *Succession ouverte*: „Moi, l'étranger, pendant seize ans étranger,“⁸¹ Hrdina má psychické problémy, nechápe, co se s ním děje, a odcizuje se i sám sobě:

„En terme cliniques, c'est ce qu'on appelle l'aliénation. Celle d'un être sain, congénitalement sain, et qui en est réduit au type qui vous parle. Qu'est-ce qui ne marche pas? Et pourquoi? Où est le chameau? Où est l'âne du Maroc?“⁸²

Slyší hlas, který ho volá domů, do Maroka. Nicméně ani tam nenajde to, co hledal, a na konci knihy se vrací zpět do Evropy.

V knize *La Civilisation, ma Mère!*... přestává patřit mezi „ty své“ i matka. Otec už ji nepoznává: „Depuis quelque temps, tu as adopté un langage bizarre, un comportement insolite. Je ne te reconnais plus, je ne te comprends plus. Pendant des années, des années...“⁸³ Kvůli její změně bude později mluvit o tom, že má jinou ženu, než kterou si vzal.

Matka a syn tak kolísají mezi dvěma světy. Stephanie Delayreová ukazuje, že je nemožné si vybrat jeden z nich, protože by to znamenalo nadřazenost jednoho z nich.⁸⁴ I proto bude vypravěč v textu *Succession ouverte* odsuzovat Bouchaïba, Maročana, který s ním cestoval letadlem se svou původem francouzskou ženou. Tento pár popisuje slovy:

„L'homme parlait et elle riait froidement, sans qu'il en parût une seule trace sur son visage. Seules, ses mains, parfois, se refermaient sur la main de son mari et la pétrissaient, tandis qu'il levait vers elle un visage d'idolâtre prêt à massacrer toute une tribu pour l'amour d'une femme.“⁸⁵

Bouchaïbe se odcizil své původní kultuře a odcizení obecně vyvolává „la lente dé cristallisation humaine“⁸⁶. Tento muž v sobě zapřel Maroko natolik, že se ani nehlásí ke svému prostému otci, který na něj čeká na letišti. Pisatelovo znechucení je o to silnější, že přijíždí na Pánův pohřeb, a přál by si mít otce, ať už by byl jakýkoli.

Odlidštění můžeme asi nejlépe sledovat v románu *Les Boucs*. Hlavní hrdina je zde ještě více destabilizovaný než Driss. Pokud se zdá být ze začátku součástí komunity imigrantů, je to jenom pro zdůraznění předsudků Evropanů vůči Arabům.⁸⁷

Chraïbiho první knihy jsou poznamenány konfliktem civilizací, hledáním rovnováhy a deziluzí. Teprve ve svých pozdějších textech dospívá k vyrovnanosti a následně také k příklonu k tradičním hodnotám Východu.

⁸¹ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 11. „Já, cizinec, po šestnáct let cizinec.“

⁸² Tamtéž. str. 16. „Podle lékařského slovníku je to to, čemu se říká odcizení. Je to zdravá bytost, od přírody zdravá bytost, která je zubožena tak, že je z něj chudák, co s vámi hovoří. Co nefunguje? A proč? Kde je ten velbloud? Kde je ten osel z Maroka?“

⁸³ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 111. „Je to nějakou dobu, co sis osvojila divný jazyk, neobvyklé chování. Já už tě nepoznávám, už ti nerozumím. Po ta léta, ta léta...“

⁸⁴ Delayre, S.: *Cit. dílo*. Str. 45.

⁸⁵ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 32. „Muž mluvil a ona se chladně smála, aniž se to nějak projevilo na jejím obličejí. Jenom její ruce občas sevřely ruku jejího manžela a hnětly ji, zatímco on k ní vzhlížel se zbožným výrazem ve tváři, připraven vyhladit celý kmen pro lásku jedné ženy.“

⁸⁶ Delayre, S.: *Cit. dílo*. str. 35. „pomalá dekrystalizace člověka“

⁸⁷ Tamtéž. str. 35-36.

Přestože jsme řekli, že otec z knihy *La Civilisation, ma Mère!*... nepoznává svou manželku, Brahimí hovoří o „odolávání odcizení mé Matky Magrebanky“⁸⁸. Matka totiž nebezpečí odcizení nevidí v evropské kultuře jako takové, ale v předmětech, které tato kultura přináší. Vypravěč uvádí na scénu rádio, jako by to byl posvátný předmět.

„Tyto předměty mají potenciálně schopnost ji odcizit. Instinktivně se brání nebo spíše útočí. Otlouká je, převrhává, něžně i přísně na ně mluví a dělá z nich všechno, čím nebyly. Ty, které přicházejí z industriálního světa, ztrácejí znaky svého původu [...]. Případné riziko je obrací vzhůru nohama, takže odcizuje ona je, činí je jinými a naopak je připodobňuje sobě, svému tělu, svým gestům a potřebám.“⁸⁹

Störig vysvětluje, že je člověk jinak než věci. Člověk zpočátku není ničím, existencialisté si ho představovali jako *tabulu rasu*. „[V] ustavičném tvoření z ničeho se teprve musí učinit tím, čím je.“⁹⁰ Pokud nebude vstupovat do sebeprojektu, hrozí, že se stane pouhým jsoucnem, tedy tím, čím jsou předměty.

Navíc Martin Buber, který se také řadí k filosofii existence, píše, že „člověk se může i na svého spolučlověka dívat jako na Ono a tak s ním i jednat – a většinou to i dělá. Dívá se na něho z dálky a chladně jako na věc, na kus okolního světa.“⁹¹

Pán v textu *Le passé simple* skutečně nahlíží na zbytek rodiny jako na pouhé věci. Ale svou krutostí se zároveň realizuje, vstupuje do sebeprojektu na úkor druhých, kteří ho jenom tiše sledují a nechávají se zastrašovat. Přestože je Driss zhnusen jeho jednáním, zároveň ho obdivuje, právě protože není „mrtvý“ jako ostatní. Jedná.

Skutečnost, že se matka nachází ve stavu jsoucná stejně jako předměty, vysvětluje zároveň odpor hlavní postavy demonstrováný v naší předchozí kapitole. Nemůže ji nesoudit za její nečinnost. Shledává ji stejně průměrnou jako svou tetu.

„Driss rozčiluje matčina nevědomost a poddanost svému Pánovi a vesnickému marabutovi, svatému muži konajícímu zázraky, a její pověřivost či pevná víra v nadpřirozené, čímž uchovává svůj stav otroka, který, jak se zdá, podporuje.“⁹²

Její slepá podřízenost pokračuje i v knize *Succession ouverte*. Coby věc je po Pánově smrti, bez vypravěčových komentářů, tedy pravděpodobně i s jeho souhlasem, odkázána jednomu ze synů.

Ale v díle *La Civilisation, ma Mère!*... se matka takovému snížení brání. Vzdukuje věcem, které by mohly zničit její sebeprojekt.

⁸⁸ Brahimí, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 42. „la résistance de la Maghrébine ma Mère à l'aliénation“

⁸⁹ Tamtéž. str. 42. „[C]es objets portent en eux, virtuellement, le pouvoir de l'aliéner. D'instinct elle se défend, ou plutôt même elle attaque. Elle les rogne, les bouscule, leur parle avec tendresse ou sévérité, et en fait tout ce qu'ils n'étaient pas. Ceux qui venaient du monde industriel perdent la trace de leur origine [...]. Renversant le risque probable, c'est elle qui les aliène, qui les rend différents d'eux même, mais en revanche semblables à ce qu'elle est, adaptés à son corps, à ses gestes et à ses besoins.“

⁹⁰ Störig, H. J.: *Malé dějiny filosofie*. str. 450.

⁹¹ Cituje Störig, H. J. In: *Cit. dílo*. str. 453.

⁹² Yetiv, I.: *The evolution of the mother in the works of Driss Chraïbi*. Str. 23. „Driss is exasperated by his mother's ignorance and submission to her Lord and to the village Marabout, the holy man that performs miracles, and by her superstitions and profound beliefs in the supernatural, thus perpetuating her state of slavery with which she seems to collaborate.“

V autorově prvotině *Le passé simple* také Driss vnímá „rejet vers la matière“⁹³. Ale necítí se ohrožen věcmi jako „tvořící se“ matka, nýbrž „zvěčněnými“ lidmi a jejich pasivitou. Taková vnímavost není cizí ani vypravěči ze *Succession ouverte*. Jako prvního soudí bratra Jaada:

„Ce n'est qu'à mi-chemin que j'ai pu me rendre compte qu'il était encore vivant. Il ne voyait rien ni personne. Immobile, il nous regardait monter comme s'il regardait à travers nos corps.“⁹⁴

Následují ženy v obývacím pokoji:

„Elles ont toujours l'apparence de fantôme, mais ce sont des fantômes familiers: Zineb, la femme de Madini, petite et dodue, presque une enfant; Safia, deux fois plus âgée que son mari Jaad, noire et anguleuse; ma tante Kenza qui n'a plus d'âge, plus de dents; et une nuée d'enfants qui ne jouent pas, ne parlent pas, ne sourient même pas ni ne pleurent : ils sont là et vous regardent. On dirait des adultes tristes et inactifs.“⁹⁵

A hlídač aut:

„L'homme en pyjama s'appelait Issa. Mais il aurait pu tout aussi bien s'appeler Isaac ou John, porter sur le dos une veste ou un tricot. Il n'avait pas de nom, pas de passé ni d'avenir, pas même une identité propre.“⁹⁶

Na první pohled se může zdát, že se projektuje alespoň bratr Naguib. Ale ten jenom slepě sleduje vzor svého otce, což nelze pokládat za skutečný sebeprojekt.

Samo prostředí muslimského patriarchátu, jak je Chraïbi líčí, vypadá, že *a priori* brání v nabývání identity, v sebetvoření. Tato civilizace vyžaduje naprostou oddanost tomu, kdo je mi nadřízen – otci, učiteli... Bohu. To ale znamená popření Sartrovy představy *tabuly rasy* a absolutní volby, čím budu. Ať už Driss nebo matka, oba budou muset překonat tyto sociokulturní determinanty, aby vůbec mohli vstoupit do sebeprojektu. Oba jsou utlačováni Pánem, který je po právu bez jejich zjevné aktivity vidí jako věci. Otec jako jediný se utváří, a to svým krutým způsobem (člověk se může formovat v pomoci druhým, ale i např. vraždou).

Jeho brutalita ale vybízí Drisse k vlastnímu projektu. Jeho revolta není nejprve tolik viditelná navenek, nicméně už samo vyprávění můžeme chápat jako určitý čin, který hrdinu utváří. Zrovna tak hlavní postava knihy *Succession ouverte* může na první pohled působit zklidněně, až pasivně. Nicméně její revolta je pouze promyšlenější a projevuje se především při líčení vnějších okolností, jako je např. odsouzení bratrů.

Ale vraťme se ještě k dílu *Le passé simple*. Driss je vyprovokován otcem a ocitají se v konfliktu. Jejich projekty stojí proti sobě a na první pohled se může zdát, že každý vidí jenom sám sebe. Taková neshoda vyvrcholí v pokusu o otcovraždu, což je prezentováno opět bez soudu. Nicméně jak už bylo řečeno, podstatný je čin jako takový, nikoli jeho morální

⁹³ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 74. „...vržení k hmotě.“

⁹⁴ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 66. „Teprve v půli cesty se mi podařilo rozpoznat, že je ještě živý. Neviděl nic a nikoho. Nehybně sledoval, jak jdeme nahoru, jakoby hleděl skrz naše těla.“

⁹⁵ Tamtéž. str. 91. „Stále vypadají jako duchové, ale jsou to známí duchové: Zineb, Madiniho žena, malá a baculatá, skoro dítě; Safia, dvakrát starší než její manžel Jaad, černá a hrbatá; moje teta Kenza, která už nepočítá svoje léta ani ztracené zuby; hlouček dětí, které si nehrají, nemluví, dokonce se ani neusmívají, ani nebrečí: jsou tam a hledí na vás, vypadají jako smutní a nečinní dospělí.“

⁹⁶ Tamtéž. str. 108. „Ten muž v pyžamu se jmenoval Issa. Ale zrovna tak se mohl jmenovat Isaac nebo John, mít přes záda hozené sako nebo svetr. Neměl jméno, minulost ani budoucnost, dokonce ani vlastní identitu.“

hodnota. Hrdina se potom bude vymezovat i proti ostatním, mimo jiné také proti matce, která se svému muži nikdy nevzepře. Pouze ve svém záchvatu bláznovství v příběhu *Succession ouverte* křičí na svou vidinu Pána: „Laisse-moi! Ce ne sont pas tes enfants, ce sont les miens... les miens...“⁹⁷ Všichni jsou otcovými figurkami. Dokonce i po jeho smrti zůstává „esclavage déguisé en liberté“⁹⁸.

Driss zůstává otcovým oblíbencem nikoli *navzdory* své revoltě, ale *díky* své revoltě. Po své smrti ho hlava rodiny vyjme ze závěti, která všechny příbuzné jenom potrestá. Díky svému nezatemněnému myšlení dokáže přijít na okolnosti Pánovy smrti a dostává vzkaz, který lze nazvat poslední radou moudrého otce synovi, což opět ukazuje, jak byl otec hrdinovi nakloněn.

Jako je v knize *Le passé simple* vyprovokován k seberealizaci Driss, v díle *La Civilisation, ma Mère!*... vstupuje do sebestudie matka. Utváří se ale jiným způsobem než Pán nebo dokonce Driss. Dochází zde ke zhodnocení morálního hlediska. Otec v tomto textu naopak stagnuje, je slabý a má obavy z narušení stereotypu a změny současného stavu:

„- Un corps expéditionnaire américain vient de débarquer dans notre pays, pour porter secours à ses cousins d'Europe et pour détruire d'autres cousins d'Europe. Une ère nouvelle commence. Quel que soit l'avenir, notre passé est terminé. [...] Au-delà des passions des pouvoirs, au-delà même de la politique, ce sont nos institutions séculaires, nos structures sociales, notre conception du monde qui vont être remises en cause, bouleversées sinon jetées à bas.“⁹⁹

Matka zde prospívá díky svým dvěma synům, kteří se snaží, aby našla vlastní identitu. Jde tedy o nápomoc v sebestudii, nikoli o agresivní provokaci jako u Drisse v knize *Le passé simple*.

Matka postupně začíná kritizovat, že nikdo nic nedělá proti kolonizátorovi. Stane se z ní žena schopná vlastního úsudku, která váží vše, co jí je řečeno ve škole, kam se dodatečně zapíše, aby si doplnila vzdělání. Snaží se bojovat za demokracii a lidská práva. A pro větší sílu a viditelnost své revolty se snaží přivést k sebestudii i ostatní.

Zároveň u lidí odhaluje to, co Sartre nazýval „mauvaise foi“ (falešné vědomí), tedy pravý opak svobodného sebestudii. Pro vysvětlení: ve své knize *L'Être et le Néant* popisuje tento filosof číšníka, který se chová přesně tak, jak si myslí, že se má číšník chovat, bere se příliš vážně. Nezůstává v něm nic autentického a propadá falešnému vědomí. V díle *La Civilisation, ma Mère!*... se matka při své cestě za de Gaullem setkává s vojákem. Jde o venkovana, který se snaží dobře plnit úlohu vojáka a navíc dává všem najevo, jak je jeho funkce, která se v dané situaci spíše podobá vrátnému, důležitá. Chraibi jejich konverzaci zkarikuje do podoby groteskního absurdního divadla i se všemi formálními náležitostmi. Autorův živý dialogický styl snadno dostane podobu divadelní hry, jeho komentáře se změní na scénické poznámky. Podívejme se alespoň na malou ukázkou, kdy se matka snaží vojákovi vysvětlit, proč chce ona

⁹⁷ Tamtéž. str. 94. „Nech mě! To nejsou tvoje děti, jsou moje... moje...“

⁹⁸ Tamtéž. str. 147. „... otroctví převlečené za svobodu“

⁹⁹ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 61-62. „Právě se v naší zemi vylodil americký expediční sbor, aby pomohl svým evropským bratrancům a jiné evropské bratrance zničil. Začíná nová doba. Ať už je budoucnost jakákoli, naše minulost skončila. [...] Bude to víc než předávání moci nebo i politika, zpochybněny, rozvráceny, možná i zničeny budou naše staleté instituce, naše společenské struktury, naše pojetí světa.“

a všichni, kdo s ní přišli, mluvit s generálem, a dává mu instrukce, co mu má vyřídit v případě, že nebudou mít možnost s ním hovořit osobně:

„MAMAN. Article 2: [...] Toi, par exemple, soldat...
LE SOLDAT (*joignant les talons*). Présent!
MAMAN. Je te pose une question: qui va à la guerre?
LE SOLDAT (*front plissé par l'effort*). L'armée.
MAMAN. Qui ça, l'armée?
LE SOLDAT (*son front redevient lisse comme une savonnette*). L'armée.
MAMAN. Mais qui, dans l'armée?
LE SOLDAT. Les copains, moi, le régiment, les gradés. Tout le monde, quoi!
MAMAN (*d'une voix douce*). Voi-là!
LE SOLDAT (*content de lui*). Voilà!
MAMAN (*abrupte*). Et qui va en première ligne? Les gradés?
LE SOLDAT (*son front mesure trois centimètres à présent*). Non. Les bleus. Les sans-grade.
MAMAN. Voi-là!
LE SOLDAT. Non, pas voilà! Je ne comprends toujours pas.
MAMAN. Ça ne fait rien. Il comprendra, lui.
LE SOLDAT. Qui?
MAMAN. De Gaulle.
LE SOLDAT (*avec une large sourire de dérision devant tant d'incompréhension*). Ce n'est pas vrai, ce que tu dis là, ma tante: il est général, il ne va pas en première ligne.
(*Mouvements divers*).
MAMAN. Il comprendra si tu lui répètes ce que je t'ai dit.
LE SOLDAT (*c'est l'évidence même*). J'ai déjà oublié. Tu recommences?¹⁰⁰

Nemožnost dostat se k představitelům moci jiným způsobem než přes prostředníka, vnímání dopadů této moci i přes nepřítomnost činitele a z toho pramenící pocit absurdity nás může

¹⁰⁰ Tamtéž. str. 105-6. „MATKA. [...] Jako například ty, vojáku...

VOJÁK. (srazí podpatky) Zde!

MATKA. Položím ti otázku. Kdo chodí do války?

VOJÁK. (usilovně svraští čelo) Armáda.

MATKA. Armáda? To jako kdo?

VOJÁK (čelo má hladké jako mýdlo) Armáda.

MATKA. Ale kdo v té armádě?

VOJÁK. Kamarádi, já, regiment, lampasáci. Prostě všichni!

MATKA. (tiše) Vida!

VOJÁK. (spokojený sám se sebou) Vida!

MATKA. (rázně) A kdo jde do první linie? Lampasáci?

VOJÁK. (jeho čelo právě měří tři centimetry) Ne, bažanti, ti bez hodnosti.

MATKA. Vida.

VOJÁK. Žádné vida. Pořád tomu nerozumím.

MATKA. To nevádí, on to pochopí.

VOJÁK. Kdo?

MATKA. De Gaulle.

VOJÁK. (široký úsměšek nad takovým neporozuměním) To není pravda, co tu povídáš, tetka. On je generál, nejde do první linie.

(Rozruch mezi lidmi.)

MATKA. On pochopí, když mu zopakuješ to, co jsem ti řekla.

VOJÁK. (jak se dalo čekat) Já to už zapomněl. Začneš znovu?¹⁰⁰

přivést také k *Zámku* Franze Kafky, který je považován za jednoho z předchůdců filosofie existence.

Ale i přes setkání s lidmi, které se jí k sebeprojektu přivést nepodaří, se matka nevzdává. Rázně říká Nagibovi „Laisse-moi faire!“¹⁰¹ Její výrok ukazuje, že bez úsilí nemůže dojít k nejlepšímu možnému výsledku. A proto nepřestává v onom aktivním sebeutváření. Stále hledí dopředu. Už ve chvíli, kdy se poprvé dostane ven, čteme: „Et elle avait le regard étendu droit et loin devant elle, au-delà des massifs, des arbres et de l’horizon, derrière cet autre horizon qui s’était appelé son enfance.“¹⁰² Matka se tak nejen dívá do budoucnosti, ale zároveň vymezuje svou mez poznání. Podle Karla Jasperse „svět nás obklopuje, avšak obklopuje nás jako *horizont*. Každý horizont nás obepíná. Ať za něj pronikáme jakkoli daleko, horizont se jakoby posouvá s námi a vždy jej zase máme před sebou jako novou mez.“¹⁰³ Matčino objevování světa se projevuje jako zvětšování prostoru. Postupně vychází ven z domu do města, potom do celého Maroka a jejím posledním krokem, který v textu sledujeme, je její nalodění do Evropy. Tomuto rozpínání se budeme podrobněji věnovat ještě později.

Matka tedy získává identitu, na které potom může založit svou svobodu. Když si poprvé uvědomí možnosti volby a její dopady, přirozeně pociťuje úzkost a pláče. Jak už bylo poznamenáno výše,

„kriticky se Sartrovi vyčítalo zejména toto: Jeho radikální pojetí svobody přehlíží, že člověk není svoboden absolutně, bez jakýchkoli daností a předpokladů, ale je vázán podmínkami, které nejsou závislé na jeho volbě, např. narození do určitého národa, pohlaví, doby atd. – Heidegger toto nazývá ‚vržeností‘.“¹⁰⁴

Matčino osvobození bylo tedy daleko složitější. Nejprve si neuvědomuje, že musí převzít zodpovědnost za své činy (vždy za ni rozhodoval někdo jiný, ať už otec nebo manžel, a stále se tak zpočátku ohlíží, co tomu řekne její muž). Skutečnost, že potom vnímá dopady svého jednání, dokazuje i to, že odmítá Nagibovu pomoc, když má hlavě rodiny vysvětlit svou proměnu a obhájit svou pozici.

Sám otec nakonec, právě díky matce, získává nový postoj a buduje si tak svou vlastní osobnost. Závěrečné zhodnocení a zobecnění na celou společnost zazní z jeho úst. Nicméně se nijak dál nerozvíjí, nerozšiřuje svůj horizont a nakonec zůstane úplně sám. Naproti tomu syn Nagib bude v objevování následovat matku.

Dodejme však, že ne každý způsob sebeutváření je hodnocen jako vhodný. Pro Camuse je oním nežádoucím činem sebevražda, která bývá nesprávnou reakcí na absurdní svět. „Velikost člověka tkví [však] v tom, že chce být silnější než jeho situace, vzdor všemu jedná a tvoří.“¹⁰⁵ Matčino ukončení vlastního života v knize *Le passé simple* by tak bylo odsouzeníhodné. Sám Chraïbi jednání této postavy označil za „odmítnutí, aby žena byla

¹⁰¹ Tamtéž. str. 124. „Nech mě, ať to udělám!“

¹⁰² Tamtéž. str. 59. „A měla pohled upřený přímo před sebe do dále, za křoviny, stromy, za obzor, za ten druhý obzor, který se nazýval dětství.“

¹⁰³ Störig, H. J.: *Cit. dílo*. str. 447.

¹⁰⁴ Tamtéž. str. 450.

¹⁰⁵ Petříček, M.: *Úvod do současné filosofie*. str. 101.

předmětem ve vztahu k autoritativnímu a dominantnímu samci“.¹⁰⁶ Ono odmítnutí naznačuje jistou míru sebeuvědomění, nicméně sebevražda není dobrým řešením. Jediným správným východiskem je podle Camuse revolta. Vzbouření jako takové už není pouze individuálním odporem, předpokládá přítomnost druhých.

Ve Chraïbiho díle se šíří řetězovou reakcí. Konkrétně v díle *La Civilisation, ma Mère!*... pomáhají matce v nalezení správné cesty její synové. Matka se pak snaží pomoci ostatním. V textu *Le passé simple* je Pán katalyzátorem Drissovy revolty. Tento hrdina potom bude vyžadovat také odpor ostatních. Nebude se přitom obracet jenom na svou rodinu. Neúplné vzbouření bude vyčítat i svému příteli přezdívanému Julius Caesar, který se vždy zarazí ve chvíli, kdy by pro něj vzpoura mohla být nebezpečná. Přitom právě Drissův návrat domů poté, co ho otec vyhodil a proklel, lze považovat za určitou rezignaci a projev pokory před patriarchou. Ale krátce po „usmíření“ s otcem se u něho opět objevuje revolta.

Závěrem tedy můžeme říct, že Chraïbi sleduje sebeprojekt nejprve Pána a Driss a následně i matky. Odsuzuje ty postavy, které nejsou svobodné, a buď slepě následují nějakého příkladu, nebo zůstávají celkově pasivní. V knize *Le passé simple* z Drissových úst zazní: „Ici, les êtres ne vivent pas mais ne font qu'exister.“¹⁰⁷ Zde je nutné zdůraznit, že nepřejímá terminologii filosofie existence. Vnímání existence v Sartrově smyslu ale můžeme zaznamenat také. Hlavní postava si *uvědomuje* své bratry, a dokonce si posléze také přeje, aby oni objevili jeho: „Quelle serait leur stupéfaction s'ils s'aviseraient un jour que j'avais membres, torse, visage...“¹⁰⁸

Nečinnost a slepá podřízenost postav vyvolává u vypravěče odpor. Naopak seberealizace, ať už mravná či nikoli, vyvolává obdiv. Pokud je tím, kdo dospívá k sebeuvědomění, žena, umožňuje to nahlížet ji potom i z jiného než ze sociokulturního hlediska.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Gans-Guinoune, A.-M. cituje In: *Cit. dílo*. str. 196. „...refus que la femme soit un objet par rapport au mâle dominateur et autoritaire.“

¹⁰⁷ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 27. „Zde bytosti nežijí, ale jen existují.“

¹⁰⁸ Tamtéž. str. 125. „A jaké by bylo jejich pře kvapení, kdyby přišli jednoho dne na to, že mám také údy, trup, obličej...“

¹⁰⁹ Boyce Davies, C., Graves, A. A.: *Cit. dílo*.

5. Pán jako vládce

Pro tvorbu Drisse Chraïbiho je podstatné současné dění v Maroku. Déjeux ukazuje, že tento trend se prosazuje v celém Magrebu. V letech 1966-1980 zde vzniká požadavek na svázanost díla s aktuálními událostmi a otázkami. Časopis *Lamalif* si dokonce klade otázku, zdali nějaká marocká literatura existuje, protože nikdo podle něj dostatečně nevyjadřuje drama, které se právě v této zemi odehrává. Požadavek na aktuálnost literatury daný dobou působí i na námi studovaného autora, i když tou dobou už žije ve Francii. V rozhovoru s Merinem se nechává slyšet, že úloha spisovatele pro něj znamená být politikem a sociologem.¹¹⁰

Problémy spojené s kolonizací, ale i dějiny jako takové budou Chraïbiho nesmírně zajímat. Budeme je studovat společně s otázkou pojetí času v jeho díle. Vycházet přitom můžeme z předchozí kapitoly představující existenciální analýzu a teorii sebestrojku.

Nejprve poddaní a pokorní Maročané budou muset získat nějakou identitu, aby se dějinných událostí mohli vůbec zúčastnit. Delayrová o matce z knihy *La Civilisation, ma Mère!*... píše: „Tím, že získá identitu, zapisuje se do minulosti, přítomnosti a budoucnosti, což jí umožňuje vstoupit do historie své země, stane se průkopnicí, bojuje za nezávislost a emancipaci žen.“¹¹¹ O šíření matčiny revolty a o posunu z úrovně individuální na úroveň kolektivní jsme již hovořili výše.

Přesun osvobozování z jedné postavy na širší společnost umožňuje Brahimimu mluvit o matce jako o „skutečné alegorii své osamostatněné země“¹¹². Otec bude naopak představovat kolonizaci a teokracii. Knihy *Le passé simple* a *Succession ouverte* budou kritizovat současný stav státu. *La Civilisation, ma Mère!*... už není žádným hyperrealistickým líčením. V době, kdy tento text vyšel, byla práva v Maroku značně okleštěna a běžně docházelo k zatýkání spisovatelů. Příběh osvobození je tak jen autorovým zbožným přáním.

5.1. Krutovláda v díle *Le passé simple*

Na začátku knihy *Le passé simple* vypravěč popisuje současný režim a jakým způsobem se Pán chová ke svým nejbližším. Isaac Yetiv píše: „Otec, sám kolonizovaný, ponižovaný a odlidštěný francouzským kolonizátorem, je doma tyranem.“¹¹³ Sám se potom stává kolonizátorem své rodiny, představuje suveréna. Charakter jeho krutovlády jsme si již představili v první kapitole této části práce.

¹¹⁰ Merino, L., Chraïbi, D.: *Driss Chraïbi: „La mujer es la última colonizada de la tierra“*.

¹¹¹ Delayre, S.: *Cit. dílo*. str. 114. „récupérant une identité, elle s’inscrit dans un passé, un présent et un futur, ce qui lui permet de s’impliquer dans l’Histoire de son pays, en devenant une investigatrice active, auprès des femmes, de la lutte pour l’indépendance et de l’émancipation féminine.“

¹¹² Brahim, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 44. „une véritable allégorie de son pays devenu indépendant“

¹¹³ Yetiv, I.: *Cit. dílo*. str. 23 „Himself colonized, humiliated, dehumanized by the French colonizer, the [...] father is a tyrant in his house.“

Ale otec, coby vladař, později také žádá po své rodině radu ohledně svých obchodů:

„Parlez. Toi, d’abord, l’épouse, eu égard à ton âge et aux fonctions que tu assumes dans cette demeure, mais parle distinctement.

- Oh moi, Seigneur, je suis une pauvre femme (ses paupières n’avaient pas de cils), que voulez-vous que fasse une pauvre femme sinon prier nos saints...

- Pas de saints.

- Il ne semble...

- Nous avons dit distinctement.

- Eh bien! il me semble que...

- C’est bien. Nous retenons tes suggestions, quoique « la main de la sage-femme et la tienne donnent un enfant borgne ». A toi, Abd El Krim.¹¹⁴

Vidíme, že se netáže „svých poddaných“, protože by potřeboval poradit, ale aby svým dotazem navodil zdání zájmu. Ve skutečnosti je neposlouchá. Jako neosvěcený vládce se potom zařídí jen podle svého vlastního úsudku.

Pánova stylizace do postavy vládce činí text strojeným a patetickým. Navíc otec o sobě mluví v první osobě množného čísla, užívá tedy *plurál majestatikus*: „Fils, assieds-toi à notre gauche, nous t’en formulons le désir.“¹¹⁵

Podle muslimského zákona je také „Bohem na zemi“, prostředníkem mezi nebem a zemí a vykonavatelem božího zákona. Již dříve byla zmíněna jeho vševědoucnost. Trestá syny za to, u čeho nebyl, a dokonce i za pouhou myšlenku. A nadto podle vypravěče Pán ve svých modlitbách jedná s Alláhem jako se sobě rovným: „J’écoutais cette voix grave dénuée du moindre friselis. Elle était celle d’un homme qui parlait à Dieu d’égal à égal.“¹¹⁶

Veškerá moc je tedy soustředěna do rukou jednoho muže, ostatní členové rodiny vypadají jako pouhé loutky. Děti a manželka představují úplně spodní část společenské pyramidy, můžeme je nazvat poddanými. Správný poddaný se rychle naučí pokoře, pokud možno nepřemýšlí a mlčí. Driss říká: „ici un dogme suivi du mode d’emploi: à ne pas comprendre, à ne pas juger, à croire, c’est tout ce qu’on vous demande. Amen!“¹¹⁷

Hierarchii v rodině odpovídá i rozložení domu – otec má ložnici až nahoře. Driss později bude muset vylézt nahoru na půdu pro nůž, kterým chce Pána napadnout, to znamená pozvednout se na vyšší úroveň, povýšit se na úroveň protivníka.

¹¹⁴ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 55. „Mluvte, nejdřív ty, ženo, mám na zřeteli tvůj věk a role, které vykonáváš v tomto domě, ale mluv jasně.

- Ach, já, Pane, jsem prostá žena (na jejích víčkách nebyly řasy), co chcete, aby učinila prostá žena jiného, než aby prosila svaté...

- Žádné svaté.

- Mně přijde...

- Řekli jsme jasně.

- Dobrá. Přijde mi, že...

- To stačí. Vezmeme v potaz tvé připomínky, ačkoli „ruka tvoje a porodní báby dělají jednooké dítě“. Teď ty, Abd El Krime.“

¹¹⁵ Tamtéž. str. 17. „Synu, usad’ se po naší levici, přejeme si to.“

¹¹⁶ Tamtéž. str. 44. „Poslouchal jsem ten hluboký hlas bez sebemenšího záchvěvu. Patřil muži, který mluvil s Bohem jako rovný s rovným.“

¹¹⁷ Tamtéž. str. 58. „Toto dogma sleduje návod: nechápat, nesoudit, nevěřit, to je vše, co se od vás žádá. Amen!“

Ale všichni kromě hlavní postavy souhlasí se svým zotročením a slepě následují hlavu rodiny. Pánovy rozkazy jsou prezentovány jako nařízení, která nelze neplnit. Ve výchově správného poddaného napomáhá i muslimská škola, kde jsou děti surově bity a dokonce sexuálně obtěžovány. Připomeňme, že učitele tohoto zařízení lze chápat jako Pánův substitut. Zrovna tak jako otec je zbožšťován. V knize *Succession ouverte* bude podobnou úlohu plnit také vojenská služba, jejíž dopady můžeme vidět na Drissově bratrovi Abdel Krimovi, který se stal vojákem.

Jak se zdá, systém nejvíce oceňuje ty nejpřízřusobivější, nejprimitivnější a nejméně inteligentní postavy. Coby příklad může posloužit postava *figha*, se kterým se Driss setkává na návštěvě u strýce. Vypravěč nám ho představuje jako hlupáka, který má mít vliv na celou řadu prostých lidí. Je to pokrytec, který vše činí pouze z prospěchářství. Později bude hrdina odhalovat pokrytectví i u svého otce. Tito mocní muži kontrolují ostatní a vyžadují od nich ctnosti, jaké sami nemají. Brahimí rozvádí tuto představu Pána coby dozorce:

„Bezpochyby civilizace znamená „polissage“, tj. zjemňování, třibení. Zde máme „poliçage“, které se píše stejně, ale odkazující na „police“, tedy policii, kontrolu, zda je vše v souladu se zákony a mocí. To je ta, kterou zná [otec z díla *La Civilisation, ma Mère!*...] jako mnoho jiných mužů, kterým nechybí moc ani vědomosti, ale kteří jsou i tak obětmi vlastní historie. Neboť není v jejich moci přeměnit tyto vědomosti a stát se skutečně civilizovanými.“¹¹⁸

Otec se tedy snaží vstřípit ostatním zákon. Ale režim neklade nároky jenom na poddané, nýbrž i na samotného kolonizátora. Ve výsledku jsou všichni donuceni k přetvářce. Diktát režimu ničí mezilidské vztahy¹¹⁹, zabraňuje vytvoření jakéhokoli láskyplného a upřímného vztahu mezi postavami.

Přesto pravidla neplatí pro všechny. Výjimkou jsou cizinci, což je vidět na Drissově příteli přezdívaném Julius Caesar. Ten má falešný americký pas a to mu umožňuje porušovat zavedené předpisy a zákony. Hlavní postavě bude jeho volnost nesmírně imponovat. Julius Caesar však nevyužije svých pravomocí pro změnu systému, bude ho spíše sledovat zpozďálí. Vzbouřený Driss ho pak bude odsuzovat pro „omezenost jeho revolty“. Vzpoura jeho přítele není skutečná.

Zápletkou a hrozbou pro režim bude přítomnost opravdového záškodníka, kterým je hlavní postava. Díky tomu, že navštěvuje francouzské lyceum, si uvědomuje nepřítomnost svobod v současném Maroku. Tento typ školy se tak může zdát slabinou systému, neboť učí o právech, které hlavní postava nemá, nicméně takové vzdělání bylo původně navrženo pro Francouze žijící v Protektorátu. Navíc sama škola není paradoxně svobodnou institucí. Jejím ředitelem je pan Kessel, o kterém jsme také mluvili jako o substitutu otce. I tak toto vzdělání zaseje v Drissovi zrnka revolty. Zpochybňuje Pánovu autoritu už na samém začátku knihy: „Le ciel ne me fait pas peur. Il est peuplé de gaz rares et des ratiocinations humaines.“

¹¹⁸ Brahimí, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 47. „Sans doute y a-t-il une civilisation qui est « poliçage » selon une autre graphie et un autre sens du mot. On y voit apparaître la notion de police, c'est-à-dire de contrôle, de lois et de pouvoir pour les faire respecter. C'est celle-là que connaît Pa, comme beaucoup d'hommes qui ne manquent ni de pouvoirs ni de savoir, mais qui sont pourtant victimes de leur histoire. Car parmi leurs pouvoirs, il n'y a pas celui de transformer leur savoir et de devenir, véritablement, des civilisés.“

¹¹⁹ Parekh, P. N., Jagne, S. F.: *Postcolonial African writers: a bio-bibliographical critical sourcebook*. str. 98.

[...] Pour une telle insolence, dix mille ans de géhenne me sont promis. Le Seigneur me l'a dit. Pas cinq mille. Ni cent mille. Dix mille!¹²⁰

Agresivita hlavní postavy postupně narůstá. Vzhledem k tomu, že násilí je prezentováno samotnou mocí jako legální prostředek, přirozeně stoupá jeho míra i u ostatních. Pán se veřejně přiznává ke svým krutým praktikám a nepovažuje je za nic špatného:

„- Avez-vous tué [Hamid] à coups de poing ou vous êtes-vous servi d'un gourdin?
- Corrigé, non pas tué. Deux taloches ont suffi.“¹²¹

Driss se po otcově vzoru pokusí uplatnit svou autoritu na bratřech. Jejich bezhlavé poslouchání, svědčí o tom, že režim samotný snížil jejich „obranyschopnost“ a zničil schopnost přemýšlet.

Bouřící se syn potom také zosnuje pokus o puč. Své bratry a matku se pokouší přimět ke spolupráci i výhružkami:

„- Espèce d'imbécile, répétais-je tranquillement. Le chêne est ébranlé, comprends-tu? Il faut immédiatement l'abattre, comprends-tu? Ou bien – il y a des passions comme ça – préfères-tu rester une loque? Parce que, dans ce cas, dis-le-moi et, au lieu de simplement te traiter d'espèce d'imbécile, je te traiterai comme une loque.“¹²²

Tato ostrá řeč ukazuje jednak na představu, že není možné svrhnout tyrana nenásilnou cestou, jednak na skutečnost, že hodnoty opozice, která vychází ze stejného režimu jako vládnoucí jedinec, nebývají lepší. Chraïbi zde tedy odhaluje svůj pesimismus a deziluzi.

V pasáži popisující Drissovo úsilí o převrat se navíc setkáváme s „vojenským slovníkem“: *coup d'État, révolution, canons, salve, coloniser*¹²³... Přestože hlavní postava využije všechny přesvědčovací metody, které má, nepodaří se jí ostatní přivést k akci. Přestože Maročané trpí, nakonec dostanou strach se vzbouřit a dokonce budou tvrdit, že nežijí v tak špatných podmínkách: „Mais pourquoi diable crois-tu que nous, y restant, y souffrons et en souffrons? Tu te trompes ou déjâ nous ne pouvons plus nous comprendre. [...] Je vois! Tu veux faire une révolution? Libre à toi, mais laisse-nous tranquilles...“¹²⁴

Pán, přirovnávaný k Bohu, se o puči dozví samozřejmě velice brzy. Vůbec se však necítí synovou „malou revoltou“ ohrožen. Hrdina se tak pokusí alespoň o dialog, které se podobá vyjednávání o politickém založení státu. Klade si podmínky:

„A condition, dis-je, que vous résigniez à transformer votre théocratie en paternité. J'ai besoin d'un père, d'une mère, d'une famille. Egalement d'indulgence, de liberté. Ou alors il fallait limiter mon instruction à

¹²⁰ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 15. „Nebe mě neděsí. Je osídleno vzácnými plyny a lidským rozumováním. [...] Za takovou drzost mě čeká deset tisíc let pekla. Pán mi to řekl. Ne pět tisíc. Ne sto tisíc. Deset tisíc!“

¹²¹ Tamtéž. str. 158. „- Zabil jste Hamida ranami pěstí nebo jste použil hůl?“

- Pro opravu, nezabil. A dvě facky stačily.“

¹²² Tamtéž. str. 153. „- Hlupačko, zopakoval jsem klidně. Dub je navrácený, chápeš? Je třeba ho hned pokácet, chápeš? Nebo – jinak se neshodneme – chceš raději zůstat troskou? Protože v tom případě mi řekni, místo abych s tebou jednal jako s hlupačkou, budu s tebou jednat jako s troskou.“

¹²³ Přebvat, revoluce, kanony, salva, kolonizovat.

¹²⁴ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 155. „Ale proč si k čertu myslíš, že my, kteří zde zůstáváme, tady trpíme a tím trpíme? Mýlíš se nebo už nejsme schopní sami sobě rozumět. [...] Rozumím! Chceš dělat revoluci? Jak je líbo, ale nás nech na pokoji...“

l'école coranique. Fèves, attente, prières, servilité, médiocrité. Une légère réforme que vous pourriez m'accorder sans qu'il soit porté atteinte à votre souveraineté puisque je reste sous votre tutelle. Le bourricot a grandi, il lui faut à présent trois sacs d'avoine. Et n'essayez pas de me soutenir que justement vous n'avez cessé d'être un père hors série, chose que, moi, je n'ai cessé d'ignorer. Je vous répondrais que ce tarbouch qui nous sépare est un potiron. Alors?"¹²⁵

Z tohoto projevu je zjevné, že se snaží potírat svého soupeře, nejde o debatu u kulatého stolu, jakou najdeme v knize *La Civilisation, ma Mère!*... Naopak jde o vyhocení sporu. V jednu chvíli se zdá, že Driss má navrch – prosazuje se jako nový vůdce a všichni ho respektují. Ale nakonec vyhraje Pán. Potlačí vzpouru, vyhodí neposlušného syna z domu a prokleje ho.

Pán uplatňuje svou moc na syna i po jeho odchodu z domu. Nechává ho sledovat, znemožní mu podporu přátel... Driss se bez něj nedokáže obejít. Přežívá jen díky zásobám, které mu ukradl z půdy a taxikář ho je ochotný svézt teprve ve chvíli, když mu řekne, čím jméno nosí. Nakonec uznává slabost své revolty, nemožnost žít jako psanec a vrací se domů, hlava rodiny mu velkoryse odpouští, čímž stoupá jeho moc:

„Je ne sais, dis-je – et j'ai parlé pour me secouer -, je ne sais pourquoi je suis revenu. Se révolter et s'avouer incapable à quelque angle que ce soit d'utiliser cette révolte, ce doit s'appeler faire acte de pauvre type. Je suis un pauvre type. Ne croyez-vous pas?

- Nous ne croyons pas [...].“¹²⁶

Ale v Drissově nepřítomnosti matka spáchá sebevraždu. Už v předchozí kapitole jsme řekli, že sám Chraïbi tento akt interpretoval jako odmítnutí být pouhým předmětem dominantního muže. Smrt můžeme chápat jako matčinu demonstraci proti režimu a dospění k závěru, že nakonec podpoří syna v jeho revoltě. Zde znovu připomeňme, že je třeba vnímat tento čin jako modelový, vypravěč nepopisuje smrt milované matky, ani ji neoplakává, jde o projev nesouhlasu vůči režimu.

Představitel režimu dostane strach, nejprve se snaží matčinu sebevraždu před Drissem zatajit a ukázat protivníkovi přátelštější tvář. Pán už o sobě nemluví v plurálu a dokonce si začíná se synem tykat: „qu'en penses-tu?“¹²⁷ Vypravěč dokonce říká, že na něj otec hledí „avec bonhomie“¹²⁸, zdá se mu lidštější i díky přiznání jeho poklesků (např. četných vztahů se ženami). Otec tedy se sesazuje z piedestalu, aby si zachoval svou moc. Navíc mluví o svém vztahu s matkou a implicitně se distancuje od její smrti.

Driss, který zprvu věřil tomu, že vedou rovný dialog, nakonec rozpozná otcovu přetvářku a uvědomuje si, že je pouhou loutkou. Ztrácí tak naději na změnu: „le soir va bientôt mourir.

¹²⁵ Tamtéž. str. 163. „Pod podmínkou, povídám, že se smíříte s přeměnou vaší teokracie v otcovství. Potřebuji otce, matku, rodinu. Také shovívavost a svobodu. Nebo jste měl omezit mé vzdělání na muslimskou školu. Fazole, čekání, modlitby, přísnost, průměrnost. Malá reforma, kterou byste mi mohl udělat k vůli, aniž by nějak zasáhla vaši svrchovanost, neboť zůstanu pod vašim dozorem. Ten osel vyrostl, nyní potřebuje tři pytle ovsá. A nesnažte se mi tvrdit, že jste mimořádným otcem, tato skutečnost mi je neznámá. Řeknu vám, že ten fez, který nás odlišuje, je jen tykev. Takže?“

¹²⁶ Tamtéž. str. 226. „- Já nevím, řekl jsem – a mluvil jsem, abych to ze sebe setřásl -, nevím, proč jsem se vrátil. Vzbouřit se a přiznat svou neschopnost za prvním rohem, tomu se říká ubohý čin. Jsem ubožák. Nemyslíte?
- Nemyslíme [...].“

¹²⁷ Tamtéž. str. 232. „Co si o tom myslíš?“

¹²⁸ Tamtéž. str. 238 „dobrosrdečně“

Mourir? Il renaîtra demain.“¹²⁹ Jeho odchod do Francie bychom tak mohli v této interpretaci chápat jako politickou emigraci.

5.2. Smrt diktátora v knize *Succession ouverte*

Succession ouverte začíná Drissovým komentářem emigrace ve Francii. Hrdina lituje svého odchodu, v Evropě se cítí jako cizinec i po dlouhých letech. Rmoutí ho také jeho momentální neangažovanost za marockou věc: „C’est dur de faire l’apprentissage de la vie, et c’est encore plus dur de faire l’apprentissage de l’Europe, au moment même où tout l’Afrique du Nord est à feu et à sang.“¹³⁰

Hlavní postava už není tolik vzbouřená jako v knize *Le passé simple*. Pán už se nejeví tak špatný, i protože Driss se už nenachází v jeho blízkosti. Hrdina má jistou úctu k jeho osobě, ale odpor k režimu, který je s otcem spjat, přetrvává. Vypravěč se hájí, že se nezměnil, a že bojuje např. slovem umělce, což je cítit i z jeho líčení Malrauxa:

„Prenez Malraux par exemple. On a prétendu qu’il y avait deux Malraux, le jeune et le vieux, le vivant et le mort, l’actif et le passif, l’homme du combat et l’homme de l’art. Mais je vais vous démontrer qu’il n’y en a jamais eu qu’un seul, un homme logique avec lui-même, un homme homogène, en un mot un artiste.“¹³¹

Driss náhle dostává zprávu o otcově smrti a vrací se do vlasti. Teprve v závěru knihy se dozvídáme, jak vlastně Pán zemřel. V důsledku svých zdravotních problémů odešel „vládce“ do ústraní, aby lid neviděl, jak slábne; neboť s ním ztrácí moc i režim. Rodina představující prosté občany byla držena v nejistotě až do jeho smrti.

Driss se po příjezdu do Maroka setkává se stejně zkostnatělou společností jako před odjezdem do Francie, což potvrzuje také Delayreová:

„[Bratr] Madini představuje následky kolonialismu, Jaad svědčí o trestuhodné nedbalosti státu a matka se uchyluje k tradici, která je v ní natolik zakořeněná, že navzdory tomu, že vychází ven, nejlépe se cítí ve svém vězení.“¹³²

Dodejme ještě, že bratr Abdel Krim je zhrouplý prostředím vojenské služby, která, jak už bylo řečeno výše, pomáhá režimu ve výchově k pokoře. Nikdo z rodiny nevykonal nic výjimečného. Všichni, se kterými se hrdina setkává, byli ochotní ze sebe udělat cokoli, aby mohli žít v co největším klidu.

¹²⁹ Tamtéž. str. 259. „Večer za chvíli zemře. Zemře? Zítří se znovu narodí.“

¹³⁰ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 14. „Je obtížné studovat život a je ještě obtížnější studovat Evropu právě ve chvíli, kdy severní Afrika je v plamenech a v krvi.“

¹³¹ Tamtéž. str. 31. „Vezměte si například Malrauxa. Domnívali jsme se, že jsou dva Malrauxové, mladý a starý, živý a mrtvý, aktivní a pasivní, muž boje a muž umění. Ale ukážu vám, že byl vždy jenom jeden, člověk srovnaný sám se sebou, člověk jednotný, jedním slovem umělec.“

¹³² Delayre, S.: *Cit. dilo*. str. 136. „[Le frère] Madini désigne les séquelles du colonialisme, Jaad met en évidence l’incurie de l’État et la mère s’en remet à la tradition, si fortement imprimée en elle qu’en dépit de ses sorties c’est à l’intérieur de sa prison qu’elle se sent le mieux.“

Nyní, po smrti diktátora, mají naději na změnu. I Drisse, třebaže má otce v úctě, uklidňuje zahazování otcova hrobu. *Succession ouverte* zobrazuje období čekání. Všichni prožívají nejprve pocit úlevy, kterou se ale zároveň bojí dávat příliš najevo. Úzkostlivě je dodržen předepsaný počet dní smutku na oplakávání Pána. Ale potom obrazy ticha jsou vystřídány uvolněnější atmosférou:

„Le matin du onzième jour, tout a changé. Nagib est sorti de son antre et, avec lui, sont sorties des odeurs de ménagerie et de vieil alcool. Il a frappé dans ses paumes et il a hélé:

- Ho! y a rien à manger dans cette maison?

Du coup, le brouhaha d'antan s'est rallumé dans toutes les chambres, récepteurs de radio réglés à plein volume sur des stations différentes, tables rondes que l'on roulait à travers le patio, soufflets attisant les feux, portes claquant, rires et voix criardes des femmes.“¹³³

Ožije také matka. Odvážněji se prosazuje ve verbální i neverbální komunikaci se svojí rodinou. Již dříve jsme citovali pasáž, kdy rovná pošťuchování svých bratrů. Tato žena doufá až do vyslechnutí závěti, že se osvobodí. Ale je s ní naloženo jako s majetkem. Pán ji dokonce ve své dlouhé závěrečné řeči ani přímo neosloví, jak to udělal v případě všech ostatních členů rodiny, pouze udělí Madinimu rady, jak má s matkou zacházet.

Všichni prostí lidé čekají na revoluci, ale nikdo se nezvedne. V tu dobu bratra Naguiba láká uvolněné místo vladaře, přestože za Pánova života s teokracií a kolonizací sám nesouhlasil. Ještě před vyslechnutím závěti se začne prosazovat jako nový vůdce. Je uchvácen vidinou moci a snažně uplatňuje svou autoritu na obchodnících. Má potěšení z jejich sadistického týrání a ovládání:

„La colère qui s'empara aussitôt de mon frère l'immobilisa comme une statue. Puis la statue s'anima, lourde et épaisse, lente et méthodique. [Le commerçant] Si Moh avait presque atteint la porte quand deux poings se levèrent et s'abattirent sur le récepteur chromé, une seule fois, le réduisant en un amas informe de bois, de métal et de verre – avant de se rouvrir et de se refermer sur les oreilles de Si Moh. Et ce fut par les oreilles que Nagib le souleva, de plus en plus haut. L'homme avait à présent une tête de la civilisation inca. Il appelait au secours, donnait des coups de pied et de poing, crachait, griffait, bavait. Mais la statue était comme de roc. J'entendis mes propres cris, mais rien n'ébranla cette statue animée par la colère. Quand la tête de Si Moh toucha le plafond, Nagib découvrit les dents. Il riait et son rire était énorme.“¹³⁴

Nagib tak silou „zkrotí“ tohoto obchodníka. Následně dosáhne toho, že se před ním prodavači začnou přetvařovat. Přestože jeho funkce vladaře nebyla ještě potvrzena (a nakonec se ani nepotvrdí), všichni si ho začnou předcházet coby nového panovníka.

¹³³ Chraïbi, D.: *Succession ouverte*. str. 94-95. „Všechno se změnilo jedenáctý den ráno. Nagib vylezl ze svého brlohu a s ním se vyvalil pach zvířete a starého alkoholu. Proklepal si tváře a zvolal:

- Ho! V tomhle domě není nic k jídlu?

Náhle, dřívější rámus prozářil všechny pokoje, rádiové přijímače se naladily na největší hlasitost a nejrůznější kanály, kulaté stolky se vyvalily na dvorek, měchy rozdmýchávaly ohně, dveře třískaly, bylo slyšet smích a pokřikování žen.“

¹³⁴ Tamtéž. str. 105-106. „Hněv, který se náhle zmocnil mého bratra, ho znehbyl jako sochu. Potom socha ožila, silná a těžkopádná, pomalá a metodická. [Obchodník] Si Moh skoro doběhl ke dveřím, když se zvedly dvě pěsti a zasáhly chromovaný přijímač, jedním úderem ho rozdrtily na nesourodou hromádku dřeva, kovu a skla, předtím než se znovu rozevřely a sevřely na Si Mohových uších. Nagib ho vytahoval za uši čím dál tím výš. Muž měl v tu chvíli hlavu incké civilizace. Volal o pomoc, kopal nohama a mlátil rukama, plival, škrábal, slintal. Ale socha byla jako z kamene. Zaslechl jsem vlastní křik, ale nic nezviklalo tu sochu, kterou cloumal hněv. Když Si Mohova hlava dosáhla stropu, Nagib vycenil zuby. Smál se a smál na celé kolo.“

Drissův bratr vysvětluje, že to byli právě obchodníci, kteří „přivedli otce do hrobu“. Nicméně potenciální nový vládce jim není vděčný. Naopak je musí potrestat, nastolit ještě tvrdší režim, aby také on nebyl sesazen. Hlavní postava lituje jeho nezměrné síly a toho, že se nechává zlákat mocí.

Jak již víme, situaci výrazně obrací testament, který určuje Madiniho jako nástupce. V první chvíli ostatní bratři uvažují, zdali nenapadnou pravomocnost závěti. Dále v textu však tato myšlenka rozvíjena není, a tak se můžeme jenom domnívat, proč k takovému kroku nedošlo. Ani po Pánově smrti není jednoduché vzdorovat jeho příkazům.

Otec si uvědomoval, že se nikdo nedokáže vzepřít jeho vůli a už vůbec ne Madini. Jemu odkáže kromě funkce i movitý a nemovitý majetek. Nicméně pokud nebude souhlasit s jeho instrukcemi, nedostane nic. Co se týče pokynů bývalé hlavy rodiny, obsahují i nepatrné uvolnění řádu. Jedině ono „esclavage déguisé en liberté“¹³⁵ mu dokáže zajistit potřebnou podporu pro jeho mandát. Madini je zpočátku zmatený, neví, jak se rozhodnout. Driss si uvědomuje, že se *osvobodí* jenom tak, že se stane novým Pánem. Nástupce se tak nechá koupit.

V závěru knihy dostává Driss jakožto oblíbený a jako jediný svobodný syn od otce vzkaz, který byl kritiky vykládán nejrůznějšími způsoby:

„Le puits, Driss. Creuse un puits et descends à la recherche de l'eau. La lumière n'est pas à la surface, elle est au fond, tout au fond. Partout, où que tu sois, et même dans le désert, tu trouveras toujours de l'eau. Il suffit de creuser. Creuse, Driss, creuse.“¹³⁶

Pán také schvaluje synovu cestu do Francie, chápe, že v Maroku nemůže najít to, co hledal. Magrebané ještě nejsou na demokracii a svobody připraveni, národ musí k takovým hodnotám dospět postupně. Onen složitý proces osvobozování bude Chraïbi potom popisovat v knize *La Civilisation, ma Mère!*...

Přiznání nezávislosti synovi vrhá na otce zcela jiné světlo. Můžeme ho chápat jako muže, který byl určen k tomu, aby vládl. Se svou rolí se musel *smířit*. V testamentu má tendence obhajovat svou roli uzurpátora. Čtème např.:

„Il était normal, reprit la voix d'outre-tombe, que nous venions en aide à ces sous-développés chroniques, comme nous l'a recommandé le Prophète, bien qu'ils fussent pour la plupart des orphelins adultes comme nous et que les veuves ne restent pas longtemps veuves dans ce monde. Ainsi des individus et des peuples. [...] Et il est tout aussi normal que notre aide s'éteigne avec nous.“¹³⁷

Snaží se dokázat, že lidem pomáhal. Svou rodinu dokáže zmanipulovat takovým způsobem, že mu jsou nakonec všichni vděční.

¹³⁵ Tamtéž. str. 147. „otroctví převlečené za svobodu“

¹³⁶ Tamtéž. str. 185. „Studnu, Drissi. Vykopej studnu a jdi dolů pro vodu. Světlo není na povrchu, ale na dně, úplně na dně. Ať jsi kdekoliv, dokonce i v poušti, vždy tam najdeš vodu. Stačí jen kopat. Kopej, Drissi, kopej!“

¹³⁷ Tamtéž. str. 126. „Bylo normální, pokračoval hlas ze záhrobí, že jsme napomáhali těm, co soustavně tolik neprospívají, tak nám to poručil Prorok, ač byli povětšinou dospělými sirotky jako my, a ačkoli ony vdovy nezůstávají příliš dlouho vdovami. [...] A je také normální, že tato pomoc zhasíná spolu s námi.“

Navíc pokud Pán podporuje svobodu hlavní postavy a dává Madinimu pokyny k jistému uvolnění řádu znamená to, že Chraïbiho pojetí času není zcela pesimisticky cyklické jako u mnohých afrických autorů, jejichž látkou je kolonizace a diktatura. V knize *Le passé simple* se hovoří o státnosti přítomnosti. Přídavné jméno *statique* zde bývá použito v souvislosti s otcem. V díle *Succession ouverte* se Madini Drisse ptá, zdali někdy Maročané přestanou žít v minulosti. Sám si přitom odpovídá:

„Les microbes, quoi! L’otite. On s’en débarrasse. On croit que c’est fini. Mais ce n’est pas vrai. L’otite est partie, mais maintenant c’est l’angine, ou l’amygdalite, ou la bronchite. Crois-moi, Driss, les microbes ne meurent jamais. C’est comme le passé, Driss. Les séquelles du colonialisme et du passé. J’essaie de m’en débarrasser, pour ne plus jamais être malade. Mais c’est si difficile. Si difficile.“¹³⁸

Přestože se to může zdát na první pohled nemožné, Madini má šanci změnit stav věcí, vše závisí jenom na něm.

5.3. *La Civilisation, ma Mère!... a alegorie osvobození státu*

Brahimi hovoří o postavě matky jako o „opravdové alegorii své osvobozené země“¹³⁹. Postupně dochází k uvědomění obyvatel, decentralizaci moci, demokratizaci a přiznání svobod.

V knize *La Civilisation, ma Mère!...* otec již není tyranem ani na začátku textu. Je méně výrazný, zbavený moci, ale stále panovník, což dokazuje např. jeho srovnání s de Gaullem. Díky tomuto uvolnění má matka více odvahy a prostoru pro svůj rozvoj. Otec se obává změn v zavedeném systému především, především pak po příchodu Američanů do země. I když to není v textu explicitně zmíněno, Spojené státy jsou tou dobou vnímány jako země svobody.

Žena za manželovými zády postupně dospívá k sebeuvědomění a díky synům, kteří ji vyvedou ven z domu do světa, se prvně „nadechuje svobody“. Zde Chraïbi píše ono: „Le bonheur s’apprend avec la liberté.“¹⁴⁰ V předchozí kapitole jsme řekli, že podle existencionalistů svoboda vyvolává úzkost a bolest. Nicméně o ni v průběhu dějin člověk neustále usiluje. Svoboda postavená do opozice k tyranii kolonizátora znamená pro Maročany štěstí.

Matčina svoboda však souvisí i s odpoutáním od minulosti. Zatímco ji Nagib vyzývá, aby se k ní otočila zády – „Tourne le dos à cette vieille maison et à ce passé croulant!“¹⁴¹ –, Driss se snaží přivést matku k tomu, aby ji viděla v jiném světle. Právě přehodnocení minulosti a získání nadhledu je podle vypravěče tím správným řešením. Nelze totiž zcela odhlédnout od toho, co bylo. Hrdinka symbolicky pohřbívá své staré věci, ale sází na ně pomerančovník. To

¹³⁸ Tamtéž. str. 181. „Mikroby. Zánět ucha. Toho se zbavíme. Věříme, že je to pryč. Ale není to pravda. Zánět ucha odezněl, ale přijde angína, zánět mandlí nebo bronchitida. Věř mi, Drissi, mikroby nikdy nezemřou. To máš jako s minulostí, Drissi. Následky kolonizace a minulosti. Snažím se toho zbavit, abych už nikdy nebyl nemocný. Ale je to těžké. Tak těžké.“

¹³⁹ Brahimi, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 44. „véritable allégorie de son pays devenu indépendant“

¹⁴⁰ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 72. „Štěstí se učíme se svobodou.“

¹⁴¹ Tamtéž. str. 57. „Otoč záda k tomu starému domu a hrouťící se minulostí!“

nové tak vyrůstá z toho starého, které je pro budoucnost nezbytným podkladem. Autor odmítá stavění se do pozice oběti historie, což rozvádí ve svých dalších textech:

„Hrdina románu *Les Boucs* částečně sešel z cesty, uvízl v pasti, protože si nechal zvnitřnit obraz „Arabáše“, kterou mu předestírali, a je tedy jediným zodpovědným za svůj osud. *Les Boucs* tedy ukazují prázdnotu a bolest způsobenou tím, že člověk odvrhne sám sebe od ostatních.“¹⁴²

Matka neselže a, jak říká Brahimi, díky využití své invence a morální síly se stane pro ostatní „le phare et le guide“¹⁴³. Bude horoucí obdivovatelkou a propagátorkou demokracie. Před svou cestou za generálem de Gaullem šije velkou plachtu složenou z vlajek demokratických zemí:

„Toutes les démocraties sont là, s'écria-t-elle, joyeuse. Certaines nations n'avaient pas de drapeau, sous prétexte qu'elles sont colonisées ou sous tutelle. La belle affaire que voilà! Je leur en ai fabriqué: elles y ont droit. Chaque pays démocratique a son drapeau, de dimensions égales. Je les ai cousus l'un et l'autre, assemblés.“¹⁴⁴

Matčina cesta za generálem ukazuje její snahu o politický dialog a usilování o podporu Evropy. Vše však ztroskotá kvůli onomu primitivnímu vojákovi. Jemu se snaží vylíčit hodnoty, za které bojuje. Mluví za práva všech, včetně menšin a dokonce i zvířat:

„Dis-lui qu'il n'y a pas que les hommes sur la terre. Il y a également les femmes et on ne nous a pas consultées. Nous existons, nous sommes là, tu le vois bien. Il y a aussi les enfants, ils existent: qui, mais qui a tenu compte d'eux? Et les pauvres, les faibles, les va-nu-pieds, tous ceux qui n'ont pas de voix? On leur a pas demandé leur avis, non plus. Les animaux, les poissons des fleuves et des mers, les oiseaux du ciel. Toi pas exemple, on t'a demandé ton avis, tout grand gaillard que tu es?“¹⁴⁵

V rozhovoru pro časopis *Tel Quel magazine* Chraïbi, zrovna tak jako matka z knihy *La Civilisation, ma Mère!...*, do níž se autor promítá, ukazuje své přilnutí k lidem, kteří nemají možnost se vyjádřit. Spisovatel také popisuje své humanistické tendence:

„Když někdo pochází z určitého kmene, sociální třídy a náboženské skupiny, říkáme, že je šít, sunita nebo wahhábita. Ne. Je muslim, tečka. Vidím ho mimo rozdíly mezi zeměmi a vírami, je to lidská bytost. Je jedno, jestli je král, prezident nebo soudní zřízenec. Obracím se na něj. Vy jste lidská bytost a ne novinář.“¹⁴⁶

¹⁴² Delayre, S.: *Cit. dílo*. str. 45. „Le héros des *Boucs* a pour partie dévoyé sa quête parce qu'il s'est laissé aller à intérioriser « l'image-piège » de « Bicot » qu'on lui renvoyait, et il est le seul responsable de son sort dans cette situation précise: ce que montre *Les Boucs*, c'est aussi l'inanité et la souffrance de faire sien le rejet des autres.“

¹⁴³ Brahimi, D., Graves, A. A.: *Cit. dílo*. str. 48. „majákem a průkopnicí“

¹⁴⁴ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 97. „Jsou tam všechny demokracie, křičela nadšeně. Některé národy neměly vlajku, pod záminkou toho, že jsou kolonizované nebo pod něčí záštitou. Vyrobila jsem jim je, mají na ně nárok. Všechny demokratické státy mají svou vlajku stejných rozměrů. Sešila jsem je k sobě, jednu k druhé.“

¹⁴⁵ Tamtéž. str. 104. „Řekni mi, že na světě nejsou jenom muži. Jsou tam také ženy a nás se nikdo neptal. Existujeme, jsme tady, přece nás vidíš. Děti také existují – kdo na ně bral ohled? A chudáci, ti slabší, co chodí bosí, všichni, co nemají volební právo? Také na jejich názor jsme se neptali. Zvířata, ryby z řek a moří, ptáci na nebi. Například ty, ptal se tě někdo na názor, když jsi takový statný junák?“

¹⁴⁶ Kadiri, A., Chraïbi, D.: *Cit. dílo*. „Lorsque quelqu'un sort de la tribu, de telle classe sociale ou religieuse, on dit qu'il est chiïte, sunnite ou wahhabite. Non. Il est musulman, un point c'est tout. Au-delà des différences de pays et de croyances, pour moi, c'est un être humain. Il est égal qu'il soit roi, président ou chaouch. Je m'adresse à lui. Vous êtes un être humain et non pas un journaliste.“

Ale tato odvážná žena zjišťuje, že západní mocnosti nejsou takové, jak se na první pohled jeví. Generál si nepřijde promluvit s lidmi, což znamená odmítnutí rovného dialogu; staví se na piedestal a nechává se obdivovat. Autor chce poukázat na de Gaullovo nedemokratické chování. Historik Georges Duby ukazuje, do jaké míry byla moc shromážděná v rukou jedné osoby, což bylo zdůvodňováno obavami ze slabých vlád, problémem, jež sužoval Francii za celé čtvrté republiky. Coby prezident páté republiky se však „prezentoval jako bojovník za dekolonizaci a jako privilegovaný partner třetího světa“¹⁴⁷ – obraz, se kterým Chraïbi polemizoval. Proto postavu generála zkarikoval:

„Un grand impavide coiffé d'un képi apparut. Longtemps il nous considéra comme si nous faisons partie intégrante de sa personne. Et ma mère le considéra aussi – comme si elle et lui étaient seuls en présence, sur une île déserte. Puis il leva les bras au ciel, les mains nouées et la pomme d'Adam tressautant. Le quartier d'Anfa tout entier l'applaudit: une seule et même déflagration, depuis le Russe jusqu'au ressac de la mer.“¹⁴⁸

Prezidentovi stačí pozvednout ruce k nebi, aby si získal lid. O několik řádek níže je navíc matkou přirovnán k Drissovu otci: „C'est étrange. J'ai cru voir ton père. Il lui ressemble trait pour trait.“¹⁴⁹ Ten je v tu chvíli stále vladařem kolonizovaného státu a představitelem patriarchátu. V důsledku této scény matka potom ztrácí svůj prvotní idealismus a víru, že může vše změnit. Jásající dav ještě není dostatečně vyzrálý.

Nicméně matčin pokus o politický dialog bude úspěšný alespoň na domácí půdě. Před manželem obhajuje svůj nárok na duševní rozvoj. Nemá zájem o Pánovo bohatství a nenechá se zlákat jako Madini v knize *Succession ouverte*. Tentokrát vítězí ideál. Nakonec jsou matce přiznány svobody.

Její následnou snahou není nic jiného než dohnat svého syna Drisse, a tedy i Evropu. Z úhlu pohledu této interpretace by se matčina následná plavba do Francie dala vyložit jako úsilí najít cestu k západním mocnostem a jejich podpoře.

Dodejme ještě, že tento značně idealizovaný příběh je v ostrém kontrastu s realitou. Proto nazývá Issac Yetiv tento text „filosofickým zamyšlením nad pádem civilizace“¹⁵⁰. Déjeux¹⁵¹ zase píše, že je celá marocká literatura prodchnuta buď nostalgii po minulosti, nebo touhou po budoucnosti, která se nikdy neuskuteční.

*

Driss Chraïbi tedy kritizuje muslimskou teokracii, která proměnila předislámské Maroko. Zobrazuje násilí páchané na lidech alegoricky v rodinném prostředí, kde se všichni bojí Pána coby diktátora. Charakter režimu podtrhuje přítomnost záškodníka, kterým je hlavní postava.

¹⁴⁷ Duby, G.: *Dějiny Francie od počátků po současnost*. str. 747.

¹⁴⁸ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 109. „Objevil se velký, načesaný nebojsa ve vojenské čepici. Dlouho nás pozoroval, potom nás učinil součástí jeho vlastní bytosti. A moje matka ho také pozorovala – jako kdyby zde byla jenom ona a on, na pustém ostrově. Potom zvedl ruce k nebi, ztuhly mu ruce a chvěl se ohryzek. Celá čtvrt' Anfa tleskala, jedno a to samé vzplanutí od Ruska až k tříštícím se mořským vlnám.“

¹⁴⁹ Tamtéž. str. 109. „To je zvláštní. Myslela jsem, že vidím tvého otce. Podobá se mu jako vejce vejci.“

¹⁵⁰ Yetiv, I.: *Cit. dílo*. str. 24. „[p]hilosophical reflection on the failure of “Civilization”“

¹⁵¹ Déjeux, J.: *Cit. dílo*.

Smrt tyrana vyvolá naděje na výrazné uvolnění režimu, které ale nepřejdou v realitu. Přesto můžeme očekávat menší pokrok. Vše však závisí na Madinim, který je otcovým následníkem.

Ukazuje se, že Pán měl pravděpodobně problémy s přijutím své role kolonizátora. Dokazují to jeho tendence k ospravedlnění v testamentu nebo skutečnost, že stranou podporuje Drisse v cestě ke svobodě. To na první pohled může naznačovat na jeho *mauvaise foi* nebo přetvářku. Ale výrazná podpora syna ukazuje na jiný, skrytý sebeprojekt, než byl ten, který vnímala hlavní postava v knize *Le passé simple*.

Osvobození státu je dosaženo až v textu *La Civilisation, ma Mère!*... Spolu s matčíným prohlédnutím se také boří obraz demokratické Evropy. Přesto se zde setkáme se snahou o smíření a navázání kontaktu se západními mocnostmi. Jak ukazuje Noiray, nemožnost komunikace mezi Francií a Marokem bude zachycovat Chraïbiho román *Les Boucs*:

„Bylo by lepší vidět *Les Boucs* spíše jako černou bajku, alegorii zpřetrhaných vztahů mezi Francií a Magrebem: Simona, neschopná se osvobodit od nadvlády svých rasistických sousedů nepřátelských k Waldikovi, by ztělesňovala Francii uzavřenou, tu, která odmítá. Naopak Isabelle, přijímaná arabskými imigranty a účastníci se jejich svátku, představuje Francii otevřenou tomu druhému, tu, která přijímá. Konec tohoto černého románu tak znamená naději.“¹⁵²

¹⁵² Noiray, J.: *Littératures francophones*. str. 82. „Il faudrait plutôt voir dans *Les Boucs* une sorte de fable noire, une allégorie des relations déchirées entre la France et le Maghreb: Simone incapable de se libérer de l'emprise de ses voisins racistes et hostiles à Waldik, incarmerait la France refermée sur elle-même, celle qui rejette. Isabelle au contraire, acceptée par les Boucs et participant à la fin à leur fête, représenterait la France ouverte à l'autre, celle qui accueille. Ce roman si sombre, se terminerait ainsi par une note d'espoir.“

6. Driss Chraïbi a psychoanalýza

V případě Drisse Chraïbiho se nelze vyhnout psychoanalytické interpretaci, kterou v souvislosti s ním často skloňuje ne jeden kritik. Jmenujme např. Zahirio, Doudetovou či Gans-Guinounovou.

Tuto teorii založenou Sigmundem Freudem není třeba příliš představovat. Připomeňme jenom, že studuje nevědomí, a že velkou úlohu připisuje pudům, především pak tomu sexuálnímu zvanému libido. Významnou roli hraje také oidipovský komplex.

Ale Gans-Guinounová ukazuje, že psychoanalýza je schopná vysvětlit i Chraïbiho neustálé přepisování svého příběhu z dětství:

„Malé dítě věřilo, že jeho rodiče, kteří mu darují tolik lásky a péče, mají absolutní moc, dokonce je uctívalo jako Bohy a stavělo se do role božského dítěte. Ale zjistí, že není sám, že tuto pozornost, o které si myslel, že na ni má výsostné právo, bude muset sdílet, zjistí, že jsou i jiní rodiče než ty jeho. Aby se dítě utišilo z rozčarování, že jeho rodiče nejsou tak dokonalí, jak si myslelo, vymýšlí si příběh, kde přerozděluje role.“¹⁵³

Chlapec trpící oidipovským komplexem se snaží nahradit otce a dosáhnout na matku tak, že ji poníží až do role služky, což můžeme vidět především v knize *Le passé simple*. Tento pohled na tu, která mu dala život, přetrvává i v díle *Succession ouverte* a bude se postupně rozplývat v textu *La Civilisation, ma Mère!...* Podle Guinounové funguje skutečnost, že je otec vždy nejistý, jako omluva¹⁵⁴ pro chování hlavního hrdiny a jeho revoltu proti otcovské autoritě.

Takové pojetí oidipovského komplexu se však podle mnohých kritiků¹⁵⁵ hodí spíše pro evropské aurory. V Maroku se zdá odpor proti otci nadbytečný, protože muž často nebývá doma a dítě si tak může po libosti užívat matky. „Oidipovský komplex spočívá v magrebském prostředí spíše v silném citu chovaném k matce než v nepřítelství k otci.“¹⁵⁶ S nepřítomností otce se skutečně setkáme v pracích *Succession ouverte* a *La Civilisation, ma Mère!...* Revoltu však vidíme ve Chraïbiho prvním díle. Tato negativní energie pak postupně slábne a do popředí se dostává láska k matce.

Komplex se sice může zdát trochu odlišný od toho evropského, nicméně, jak je vidět na literárních dílech, je daleko častější než v západní kultuře. Sám spisovatel v rozhovoru s Leonorem Merinem přiznává: „Jsme společnost s oidipovským komplexem.“¹⁵⁷ Brahimi

¹⁵³ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 65. „Le petit enfant a cru que ses parents, dispensateurs d'amour et de soins à volonté, possédaient un pouvoir absolu, il les a même divinisés, s'accordant au passage la place d'enfant-dieu. Mais il va réaliser qu'il n'est pas le seul, qu'il va devoir partager cette attention qu'il avait cru lui être due, et regardant autour de lui, il s'aperçoit qu'il y a d'autres parents en dehors des siens. Pour se consoler de la désillusion d'être l'enfant de parents qui ne sont finalement pas aussi parfaits qu'il le pensait, il invente une histoire où il redistribue les rôles.“

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Např. Claude Montserrat-Cals

¹⁵⁶ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 66. „Le complexe d'Édipe en milieu maghrébin tient plus à un sentiment fort éprouvé pour la mère qu'à l'hostilité ressentie face au père.“

¹⁵⁷ Merino, L., Chraïbi, D.: *Cit. dílo*. str. 33. „Somos una sociedad que tiene el complejo de Edipo.“

tvrdí, že právě kvůli tomu „je podíl fikce větší a autobiografická složka románu menší, ne-li žádná, jak je tomu pravděpodobně v případě Chraïbiho románu.“¹⁵⁸

Tak tedy i díky přiznání samotného autora zde můžeme hovořit o psychoanalýze. Nebudeme přitom mluvit pouze o zájmu o matku, nýbrž i o nenávisti k otci a snaze uchvátit jeho místo. Zároveň je třeba si uvědomit, že zájem o matku neznámá vypravěčovu skutečnou vnímavost její osoby. Připomeňme, že Driss v knize *Succession ouverte* hrubým způsobem odmítá matčiny nářky, a že dokonce ani v díle *La Civilisation, ma Mère!*... jí není schopen poskytnout adekvátní pomoc, kterou ona očekává. Gans-Guinounová ukazuje, jak oïdipovský komplex znemožní hrdinovi chápání druhých, a jak neustále strhává pozornost na sebe. V důsledku toho hovoří o „narcistním psaní“.

*

Už ve Chraïbiho prvotině *Le passé simple* najdeme poměrně otevřené pasáže nasvědčující Drissův erotický zájem o matku. Přiznává, jak si ji prohlíží:

„Chaque fois que je l'ai pu, j'ai étudié les lèvres d'une femme. J'en possède une mnémonique – somnifère et source de divertissements. Mais jusqu'à ce soir – la jalousie maritale voile le visage des femmes et je ne m'intéresse pas aux petites filles, que je sache... ma mère, mea culpa! – la collection n'était que de lèvres européennes.“¹⁵⁹

Vyjadřuje svou radost, když ho matka bere za ruku ve chvíli, kdy má strach při jízdě autem s Juliem Ceasarem porušující všechny dopravní předpisy.

V knize *La Civilisation, ma Mère!*... synové odhalí v matce krásnou ženu a pozorují její křivky v nových šatech a botách:

„Grandie par les hauts talons, moulée dans cette robe longue à ramages, brusquement elle avait un corps de femme, brusquement nous découvrons qu'elle avait des jambes élancées, une taille fine, des hanches, une poitrine – toutes choses qui dans ses robes ancestrales, et surtout dans celles de sa confection, avaient été jusqu'à présent couvertes d'ignorance et de silence. Nous en étions comme gênés.“¹⁶⁰

At' už je vypravěč otevřenější jako v textu *Le passé simple* nebo se skrývá za vyjádřením v první osobě množného čísla, které zahrnuje i jeho bratra, ukazuje zároveň svůj pocit viny („mea culpa!“), „Nous en étions comme gênés.“¹⁶¹), když na ni hledí jako na ženu.

Nicméně ještě před těmito pasážemi najdeme ještě otevřenější slova:

„Mère, elle a raison, pas de saints, ils ne sont que cela, saints, mais des vivants, des hommes, un homme pour toi, un adultère... non! Ne dis pas: « O mon oreille, tu n'as rien entendu », tu as très bien entendu: un

¹⁵⁸ Brahimí, D.: *Cit. dílo*. str. 15. „la part de la fiction est plus grande, et la composante autobiographique du roman plus éloignée, sinon absente comme c'est vraisemblablement le cas dans le roman de Chraïbi.“

¹⁵⁹ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 97. „Pokaždé, když jsem mohl, jsem studoval ženské rty. Mám z toho dobrou mnemotechniku – tisíce prostředek a zdroj rozptýlení. Ale až do tohoto večera (manželská žárlivost halí ženské obličej a já se nezajímám o malé holky, jak bych měl... ale o moji matku, mea culpa!) má sbírka sestávala pouze z evropských rtů.“

¹⁶⁰ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !...* str. 55. „Vyrostla díky podpatkům a, jak ji obepínaly ty květinové dlouhé šaty, náhle měla tělo ženy, náhle jsme zjistili, že má štíhlé nohy, útlý pas, boky, poprsí – všechno, co v jejích šatech po předcích a především těch její vlastní výroby bylo dříve zahaleno nevědomostí a tichem. Zrozpačitěli jsme z toho.“

¹⁶¹ „mea culpa!“ a „Zrozpačitěli jsme z toho.“

amant. Un amant qui te possède et qui te satisfasse! Vois, j'ai découvert ton cher vieux secret, mais je ne puis te consoler, je ne suis que ton fils...¹⁶²

Navíc si potom představuje její odpověď, ve které mu matka dává vědět, jak ho miluje, ale že jeho lásku nemůže opřevzat:

„Le reproche est dans tes yeux. Qui dit: « Driss mon fils, toi que j'aime... etc... etc... laisse, cède, plie encore une fois; tu voudrais me défendre, me brandir comme un drapeau, tu te trompes, je n'en vau pas la peine, vois, mes seins sont flasques et ma peau adipeuse, tu es absolu, trop absolu, la peau de mes seins s'est ratatinée comme une vieille figue et je ne sais plus sourire. Autrefois peut-être... mais maintenant? Je n'ai plus nulle envie, même pas un sursaut, en mon âme et conscience. Cède, Driss mon fils, cède encore une fois, cette fois-ci sera la dernière – et je te bénirai...¹⁶³

Ve světle těchto výpovědí se můžou slova uvedená na začátku, ukazující zájem o matku zdát kontrolovanější a navozovat dojem, že vypravěč dostal strach.

V knize *La Civilisation, ma Mère!*... se této obdivované ženě dostane romantického společníka – pana Kteu. Rádio se dle slov vypravěče stane vším, co matce chybělo, mimo jiné také „le mari qui lui récitait des poèmes d'amour“¹⁶⁴. Driss neustále podtrhuje, jak je v manželství nešťastná a tím se snaží ospravedlnit svůj zájem o ni.

Má ji rád takovým způsobem, že ji chce chránit před Pánem. Opakovaně zdůrazňuje její zotročení. Coby příklad může posloužit obraz matky jakožto otrokyně v oné úvodní části knihy, kdy neustále dokola „pro panstvo“ ohřívá a vyfoukává polévku. Otcovo zacházení s matkou funguje jako alibi pro hlavní postavu a její záměry.

Ale je třeba zmínit, že i tak má Driss otce rád. Gans-Guinounová mluví o „touze po matce a lásce zabarvené pocitem viny k otci“¹⁶⁵. Tento pocit viny lze pozorovat na několika projevech úcty a obdivu k protivníkovi, o kterých jsme už dříve mluvili.

Matčina reakce na synovy city není samozřejmě taková, jakou by si hrdina přál. Hned na začátku knihy tato žena sice explicitně říká, že Driss je jejím oblíbeným synem, ale jinak mezi nimi vytváří nepřekročitelnou hranici. Neustále připomíná přítomnost otce a povinnost ho respektovat. Gans-Guinounová popisuje pasáž, kde žena hájí svůj nárok na duševní rozvoj před svým mužem takto: „otec se začne více projevovat a demonstrovat ten zbytek autority, který má; Nagib se vmísí do debaty, aby bránil matku, ale ta odmítá synovu pomoc proti otci, syn musí otce respektovat.“¹⁶⁶

¹⁶² Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 57. „Matka má pravdu, žádní světci, nejsou nic než světci, ale živi, muži, jeden muž pro tebe, jeden cizoložník... Ne! Neříkej: „Ach, mé uši, nic jste neslyšely,“ slyšely jste velmi dobře: milenec. Milenec, který by se těšil tvé přízni, a který by tě uspokojil! Podívej, odhalil jsem tvé staré tajemství, ale nemohu tě utěšit, jsem jenom tvůj syn...“

¹⁶³ Tamtéž. str. 58. „Výčitka je v tvých očích a ty říkáš: „Drissi, synu, ty, kterého mám ráda... atd.atd. nech toho, ustup, podrob se ještě jednou; chtěl bys mě bránit, mávat se mnou jako s vlajkou, mýlíš se, nestojím za to, pohled, má ňadra jsou povadlá, moje kůže tučná, ty jsi dokonalý, příliš dokonalý, kůže mých ňader se scvrkla jako starý fik a už se neumím usmívat. Dříve možná... ale nyní? Už nemám nejmenší chuť, dokonce ani nutkání na duši a vědomí. Ustup, Drissi, synu, ustup ještě jednou, tohle bude naposled – a já ti budu žehnat.“

¹⁶⁴ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère!*... str. 35. „manžel, který jí recitoval zamilované básničky“

¹⁶⁵ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dilo*. str. 12. „le désir pour la mère et l'amour teinté de culpabilité pour le père“

¹⁶⁶ Tamtéž. str. 113. „le père devient menaçant pour montrer la parcelle d'autorité qui lui reste; Nagib intervient pour défendre sa mère mais elle refuse l'assistance du fils contre le père, le fils doit respecter le père.“

Hlavní postava cítí, jak mu matka ubližuje svým odmítáním a tuto bolest nadále zveličuje, především pak v knize *Le passé simple*:

„L'acuité n'est pas de ma sensibilité tactile et douloureuse mais propre à ce mur échauffé sur lequel je promène un ongle distrait, une paume molle. L'on dirait un granulé de ciment, enduit avec n'importe quel outil de la création humaine, hormis la truelle.

Je me dis: c'est ma mère. [...] Je forme de ma main un poing que je racle sur ce mur avec application jusqu'à ce qu'en gicle – parce que toute douleur est morte en moi – le sang en sillon. [...] Le sang se coagulera, la peau refermera.“¹⁶⁷

Nejvíce je však hlavní postava zraněna, když chce matka nahradit mrtvého Hamida ve svém srdci novým dítětem. Za tímto účelem se tato žena nastrojí, nalíčí a netrpělivě čeká na Pánův příchod domů. Driss si tak uvědomuje sexualitu svých rodičů. Ale znechucen je především faktem, že matka cítí potřebu zaplnit prázdnotu ve svém srdci, protože tak zraňuje jeho lásku. Hrdina tedy ve skutečnosti žárlí na svého mladšího bratra, protože byl, navzdory tomu, co matka říkala Drissovi, oblíbeným synem.

Bezvýhradně prvním se hrdina stane až v knize *La Civilisation, ma Mère!...* Zde se matka dostává dokonce až do submisivní role dítěte. „Chlapec dospěl v muže, zaujímá místo rodiče a matka to dítěte; zapomíná se na synových kolenou, role jsou převrácené.“¹⁶⁸ Co se týče textu *Succession ouverte*, Gans-Guinounová¹⁶⁹ soudí, že vztah matky a syna je ambivalentní, protože na jednu stranu tato žena říká hrdinovi, jak měla ráda manžela, a na stranu druhou, že je Driss její oblíbenec, na kterého dlouho čekala.

Podotkněme, že touha po matce není jenom sexuální. Vypravěč se nechává slyšet, že by chtěl být matkou „nakojen“. Dle výše zmiňované kritičky, ňadra ve Chraïbiho dílech neplní erotickou úlohu, jsou spojena s krmením – „par ce sein qui t'a nourri“¹⁷⁰ nebo „me remplirait la bouche de sa mamelle“¹⁷¹. A dodává: „Ostatně Korán slibuje svým věrným, že najdou v ráji řeky mléka nezkažitelné chuti“. Není to snad potvrzení toho, co Freud říkal o ráji: „není ničím jiným než všemi našimi tajnými tužbami z dětství“?¹⁷²

Můžeme říct, že se hlavní hrdina chce spojit s matkou, protože to pro něj znamená ztracené dětství. Na chvíli nabyde dojmu, že ho našel v knize *Succession ouverte*, kdy se po dlouhé době vrací domů a vidí známá místa ve městě a pozoruje děti pobíhající po ulici. Ale

¹⁶⁷ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 115. „Ta drsnost není mým bolestným pocitem, ale je vlastní této na hrubo opracované zdi, po které roztržitě přejíždím nehtem, měkkou dlaní. Řekli bychom zrnka cementu, omítnutá čímkoli jiným než zednickým hladítkem.

Říkám si: je to moje matka [...] Zatnu ruku v pěst a snažně drhnu stěnu až do té chvíle, než se objeví krvavé potůčky (protože všechna bolest ve mně zemřela). [...] Krev se srazí a kůže zacelí.“

¹⁶⁸ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 148. „L'Enfant, devenu un homme, occupe la place du parent et la mère celle de l'enfant; elle s'abandonne sur les genoux du fils, les rôles sont déplacés.“

¹⁶⁹ Tamtéž. str. 217.

¹⁷⁰ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 32. „při tomto ňadru, které tě krmilo.“ Cituje Gans-Guinoune, A.-M. In: *Cit. dílo*. str. 168.

¹⁷¹ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 146. „zaplnila mi ústa svým prsem“ Cituje Gans-Guinoune, A.-M. In: *Cit. dílo*. str. 168.

¹⁷² Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str.166. „D'ailleurs le Coran promet aux fidèles de trouver au paradis des ‚fleuves de lait au goût inaltérable‘. N'est-ce pas une confirmation de ce que Freud disait du paradis: ‚il n'est rien d'autre que la somme de tous les fantasmes de notre enfance‘?“

tento pocit brzo ztratí. Uvědomuje si, jak jeho matka zestárla a obviňuje se za to, v jakém ji nachází stavu.

Nicméně u Drisse, a to především v díle *Le passé simple*, převládají sklony k incestu. Situace je o to horší, když jde o ženu tradiční. Gans-Guinounová píše: „Vyprávět příběh incestní lásky mezi matkou a jejím synem je nemožné. A je to o to nemožnější v magrebském prostředí, kde je matka zbožšťována a svůdnost jejího zevnějšku popírána.“¹⁷³

*

Touha po matce vede k projevům agresivní nenávisti vůči otci. Vypravěč líčí Pána jako tyrana, aby ospravedlnil svou snahu osvobodit matku. Často ve svých popisech přehání a text je potom nepřirozený a patetický, což můžeme vidět např. v již výše citované úvodní pasáži, kdy má otec všechny syny seřazené v téměř vojenském útvaru. Driss vidí svého rivala jako pokrytce a postupně odhaluje jeho špatné vlastnosti. Tak se ukazuje, že nemá skutečný zájem o chudé a potřebné, a že jim dává ty nejhorší potraviny, jenom aby splnil to, co mu ukládá náboženství.

Hlava rodiny se navíc projevuje jako osoba se snahou zpřetrhat mateřské vztahy k dítěti. Synovi je zakázáno, aby hovořil s matkou, když je poslán do kuchyně. A matka se nesmí „vrhat“ na tělo mrtvého Hamida, dokonce ani jít na pohřeb.

To všechno vyvolává u Drisse silný odpor. Má tendenci pobuřovat Pána. Chtěl by např. pokračovat ve vyprávění příběhů o antických bozích, právě protože ví, že to jeho protivníka rozčiluje a hledí na ně jako na hříšné. Sám tak participuje na vyvolání konfliktu. Ve své revoltě se snaží distancovat od všeho, co otec představuje – náboženství, teokracie, nesvoboda... „Postava otce, která je tak silně přítomná, má roli strážce Zákona.“¹⁷⁴ Za jedno z pravidel lze považovat také zákaz incestu. Jinak řečeno brání synovi v přístupu k matce a učí ho poddanosti.

Kvůli výchově k pokoře a snaze vyřešení oidipovského komplexu přistupuje Pán k obřízce svého syna. Tak by se měl vyřešit oidipovský komplex, neboť s obřízkou dítě dospívá, rituálně opouští svět matky a vstupuje do světa otce.

„V psychoanalýze Sigmunda Freuda, Theodora Reika, Georga Groddecka a ještě další obřízka znamená rituální substitut historické události, která spočívala v kastraci nepokojných synů, kteří chtěli sdílet ženy s ‚Otcem tlupy‘. To znamená, že tento čin má kořeny v násilném trestu.“¹⁷⁵

Driss si vzpomíná, jak přijel do Fès a věřil, že si bude užívat života:

„J'avais huit ans. Je pouvais enfin vivre. Emplir mes poumons d'air. Rire. Pleurer. Et chier à mon aise. Et, jusqu'alors rêve pur et simple, assouvissement furtif, me masturber pour faire acte de n'importe quoi qui ne fût pas un dogme. Erreur!“¹⁷⁶

¹⁷³ Tamtéž. str. 216. „Raconter une histoire d'amour incestueuse entre une mère et son fils est impossible. Il l'est d'autant plus dans un cadre maghrébin où la mère est sacralisée et son aspect séducteur nié.“

¹⁷⁴ Tamtéž. str.213. „La figure de père fortement présente tient son rôle de gardien de la Loi.“

¹⁷⁵ Tamtéž. str. 169-170. „Sur un plan psychanalytique pour Sigmund Freud, Theodor Reik, Georg Groddeck et d'autres encore, la circoncision incarne un substitut rituel de l'événement historique qu'a constitué la castration effectuée par le ‚Père de la horde primitive‘ sur les fils insoumis qui voulait partager les femmes. Cela signifie que l'acte prend racine avec violence dans la punition.“

Obřízka, která následuje, se potom jeví jako trest za porušení řádu a jako týrání malého chlapce. Ale tato pomyslná výhrůzka kastrací nepomůže a oidipovský komplex nevyřeší.

Hlavní postava posílená svou nenávistí dává vše za vinu Pánovi. Nejvýraznějším příkladem je pravděpodobně nařčení otce z usmrcení malého Hamida. Hamid se jeví jako Drissův nejmilejší bratr, ale také jako jeho otrok, protože pro hrdinu krade otcovy cigarety. Psychoanalytička však toto obvinění komentuje takto: „Veškerá Drissova nenávist a násilí vůči otci může být vyloženo jako transfer, jejímž účelem je popřít veškerou vinu, kterou by mohl mít na této smrti – nezapomínejme, že nejmladší Hamid je nutně jeho rivalem, protože nahradil Drissovo místo u matky.“¹⁷⁷ V očích této kritičky hlavní postava tedy žárčila na nejmladšího bratra a podvědomě ho chtěl nahradit. Ale jak už jsme řekli výše, matka s ním nepočítá a snaží se o zaplnění prázdného místa novým dítětem.

Teprve později Driss uznává, že jeho bratr byl nemocný, a že Pán za nic pravděpodobně nemohl: „Je pense à Hamid, méningite m’as-tu dit, je veux bien, deux ans de plus et il aurait appris toutes les déclinaisons latines.“¹⁷⁸

Drissova nenávist se nejvíce projevuje vůči substitutům, o kterých jsme již hovořili. Bez bázně pobuřuje a vystupuje proti náboženským a společenským pravidlům. U strýce si dokonce zapaluje o Ramadán cigaretu. Cigareta, zrovna tak jako doutník, přitom může být považována za falický symbol. V knize *La Civilisation, ma Mère!*... bude nejprve matku okouzlovat vůně tabáku jako vůně „pánská“, potom začne sama kouřit. Cigareta v ženských ústech se tou dobou v Maroku přitom z historického hlediska jeví jako více než nepravděpodobná. Proto bývá vykládána jako určitý symbol. Nejčastěji je však brána jako známka boření rozdílů mezi mužem a ženou.

Driss se tedy snaží prosazovat svojí autoritu především vůči substitutům, ale také převýšit Pána či zabrat jeho místo. S úspěchem tak vystupuje např. vůči svým bratrům. Snaží se mít větší vliv v rodině než jeho starší bratr. Gans-Guinouneová přitom chápe nejstaršího syna jako substitut otce, dle jejích slov v Maroku často nahrazuje otcovskou autoritu v nepřítomnosti skutečné hlavy rodiny. Hrdina se tlačí na pozici, která mu nenáleží. Skutečnost, že krátkodobě nahrazuje otce, mu navíc dává možnost křičet na matku, jak jsme to viděli v předchozí kapitole.

Nicméně nahrazením otce boj nekončí. Driss usiluje o překonání otce. Toho dle teoretiků dosahuje např. získáním Evropany v dalších dílech: „Vlastnění západní ženy, ze stejné kultury jako kolonizátor a tím pádem nepřístupné Magrebanovi, může prokázat nadřazenost syna nad otcem.“¹⁷⁹ S takovými ženami se přitom setkává už v knize *Le passé simple*, a to

¹⁷⁶ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 83. „Bylo mi osm. Konečně jsem mohl žít. Naplnit plíce vzduchem. Smát se. Plakat. A srát po libosti. A, což až doposud bylo pouhým a prostým snem, tajným uspokojením, masturbovat, abych učinil akt ze všeho, co nebylo dogma. Omyl!“

¹⁷⁷ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 181. „la violence et la haine de Driss contre le père peuvent être lues comme un déplacement qui a pour fonction de nier toute culpabilité qui pourrait être sienne face à cette mort – n’oublions qu’Hamid le dernier-né de la famille est forcément un rival qui a supplanté Driss auprès de la mère.“

¹⁷⁸ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 254. „Myslím na Hamida, říkal jsi zánět mozkových blan, ještě dva roky a uměl by všechny latinské deklinace.“

¹⁷⁹ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 101. „La possession d’une femme occidentale, de même culture que le colon et de ce fait inaccessible au maghrébin, peut démontrer la supériorité de fils au père.“

ve veřejném domě. Toto prostředí umožňuje „uspokojit incestní tajné touhy cenzurované během dětství tak, že poníží prostitutku, tj. znesvětil v sobě obraz matky, demytizuje ho.“¹⁸⁰ Chraïbi navíc příliš nepopisuje své postavy, což napomáhá jejich „prolýnání“.

V díle *La Civilisation, ma Mère!...* pak dochází k prohození rolí rodiče – děti.

Úplné uchvácení otcovy pozice je možné pouze za předpokladu nenávratného odchodu či nepřítomnosti skutečné hlavy rodiny. Proto Driss v knize *Le passé simple* uvažuje o otcovraždě:

„Je plongeai le poing dans ma poche. Le fermai sur mon couteau à cran d'arrêt. [...] [A]vec un peu d'adresse, un peu de sang-froid, le lancer vers le Seigneur, quelque part vers le corps du Seigneur, vers sa nuque par exemple, où il se planterait jusqu'au manche, comme une aiguille.“¹⁸¹

Příjmení – Ferdi - přitom předznamenává agresivní revoltu, protože znamená *revolver, pistole, osamocení* a v Maroku také právě *nůž*.

Smrt otce by podle psychoanalytické teorie vyřešila oidipovský komplex. Je otázkou, zdali se tak může stát po matčině sebevraždě. Po příchodu domů Driss vypadá nebyvale zklidněně, i když ještě neví, co tato žena učinila. Pravděpodobně je tomu tak, protože mu scházelo mateřské prostředí. Intenzivně vnímá např. zvuk vařící se vody v kuchyni, což mu to evokuje matku, kterou už tam však nenajde. Z toho důvodu zklidnění bude pouze dočasné. Poté, co se dozví, že matka je po smrti, okamžitě obviní Pána a bude se mu chtít pomstít. Na pohřbu si Driss říká: „Un jour je ferais parler les objets.“¹⁸² Je více než pravděpodobné, že má na mysli onen nůž, kterým chtěl zavraždit svého otce. Hlava rodiny bude popírat svůj podíl na smrti své manželky a naopak nařkne Drisse: „Le poison, tu l'as injecté jusque dans l'extrême résignation de ta mère. L'idée d'une révolte ne lui fût jamais venue à l'esprit. Tu l'en as bourrée. Elle en est morte.“¹⁸³ Ani smrt matky tak nebude znamenat vyřešení sporu.

Zklidnění přichází až v díle *Succession ouverte*, což se dá spojit i se smrtí otce. Drisse uklidňuje zahazování Pánova hrobu. Ale hrdina se zdá zklidněný už na začátku knihy, kdy ještě o smrti neví. Jeho líčení Pána je klidné, bez revolty, zpočátku se jeho popis zdá strohý, ale vážený, potom i uvolněný. Driss by se chtěl smířit se svou rodinou. K takové úctě musel hrdina nejdříve dospět. V knize *Le passé simple* snaha o usmíření ztroskotá dle otcových slov právě kvůli synově nevyzrálosti.

Velmi klidný se zdá i text *La Civilisation, ma Mère!...* Oidipovský komplex zde není na první pohled zřejmý, protože matka není předmětem vášně a otec nenávisli. Po dvou předchozích knihách můžeme mluvit o dalším stupni umírněnosti. Setkáme se tu jen

¹⁸⁰ Tamtéž. str. 92. „rabaïsser la prostituée, c'est profaner en soi l'image de la mère, la démythifier, elle permet d'assouvir les fantasmes incestueux censurés pendant l'enfance.“

¹⁸¹ Chraïbi, D.: *Le Passé simple*. str. 43. „Stržil jsem ruku do kapsy. Sevřel ji na vystřelovacím noži. [...] S trochou zručnosti, trochou chladnokrevnosti ho hodit po Pánovi, někam směrem k Pánovu tělu, k jeho šíji například, tam by se zabodl až po rukojeť, jako jehla.“

¹⁸² Tamtéž. str. 229. „Jednou nechám promluvit věci.“

¹⁸³ Tamtéž. str. 261. „Ten tvůj jed otrávil matku a přivedl ji až k extrémní rezignaci. Představa revolty by jí nikdy nepřišla na mysl. Tu jsi jí vnutil ty. Zemřela na ni.“

s lehkými náznaky kritiky hlavy rodiny. Jmenujme např. ono „moderniste d'objets, non d'idées“¹⁸⁴ nebo Drissovo odsouzení, když si otec nedostatečně všímá, co se s matkou děje:

„Mais il était enfermé dans l'expansion de ses affaires (ferme, immobilier, banque, industrie), ne voyait rien de l'évolution bourgeonnante de sa femme, habitué depuis longtemps à une compagne statique, permanente, immuable – puisque, *lui*, il était heureux avec elle, n'avait aucun problème et donc pourquoi en aurait-elle?“¹⁸⁵

Otec je zde slabý, nebrání vztahu matky a dítěte, proto je soužití mužů v domě bezkonfliktní. Hlava rodiny dokonce pošle svou manželku do Francie s pouhým: „Oui, chérie!“¹⁸⁶ Nepředstavuje žádnou překážku.

Vypravěč si představuje ideální dětství. A jak podtrhuje Sophie Doudetová, matka ve svých emancipačních tendencích otce odmítá a tleská, když tak učiní i kterákoli její kamarádka.

*

Oidipovský komplex je tedy nejvýraznější ve Chraïbiho prvotině *Le passé simple*, potom dochází k postupnému zklidňování a upozadování otce, což do jisté míry umožňuje průchod citů k matce.

Incest je tématem v několika dalších Chraïbiho dílech, především v románech. Přestože zde už nevnímáme žádnou revoltu, komplex není zcela vyřešen. Knihy *La Mère du Printemps* a *Naissance à l'aube* otevřeně vyprávějí příběh incestní lásky. Azwaw nejprve zapudí svojí ženu Hineb, protože nemůže kojit jejich dítě. Holčičku pak vychovává sám. Později se mu stane i manželkou. Gans-Guinounová přitom upozorňuje, že „vše je ostatně tak přirozené, že nikde nenajdeme jediný kritický komentář nebo ospravedlnění takové lásky.“¹⁸⁷ Údajně skoro ani nepostřehneme, že jde o otce a dceru. Atmosféra je myticky patetická.

V případě zobrazení matky a syna je situace složitější, tabu je tíživější. „Pro chlapce je složitější se postavit to pozice oběti ženy, která je jeho matkou.“¹⁸⁸ Přesto se spekuluje, že Chraïbi chtěl vydat knihu, která otevřeněji hovoří o vztahu matky a syna. V publikování mu prý na poslední chvíli zabránila smrt jeho matky.

¹⁸⁴ Chraïbi, D.: *La Civilisation, ma Mère !*....str. 38. „Moderní, co se týče věcí, ale ne myšlenek.“

¹⁸⁵ Tamtéž. str. 77. „Ale zaměstnával ho jenom rozvoj jeho obchodů (farmy, nemovitostí, bankovníctví, průmyslu), neviděl nic z bouřlivého vývoje své ženy, již dlouho zvyklý na statickou, trvalou, neměnnou družku – protože *on* s ní byl šťastný, neměl žádný problém, tak proč by ho měla ona?“

¹⁸⁶ Tamtéž. str. 152. „Ano, drahá!“

¹⁸⁷ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 205. „C'est d'ailleurs si naturel qu'à aucun moment, on ne trouve de commentaires critiques ou encore justification d'un tel amour.“

¹⁸⁸ Tamtéž. str. 203. „Il est plus difficile pour un garçon de se montrer en position de victime face à une femme, fût-elle sa mère.“

7. Jazyk a hra stejného a odlišného

7.1. Francouzština a arabština

Nejprve si položíme otázku, proč Chraïbi psal francouzsky a nikoli ve svém rodném jazyce, kterým je arabština. Psát v jazyce kolonizátora přitom bylo zpočátku Magrebany vnímáno jako zrada. Faktem však zůstává, že mnozí maroťtí spisovatelé, přestože se jako první učili arabsky, umějí daleko lépe francouzsky. Gans-Guinounová vysvětluje:

„Během svého vývoje dítě chápe svět díky jazyku, k jehož objevování ho vede matka [...]. Během prvních let strávených na mateřském klíně přivykne marocké dítě jazyku matky, která, ať už se vyjadřuje v dialektu či ne, mu předává slovní zásobu ze sémantických polí souvisejících s ženským prostředím (např. kuchyně). Jak dítě roste, vzdaluje se mateřskému světu a vstupuje do světa mužů, otce. V porovnání s arabštinou matky je používaný jazyk strukturovanější, formálnější, je to arabština Koránu. Když potom dítě dostane vzdělání ve francouzštině, [...] lze předpokládat střetávání jazyků. Ale důsledky nemusí být pro dítě nutně nepříznivé. Dítě může pracovat s vyjadřovacími prostředky tří jazyků a používat je podle toho, co v jednotlivých obdobích svého života právě potřebuje.“¹⁸⁹

Ona diglosie arabštiny je přitom vnímána jako jeden z důvodů, proč se většina autorů Chraïbiho generace uchyluje k francouzštině.

Současné užívání tří jazyků však může autory vnitřně destabilizovat a v důsledku toho se u velké části magrebských spisovatelů setkáváme s tématem hledání identity¹⁹⁰, o kterém jsme již hovořili. Cizí jazyk a kultura, kterou tento jazyk přináší, vytvářejí odstup od kultury vlastní a vyvolávají nová tázání.

Jazyky jsou neustále v kontaktu. „Francouzský a arabský jazyk se pokoušejí o smíření, hledají se, střetávají, někdy doplňují, a to utváří charakteristický tón.“¹⁹¹ Bilingvismus (či spíše trilingvismus) tedy rozšiřuje obzory.

Na Chraïbiho textech se ukazuje, že některé skutečnosti nejsou ve francouzštině postižitelné. V textu se neobjevují pouze některá arabská slova související s danou kulturou ale i kolokace, rčení či symbolika původem z arabštiny, namontovaná na francouzský jazyk. V knize *Le passé simple* však jsou jisté termíny související s oním sociokulturním rámcem autorem vysvětlovány, což také dokazuje orientaci na evropské publikum.

¹⁸⁹ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dilo.* str. 55-56. „Au cours de son développement, l'enfant appréhende le monde grâce à la langue que la mère lui fait découvrir [...]. Les premières années passées dans le giron maternel vont accoutumer l'enfant marocain à la langue de sa mère qui s'exprime dans un dialecte ou non mais qui transmet le vocabulaire de champs sémantiques propres à l'environnement féminin (la cuisine par exemple). L'enfant, en grandissant, va s'éloigner du monde maternel pour intégrer celui des hommes, du père. La langue utilisée devient alors plus structurée, c'est l'arabe plus formel que celui de la mère, l'arabe coranique. Quand enfin l'enfant reçoit son éducation scolaire en français, [...] on peut envisager une collusion entre les langues. Mais les conséquences ne sont pas forcément défavorables pour l'enfant. L'enfant peut manier trois registres et y puiser en fonction de ce dont il a le plus besoin selon les périodes de sa vie.“

¹⁹⁰ Tamtéž str. 22.

¹⁹¹ Tamtéž str. 51. „Les langues arabe et française dans une tentative de conciliation se cherchent, se heurtent, se complètent parfois et cela donne un ton particulier.“

Na druhou stranu i francouzština skýtá jisté výhody a také ona umožňuje postihnout skutečnosti, které Chraïbiho rodná řeč postihnout nedokáže. Jazyk kolonizátora autorovi dovoluje mluvit o tématech, která jsou jinak v Maroku tabu. Sophie Doudetová jako jeden z důvodů pro volbu francouzštiny uvádí také svobodu projevu ve Francii.¹⁹² Připomeňme, že lidská práva jsou v Maroku v době, kdy Chraïbi píše své první texty, značně okleštěna. I proto svobodné projevy matky v knize *La Civilisation, ma Mère!...* vyznívají velmi nereálně, až snově. Francouzština Chraïbimu dává především možnost kritizovat zkostnatělou společnost a útočit na náboženství.

Potom např. znesvěcuje náboženské texty jejich parodováním. Gans-Guinounová uvádí tento příklad:

„«Jeden z božích tvorů, které trvale umístil Korán: ‚Píchejte je znovu a znovu, to je užitečnější, potom je ignorujte až do dalšího potěšení‘. » Tento text je směsicí čtyř veršů. První část věty se inspiruje tímto: «Těm ženám, jejichž neposlušnosti se obáváte, pohrozte! Odstrčte je do míst, kde lehávají. » A druhá: «Vaše ženy jsou vám obdělávaným polem. Přistupujte ke svému poli po libosti a obdělávejte ho pro vás samotné.» Co se týče poslední části, naráží na zákaz soužití, když jsou věřící «ve zbožném ústraní v mešitě», a během menstruace. Můžeme poznamenat, že autorovy intepretace jsou zaměřeny především na formu a nikoli na obsah. Ten překrucuje a používá u toho hrubých slov, která se nehodí do náboženského kontextu. Slavnostní náboženské prostředí je desakralizováno užitím vulgárního jazyka.“¹⁹³

Driss bude také svého bilingvismu využívat proti otci. Francouzština jakožto jazyk kolonizátora by totiž mohla převážit nad jazykem otce, formálnější arabštinu, který ho doposud ovládá. Klasická arabština je vnímána jako zkostnatělá. Naopak arabštinu mluvenou, kterou má spojenou s matkou, si přeje ponechat, což potvrzuje i Zahiri.¹⁹⁴

Vzhledem k vývoji dítěte, a tedy i hlavní postavy budou Driss a matka jakožto nejbližší osoba, která ho zároveň učila onu neformální arabštinu, patřit do sféry stejného. Driss se potom bude vymezovat proti všemu jinému, pokud mluvíme o jazyku, proti klasické arabštině, která, stejně jako otec, představuje řád a pravidla.

7.2. Pole otce a matky

„Naše psyché je strukturována dvěma základními směry: mateřským polem, dobou blízkosti, poznamenanou narcisismem, kdy je dítě ovládáno vlastním ‚já‘, a polem otce, které

¹⁹² S. Doudet: *Cit. dílo*. str. 186

¹⁹³ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. dílo*. str. 49. „« Une parmi les créatures de Dieu que le Coran a parquées: ‘Baisez-les et les rebaisez; par le vagin, c’est plus utile, ensuite, ignorez-les jusqu’à la jouissance prochaine’. » Ce texte est une mixture de quatre versets. La première partie de la phrase s’inspire de: « Celles dont vous craignez l’indocilité, admonestez-les! Reléguez-les dans les lieux où elles couchent », la seconde de: « Vos femmes sont un champ de labour pour vous. Venez à votre champ de labour comme vous voulez et œuvrez pour vous-mêmes à l’avance ». Quant à la dernière elle fait allusion à l’interdiction de la cohabitation quand les croyants sont « en retraite dans la mosquée » et pendant la période de menstruation. On peut remarquer que les interprétations de l’auteur touchent essentiellement à la forme et non au contenu. Il détourne ce dernier en utilisant des mots grossiers qui jurent avec le contexte religieux. L’univers solennel de la religion est désacralisé par l’usage d’un langage vulgaire.“

¹⁹⁴ Zahiri, M.: *Cit. dílo*. str. 107.

přidává zájem o druhého, touhu se mu podobat nebo povinnost ho poslouchat.“¹⁹⁵ Gans-Guinounová pak rozlišuje pole metonymie, které připisuje matce, a pole metafory, které náleží otci:

„Do metonymického pole spadá především *langage du corps*, tedy tělesnost, a racionální myšlení, do pole metaforického více zasahuje iracionální a neznámé. [...] Zatímco metonymické myšlení se opírá o jazyk logický, koherentní, ubezpečující, metaforické myšlení vyzývá k narušení koherence užitím symbolického jazyka, který prozkoumává jiný svět.“¹⁹⁶

Kritička toto své rozdělení opírá o teorie Henka Hillenaara, které se zabývají osvojováním jazyka. Podle jeho pojetí se dítě nejprve zajímá o lidské tělo a podobnost předmětů a jejich částí. Teprve později se jedinec učí rozdílům, rozlišuje stejné a odlišné.

7.2.1. Pole stejného

Pole stejného „roznáváme prostřednictvím *langage du corps*, tedy projevů tělesnosti, a opakování.“¹⁹⁷

Gans-Guinounová se snaží dokázat, že evokace lidských smyslů v díle Drisse Chraïbiho ukazuje matku a její blízkost jako „bezpečnou ulitu dětství“. Poukazuje tak např. na procítěný popis moře, který se prolíná s popisem matky. Ve francouzském jazyce jde totiž o homofona – *mère* [mɛʁ], *mer* [mɛʁ]. Chápe moře či oceán obdobně jako matku, coby původce života. „Pohyb vln připomíná kolébání z dětství.“¹⁹⁸ Stejnou úlohu má hudba.

Po vodě je další důležitou tekutinou mléko, tedy především mateřské mléko. Jak bylo již dříve řečeno, Driss se nechává slyšet, že by si přál být matkou nakojen, chtěl by se vrátit do toho nejranějšího dětství. Navíc jakákoli ženská ňadra ve Chraïbiho díle jsou spojena především s krmením, nemají erotickou funkci.

Pokud jde o lidský zrak, autor opakovaně zdůrazňuje, že Pán „všechno vidí“. Otce také zosobňuje slunce, jehož světlo či přesněji řečeno žár není v textech nikdy vítaným společníkem. Mimo jiné se tak podtrhuje jeho všudypřítomnost. Máme zde tedy „oko otce, které kontroluje, ale hlavně oko matky, které hýčká“.¹⁹⁹

V rámci onoho *langage du corps*, je v případě Drisse Chraïbiho také nutné zmínit sklony k obscénnosti. Svoji útočností se snaží prolomit veškerá tabu. V průběhu díla však dochází k jeho zklidňování, což lze chápat i jako vyspění autora.

¹⁹⁵ Gans-Guinoune, A.-M.: *Cit. d'ilo.* str. 232. „Deux orientations majeures structurent notre psyché: le champ maternel, temps de la contiguïté, marqué du narcissisme, l'enfant gouverné par le « moi », et le champ paternel qui ajoute l'intérêt pour l'autre, le désir de lui ressembler ou le devoir de lui obéir.”

¹⁹⁶ Tamtéž. str. 234. „Au champ métonymique revient surtout le langage du corps et la pensée rationnelle, dans le champ métaphorique interviennent davantage l'irrationnel et l'inconnu. [...] La pensée métonymique s'appuie sur un langage logique, cohérent, rassurant, alors que la pensée métaphorique invite à la rupture de cette cohérence en investissant un langage symbolique explorant un monde différent, autre.“

¹⁹⁷ Tamtéž. str. 239. „On reconnaît [le champ du même] à travers le langage du corps et à travers la répétition.”

¹⁹⁸ Tamtéž. str. 245. „Le mouvement des vagues renvoie au bercement de l'enfance.“

¹⁹⁹ Tamtéž. str. 249. „œil du père qui surveille mais surtout l'œil de la mère qui couve“

Do pole stejného se řadí také opakování, které je psychoanalyticky vysvětlováno jako touha setrvat v dětství. „Opakování [...] je v díle Drisse Chraïbiho až nadměrně zastoupeno. Najdeme ho na několika úrovních: slov, vět, zvuků, kapitol, knih, postav.“²⁰⁰ Ve většině textů najdeme také četné výčty, které mají shrnout situaci a vytvořit u čtenáře určitý celkový dojem.

Jistým druhem opakování je také paralelismus, který Kadra-Hadjadji dokládá v knize *Le passé simple*. V jednotlivých pasážích si Pán a Driss vyměňují role, což podtrhuje jejich soupeřivost:

„Scéna 1: Seigneur plivne na svého syna, scéna 2: Driss mu to oplácí.

Scéna 1: Seigneur chytne Drisse za zápěstí, scéna 2: Driss zadrží ruku svého otce, která ho už chystala udeřit.

Scéna 1: Seigneur odhaluje chyby svého syna, scéna 2: Driss odhaluje otcovy neřesti.“²⁰¹

Pole stejného tedy ukazuje přílnutí Drisse k matce a odpor k otci. Autor se neustále opakuje, sní o dětství. A dětství pro něj znamená především matku. Tu zahrnuje do sféry stejného. Všechny postavy jsou pouhými loutkami, se kterými si pohrává, rozestavuje je na předem určená místa. Pouze matku však připodobňuje sobě, a proto ne zcela vnímá její problémy. Rafika Merini komentuje knihu *La Civilisation, ma Mère!...* slovy: „Matka i syn se vyvíjejí z omezeného světa do takového, ve kterém se jejich představám dostává plného výrazu; matčiny problémy se podivně podobají těm synovým a hrdina se osvobodí ve stejnou chvíli, kdy osvobodí svou matku.“²⁰²

7.2.2. Pole odlišného

Pole odlišného představuje pole otce a zahrnuje objevování toho druhého. Gans-Guinounová sem zahrnuje např. metaforu, která představuje kontakt dvou různých entit. Teoretička dokazuje na ukázce textu, že metafory slouží především k popření otce a znamenání zpětnou cestu k matce. Metafora také znamená znejasnění obrazu, což se autorovi jeví jako nepříjemné.

Dále kritička do tohoto pole zahrnuje humor, který představuje odstup od situace či jedince, a prostor, ve kterém se hrdina setkává s dalšími postavami či předměty.

Humor stejně tak jako ironie či karikatura slouží tedy ke konfrontaci s odlišným a k obraně před vnějším světem. V knize *Le passé simple* a částečně i *Succession ouverte* se setkáváme především s ironií. Avšak ironie a humor těchto textů často přechází v tragično nebo se s ním prolíná. V díle *Succession ouverte*:

²⁰⁰ Tamtéž. str. 257. „La répétition [...] est surreprésentée dans l’œuvre de Chraïbi. On la retrouve à divers niveaux: les mots, les phrases, les sons, les chapitres, les livres, les personnages.“

²⁰¹ Gans-Guinoune, A.-M. cituje Kadra-Hadjadjiho In: *Cit. dílo*. str. 260. „Scène 1: le Seigneur crache à la figure de son fils, scène 2: Driss lui rend son crachat.

Scène 1: le Seigneur saisit Driss au poignet, scène 2: Driss saisit la main de son père, prête à le frapper. Scène 1: le Seigneur dénonce les défauts de son fils, scène 2: Driss dénonce les vices de son père.“

²⁰² Merini, R.: *Cit. dílo*. str. 45-6 „Both mother and son evolve from a restricted world to one where their fantasies are given full expression; the mothers ‘troubles strangely parallel the sons’, and the hero frees himself at the same time that he frees his mother.“

„se z groteskního stává tragické, když syn, který se stydí za svého otce, s ním před jeho ženou jedná jako se sluhou. [...] O několik řádek níže otec recituje žalozpěv za mrtvé. Autor si libuje v tomto skřípavém tónu mezi smíchem a pláčem, mezi burleskním a tragickým, přičemž tím prvním se zdůrazňuje to druhé.“²⁰³

Humor v textu *La Civilisation, ma Mère!*... bude znamenat vyspělejší formu odstupu. Zde komično pramení především z matčina připodobňování předmětů sobě samé²⁰⁴. Jako příklad uveďme rádio, které polidštuje a jmenuje ho pan Kteu.

Dalším prvkem, který reflektuje hru mezi stejným a odlišným je tedy prostor. V knihách *Le passé simple* a *Succession ouverte* je hlavním prezentovaným prostředím dům rodiny. Na rozdíl od textu *La Civilisation, ma Mère!*..., kde je dům především doménou matky, v díle *Le passé simple* jde o prostor otcův.

Succession ouverte pak představuje přechod mezi nimi. Třebaže je otec po smrti, má doma stále velkou váhu. Na druhou stranu matka má trochu více volnosti, sféra jejího vlivu proniká mimo kuchyni do dalších prostor domu. Co se týče Drissova vnímání tohoto prostředí, Gans-Guinounová ukazuje, že „popis bohatého otcovského domu působí jako hojivý balzám zacelující rány z ponižování v exilu“.²⁰⁵

Rozložení pokojů v patrech odráží postavení členů rodiny. Již dříve jsme poukazovali na skutečnost, že když Driss kradl nůž z půdy, musel se povýšit na úroveň otce. Proniká také do ložnice svých rodičů, kam bývá v Maroku dětem vstup zapovězen, a proto tento krok psychoanalytici komentují takto: „Překročení zákazu představuje pokus o nahlédnutí do důvěrného života rodičů.“²⁰⁶ Opět se tak zde setkáváme s vůlí nahradit otce.

Drissův pokoj je popsán jako malá Evropa a místo odporu k Pánovi a všemu, co představuje. Místnost je také spojována s ženským elementem (na rozdíl od zbytku domu), což naznačuje propojení s matkou.

Pokud jde o prostor domu v knize *La Civilisation, ma Mère!*..., je popisován především jako matčino vězení. Driss přitom poukazuje na to, že se také cítí býti vězněm, třebaže na rozdíl od matky smí vycházet z domu. To, co nazývá vězením, je spíše denní rutina – neustálé přecházení z lycea domů a zpět. Matka postupně proniká mimo dům, její prostor se rozrůstá, zatímco prostor synů zůstává redukován.

Matka vnější svět nejprve slyší z domu, potom ho díky svým synům i spatří. Potom, jak píše Doudetová, přichází potřeba slova: „Právě [...] slovo osvobozuje tuto mladou ženu, neboť jí umožňuje komunikovat s ostatními, informovat se a především ovládnout realitu.“

²⁰³ Gans-Guinouné, A.-M.: *Cit. dilo.* str. 272. „...le grotesque devient tragique quand le fils, honteux de son père, le traite comme un domestique devant sa femme. [...] Quelques lignes plus bas, le père récite le cantique des morts. L'auteur affectionne ce ton grinçant, entre le rire et les pleurs, entre le burlesque et le tragique, le premier ayant pour effet d'accentuer le second.“

²⁰⁴ S. Doudet: *Cit. dilo.*

²⁰⁵ Gans-Guinouné, A.-M.: *Cit. dilo.* str. 278. „description de la richesse de la maison paternelle apparaît ici comme un baume bienfaisant pansant les humiliations vécues en exil“

²⁰⁶ Tamtéž. str. 276 „Transgresser l'interdit représente alors une tentative d'assister à l'intimité parentale.“

Jmenovat věci a bytosti znamená jim odejmout část tajemnosti.²⁰⁷ Znamená to však také přibližovat je sobě samé.

Toto podmaňování je podtrženo právě rozšiřováním prostoru. Doudetová píše: „Osvobozování se uskutečňuje jak rozpadnutím temného prostoru domu, tak dobýváním území, které postupuje od ulice až po celé Maroko.“²⁰⁸ Příběh má však otevřený konec a rozšiřování prostoru bude tak pravděpodobně pokračovat. A neustane ani v následujících Chraibiho dílech.

*

Vypravěč se tedy spojuje s matkou v jednu jedinou sféru stejného a stojí s ní v opozici vůči odlišnému, tedy okolnímu světu, který je reprezentován především otcem. K vymezení vůči odlišnému používá autor různých prostředků.

Prvním z nich je francouzština coby jazyk psaní. Umožňuje odstup a nadhled. Vymezuje se vůči klasické arabštině, protože je spojená s náboženstvím a řádem, a tedy také s otcem. Spisovatel si zachovává srdečný vztah k arabštině mluvené, kterou ho učila matka, a která proniká do textu.

V díle se projevuje přilnutí ke všemu, co evokuje matku. Zaznamenáme také touhu setrvat v dětství. To se podle psychoanalytiků projevuje např. oním opakováním. Prostředkem, který pak umožňuje vypořádat se s odlišným, je mimo jazyk psaní také kupříkladu humor a ironie. K odlišení stejného a odlišného slouží také specifické rozčlenění prostoru a jeho postupná proměna v jednotlivých dílech. Prostředí domu, kde má stále větší vliv matka, je tak čím dál tím přátelštější.

²⁰⁷ S. Doudet: *Cit. dílo*. str. 203. „C’est [...] la parole qui libère la jeune femme parce qu’elle lui permet de communiquer avec les autres, de s’informer et surtout d’apprivoiser le réel. Nommer les choses et les êtres, c’est leur ôter une part de mystère.“

²⁰⁸ Tamtéž. str. 191. „La libération s’effectue tout à la fois par l’éclatement de l’espace obscur de la maison et par la conquête d’un territoire qui va de la rue au Maroc tout entier.“

Závěr

Driss Chraïbi se ve svém díle z velké části inspiroje svou rodinou a vlastním životem, za což můžeme vděčit nejenom úspěchu autobiografické literatury ve Francii v 70. letech, ale i důležitosti, která je přikládána tradiční rodině jak v Maroku, tak v celé muslimské kultuře.

Z tohoto důvodu jsou velmi podstatné postavy obou zde studovaných rodičů. Neřešili jsme je izolovaně, nýbrž ve vztahu k synovi, který je hlavní postavou. Z toho důvodu jsme mluvili o trojúhelníku matka – otec – syn. Rodiče však také pro hrdinu představují určité koncepty, vůči kterým se vymezuje, nebo s nimi splývá. Ale daný koncept může být reprezentován i jinou postavou. V takových případech mluvíme o substitutech rodičů a to především otce. Ten potom může i za své fyzické nepřítomnosti působit na syna.

Protože rodiče zosobňují nějakou obecnou nebo vyšší entitu, nelze očekávat prokreslenou psychologii postavy, ale naopak schematizaci. Postupně jsme prozkoumali zobrazení otce coby patriarchy, Boha, tyрана a vládce a z psychoanalytického pohledu také rivala. Matka tak představovala především poddaného a milovanou osobu. Autor se tak prostřednictvím postav rodičů zaobírá svým vztahem k těmto výše zmíněným konceptům.

Otec také představuje východní kulturu v jejím tradičním pojetí. Tato tradice je napadána „moderním“ Západem. Konfrontace s cizí kulturou vyvolává určité otázky, vede k přehodnocování např. postavení ženy ve společnosti. Připomínáme však, že nejde o úplné přijetí západního modelu, nýbrž o částečné převzetí určitých hodnot. Driss Chraïbi nikdy nebude zcela odcizen své původní kultuře.

Matka je zpočátku vnímána jako pouhý předmět svého manžela, s čímž se sama ztotožňuje. Díky postupnému uvolňování řádu se její obraz vyvíjí od zotročené ženy až k idealizované emancipované ženě. Zásluhou jejího syna Drisse, kterému se dostalo západního vzdělání, si uvědomuje svou situaci. Tento syn ji ještě spolu se svým bratrem Nagibem přivádí k sebeprojektu a matka se následně k němu snaží přivést i ostatní. V průběhu díla tak sleduje vývoj od revolty individuální (*Le passé simple*) až po tu kolektivní (*La Civilisation, ma Mère!...*).

Otec se realizuje již v knize *Le passé simple*, ale na rozdíl od matky je agresivní a nezhodnocuje zde morální hledisko. Jeho role je postupně umenšována, což také souvisí s vyspíváním samotného autora a vychlazením jeho revolty.

Díky tomuto zklidnění se v Drissově srdci uvolňuje prostor pro matku. Láskou k ní přitom omlouval svou agresivitu vůči otci, zvanému *Seigneur*. Chování hlavní postavy podnítilo mnohé kritiky k psychoanalytickým interpretacím. Ona agresivita pramení z oidipovského komplexu, Driss vnímá svého otce jako soupeře. Navíc projevuje sklony k incestu, které se projevují i v jeho románových dílech a to hlavně v trilogii *Une enquête au pays, Mère du Printemps, Naissance à l'aube*. Tyto knihy otevřeně vypráví příběh incestní lásky mezi otcem a dcerou. Co se týče námi studovaných textů, autor po prvotních projevech agresivní revolty upozaduje postavu otce (*La Civilisation, ma Mère!...*) nebo ji zcela odstraňuje (*Succession ouverte*). Nepřítomnost otce pak znamená větší prostor pro matku.

Spisovatel se také pokusil odstranit objekt sporu mužů – sebevraždou matky. Ani to však nevedlo k jejich usmíření.

Ale na matku lze také nahlížet coby na alegorii osvobozeného státu. Její zobrazení začíná se strnulým zpředmětněním poddaného. Matka je slepě podřízena otci, žije v neustálém strachu a chová se tak, jak se od ní očekává. Můžeme tak použít Sartrův termín *mauvaise foi*. Pro tento svůj pasivní postoj je odsuzována Drissem, který aktivně vystupuje proti diktátorovi. Věří, že matčino smíření se svým zvěcněním mu dává právo jednat s ní opravdu jako s pouhým předmětem. Jeho chování přitom kopíruje chování otce, což můžeme interpretovat také jako snahu zaujmout jeho místo.

K uvědomění a osvobození matky vede dlouhá cesta. Ukazuje se, že smrt diktátora mnoho nemění. Žezla se ujímá jeho syn a jeho vláda bude velmi podobného charakteru. Režim se nemůže náhle zcela uvolnit, k demokracii je cesta dlouhá a vývoj se nedá uspěchat, jak se o tom přesvědčujeme v textech *Succession ouverte* líčící onu smrt tyrana a *La Civilisation, ma Mère!...* zobrazující alegorickou cestu ke svobodě. Národ musí k demokratickým hodnotám postupně vospět, uvědomit si svou současnou situaci a realizovat kolektivní sebeprojekt, který bude zhodnocovat ono morální hledisko.

Ve Chraïbiho textech tak můžeme vysledovat dvě úrovně příběhu: přeneseně kolektivní, která ukazuje rozvoj státu, a individuální, která představuje lásku autora k matce a také touhu setrvat v dětství, tj. v období, kdy se nechával bezstarostně hýčkat matkou.

Odpor k otci a tíhnutí k matce, ať už ji vidíme jako národ nebo individualitu, je podtrženo několika prostředky. Prvním je samotný jazyk psaní. Francouzština, řeč kolonizátora, umožňuje mluvit o tématech tabuizovaných tradiční marockou společností a vymezuje se vůči klasické arabštině, která je spojena s náboženstvím, řádem a tedy s otcem. Do francouzštiny proniká arabština mluvená (v podobě jednotlivých slov i třeba přísloví), jejímž zdrojem je matka. Uchylování se k matce a k dětství je vidět i na různých metaforách, symbolech, jakož i na rozčlenění prostoru a jeho rozpínání.

Hrdina je součástí onoho národa, který zosobňuje matka. Matka a syn splývají do sféry téhož, která se vyhraňuje vůči sféře různého, do kterého spadá i otec. Matka pak může také prezentovat ideály, které jsou vlastní Drissovi a respektive i autorovi. Matka, stejně jako otec, tak nemá žádnou vlastní prokreslenou osobnost, jde o schematizovanou postavu. Někteří kritici pak hovoří o narcistním psaní.

Ale toto vše neznamená zcela negativní pohled na otce. Třebaže se otcův sebeprojekt jeví jako agresivní a nemorální, Driss ho obdivuje pro jeho aktivitu. Autor tak zhodnocuje jakoukoli aktivitu, stojí proti pasivitě. Odsuzuje především stavění se do pozice oběti, což můžeme kromě námi studovaných textů vidět na Chraïbiho románu *Les Boucs* z prostředí emigrace. Zde tvrdí, že si arabští emigranti mohou částečně za svou situaci sami, neboť s ní nic nedělají. Z tohoto úhlu pohledu bychom mohli matčinu sebevraždu v knize *Le passé simple* vykládat jako její kapitulaci, kterou existenciální analýza ukázala jako odsouzeníhodnou. Můžeme ji však chápat také jako demonstraci odporu proti režimu, jak to

pravděpodobně chtěl prezentovat Chraïbi. Ten se nechal slyšet, že sebevražda je matčíným odmítnutím být pouhým předmětem svého manžela.

Projevy odporu hlavní postavy se mírní v knize *Succession ouverte* nejprve se smrtí otce a doznívají poté, co se ukazuje, že otec Drisse podporuje. Vyzývá ho k cestě do Francie, objevování svobody a pravdy. Dozvídáme se, že Driss je nejen Pánovým oblíbeným synem, ale i úspěšným pokusem ve výchově k demokratickým hodnotám. Jeho bratři a matka však nejsou v tu chvíli na potřebné reformy připraveni.

Succession ouverte představuje napravení vztahů s otcem. Otcovy sympatie byly již naznačeny v díle *Le passé simple*, nicméně Driss byl tou dobou zaslepen agresivní revoltou natolik, že kolem něj prošly bez povšimnutí. S odezněním nenávisti k otci se v následující knize, *La Civilisation, ma Mère!...*, může zcela věnovat matce a projevovat svou lásku k ní.

Conclusion

Le présent travail étudie les personnages des parents dans l'autofiction de Driss Chraïbi. Leurs différents aspects ont été découverts grâce à la multiplicité des axes interprétatifs. Étant donné la différence entre la culture marocaine et l'europpéenne, d'abord nous avons présenté l'interprétation socioculturelle, puis l'existentielle, suivie par l'explication des histoires des livres comme une allégorie de l'Histoire, l'interprétation psychanalytique et enfin par l'analyse formelle qui a souligné les traits précédemment découverts.

Nous avons appris que les parents représentent certains concepts. Alors le père, dont le sobriquet est *Seigneur*, est en même temps Dieu, patriarche, tyran et souverain et dans le cadre de l'analyse psychanalytique rival. La mère est conçue notamment comme un sujet et une personne aimée. Comme les deux personnages sont fortement schématisés, nous ne trouvons pas leurs psychologies détaillées.

Les concepts ne sont pas représentés seulement par les parents mais aussi par des autres personnes, soi-disant substituts des parents et cela surtout en cas du père. En leur absence physique nous distinguons des autres entités qui ainsi sont ainsi en contact avec le héros. Le héros prend sa position par l'intermédiaire de ses relations avec les personnages.

Le personnage principal s'oppose à certains traits de l'Orient, qui est lié au père, et il est attiré par des valeurs occidentales présentées comme modernes. La confrontation des cultures provoque des questions qui causent une réévaluation des bases de la société marocaine. Il faut souligner qu'il ne s'agit pas d'une acceptation complète du modèle européen mais vraiment d'une réévaluation. Cette réévaluation concerne la civilisation maghrébine aussi bien qu'occidentale. Driss Chraïbi ne sentira jamais une aliénation absolue de sa culture d'origine.

La mère est tout d'abord perçue par son mari comme un simple objet et elle ne s'oppose pas à cette perception. Grâce à l'allégement successif de l'ordre sociale, l'image de la mère développe de celle d'une femme asservie jusqu'à celle de la femme émancipée idéalisée. Son fils Driss la mène jusqu'à la conscience de soi. En conséquence elle ne reste plus dans un état « mort » mais elle se réalise et successivement aide les autres à se réaliser aussi. A travers l'œuvre nous distinguons donc le passage de la révolte individuelle (*Le passé simple*) à la révolte collective (*La Civilisation, ma Mère!...*).

La figure du père se réalise déjà au cours de l'histoire du *Passé simple*. En comparaison de sa femme, il le fait de manière agressive et il ne prend pas en compte l'aspect moral. Le rôle du Seigneur est diminué pas à pas ce qui est lié à la maturation de l'auteur et le refroidissement de sa révolte.

Grâce à l'écartement de la révolte, l'œuvre cède la place à la mère. Auparavant Driss a excusé sa violence par son amour à la mère. Le comportement du personnage principal a suscité des interprétations psychanalytiques des textes de Driss Chraïbi. L'agressivité enracine dans le complexe d'Œdipe. Le père est perçu comme un rival. En outre l'auteur recourt à l'inceste ce qui est visible aussi dans son œuvre romanesque : *Une enquête au pays, Mère du Printemps, Naissance à l'aube*. Ces romans racontent ouvertement une histoire

d'amour entre un père et sa fille. En ce qui concerne les textes que nous avons étudiés ci-dessus, l'écrivain rend la figure paternelle moins importante, comme en cas de *La Civilisation, ma Mère!...*, ou bien il la supprime entièrement - *Succession ouverte*. L'absence physique signifie en même temps le remplissage du vide par la figure maternelle. Driss Chraïbi a également essayé de supprimer l'objet de rivalité entre les hommes – la mère. Il l'a laissé se suicider mais cela n'a pas apporté de conciliation non plus.

La mère peut être vue aussi comme une allégorie d'État. L'image de la mère commence par la chosification du sujet. La mère est aveuglement subordonnée au père, elle vit dans la peur permanente et se comporte de manière prévisible. Ici, nous pouvons utiliser l'expression sartrienne de *la mauvaise foi*. Pour sa position passive, la mère est sévèrement jugée par Driss qui s'oppose très ouvertement au tyran. Le personnage principal croit que l'acceptation de la chosification de la mère lui permet de la traiter de façon brutale, comme le fait le Seigneur. Nous pouvons interpréter ce traitement comme la volonté d'usurper la place du père.

Il y a un très long chemin à la libération de la femme. Dans *Succession ouverte*, l'auteur montre que la mort du dictateur ne change pas grand-chose. Le régime ne peut pas devenir démocratique tout d'un coup. Il ne faut surtout pas brusquer le progrès comme le montrent *Succession ouverte* décrivant la mort du tyran et *La Civilisation, ma Mère!...* allégorisant le chemin à la liberté. La nation doit mûrir pas à pas, elle doit apprendre sa situation actuelle et se réaliser en prenant en compte l'aspect moral.

Dans les textes de Chraïbi nous pouvons donc distinguer deux niveaux d'histoire, niveau figuré, collectif qui décrit le développement d'État, et individuel, qui montre l'amour que l'auteur porte à sa mère et la volonté de persister dans l'enfance insoucieuse, c'est-à-dire à l'époque où il était cajolé par sa mère.

L'antipathie pour son père et l'inclinaison envers sa mère sont soulignées de différentes manières. La première est la langue d'écriture en tant que telle. Le français, langue du colonisateur, permet d'ouvrir des sujets taboués par la société traditionnelle marocaine et de s'opposer à l'arabe classique qui est lié à la religion, à l'ordre, et en conséquence au père. Et c'est l'arabe parlé qui pénètre (par l'intermédiaire de différents mots ou des proverbes) dans le texte français. L'arabe vulgaire prend sa source chez la mère. L'inclinaison envers la mère est lisible aussi à travers des métaphores, symboles et la réparation de l'espace et extension.

Le héros fait partie de la nation qui est représentée par la mère. La mère et le fils s'unifient dans le même qui s'oppose à la sphère de l'autre dont le père fait partie. Ainsi la mère peut présenter les idées qui sont propres à Driss et donc à l'auteur. En conséquence la mère n'a pas donc de personnalité psychologique aussi bien que le père, elle est schématisée. Quelques critiques de l'écriture narcissique.

Tout cela ne doit pas forcément signifier le point de vue négatif à l'égard du père. Bien que l'autoréalisation du père soit agressive et immorale, Driss l'admire pour sa volonté de l'action. L'auteur donc apprécie n'importe quelle activité, il dénonce la passivité. Il accuse notamment la victimisation qui est voyante à part des textes en question dans le roman d'immigration *Les Boucs*. Driss Chraïbi s'y fait entendre que les immigrés causent

partiellement leur situation, car ils ne font rien pour l'améliorer. De ce point de vue nous pouvons considérer le suicide de la mère du *Passé simple* comme une capitulation que les existentialistes perçoivent comme condamnable. Mais il est aussi interprétable comme une démonstration contre le régime actuel et c'est aussi l'explication de l'auteur car il dit qu'il s'agit d'un refus d'être un objet de son mari.

Les émotions négatives du personnage principal s'adoucissent dans *Succession ouverte* tout d'abord avec la mort du père et s'apaisent complètement au moment où le héros apprend que son père le supporte depuis longtemps. Le père l'encourage dans le voyage en France et dans la découverte de la liberté et de la raison. Nous apprenons que Driss est son fils le plus préféré et représente en même temps une tentative réussie dans l'éducation aux valeurs démocratiques. Par contre la mère et les enfants ne sont pas prêts aux réformes nécessaires.

Succession ouverte représente la réconciliation entre le père et Driss. Les sympathies du père envers le fils ont été esquissées déjà dans *Le passé simple*, néanmoins Driss était aussi aveuglé de sa révolte qu'elles restaient inaperçues. Avec l'apaisement de l'agressivité, le héros peut s'occuper plus de sa mère et lui montrer son amour dans le livre prochain – *La Civilisation, ma Mère !...*

Seznam literatury

Primární literatura

CHRAÏBI, D.: *Les boucs*. Denoël, Paris 1989.

CHRAÏBI, D., Dossier et notes réalisés par S. Doudet: *La Civilisation, ma Mère !...* Gallimard, Paris 2009.

CHRAÏBI, D.: *Le Passé simple*. Danoël, Paris 1986.

CHRAÏBI, D.: *Succession ouverte*. Danoël, Paris 1979.

CHRAÏBI, D.: *Vu, lu, entendu*. Danoël, Paris 2001.

Sekundární literatura

BOYCE DAVIES, C., GRAVES, A. A.: *Ngambika: studies of women in African literature*. Africa World Press, Trenton 1986.

BRAHIMI, D., GRAVES, A. A.: *Maghrébines: portraits littéraires*. AWAL, Harmattan, Paris 1995.

DÉJEUX, J.: *La littérature maghrébine d'expression française*. Presses universitaires de France, Paris 1992.

DELAYRE, S.: *Driss Chraïbi, une écriture de traverse*. Presses Univ de Bordeaux, Paris 2006.

DUBY, G.: *Dějiny Francie od počátku po současnost*. Trans.: Cinke, V.. Karolinum, Praha 2003.

DWYER, D. H.: *Images and self-images: male and female in Morocco*. Columbia University Press, New York 1978.

LAROUSSE. *Encyklopédie Larousse* [online]. [cit. 2014-07-13]. Dostupné z: <http://www.larousse.fr>.

GANS-GUINOUNE, A.-M.: *Driss Chraïbi, de l'impuissance de l'enfance à la revanche par l'écriture*. Harmattan, Paris 2005.

KADIRI, A., CHRAÏBI, D.: *Entretien avec Driss Chraïbi*. Tel Quel magazine. Casablanca 2004.

MEMMI, A.: *Ecrivains francophones du Maghreb: anthologie*. Seghers, Paris 1985.

- MERINO, L.: *La mujer en la literatura maghrebi: ser colonizado*. L.E.A. 1992, č. 41.
- MERINO, L., CHRAÏBI, D.: *Driss Chraïbi: „La mujer es la ultima colonizada de la tierra“*. In: *Omayya Revista de informacion hispano arábe*. 1992, č. 12.
- NOIRAY, J.: *Littératures francophones, 1 Le Maghreb*. Belin, Paris 1996.
- PAREKH, P. N., JAGNE, S. F.: *Postcolonial African writers: a bio-bibliographical critical sourcebook*. Greenwood Press, Westport 1998.
- PANTŮČEK, S.: *Literatury severní Afriky*. Panorama, Praha 1978.
- PETŘÍČEK, M.: *Úvod do současné filosofie, 11 improvizovaných přednášek*. Hermann a synové, Praha 1992.
- RABELAIS, F.: *Gargantua a Pantagruel*. Trans: Šafář, K. Odeon, Praha 1968.
- RABELAIS, F.: *Oeuvres complètes*. Gallimard 1955.
- STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filosofie*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2000.
- VIART, D., VERCIER, B.: *Současná francouzská literatura*. Trans.: Dytrt, P., Šotolová, J., Václavík, L. Garamond, Praha 2008.
- YETIV, I.: *The evolution of the mother in the works of Driss Chraïbi*. In: *CELFAN Review*. 1983, č. 2.
- ZAHIRI, M.: *La figure du père dans le roman marocain*. In: *Présence francophone*. 1987, č. 30.

Přílohy

Bibliografie Drisse Chraïbiho

- 1954 Le Passé simple (Jednoduchá minulost)
- 1955 Les Boucs (Kozlové)
- 1956 L'Âne (Osel)
- 1958 De tous les horizons (Ze všech stran)
- 1961 La Foule (Dav)
- 1962 Succession ouverte (Otevřené dědictví)
- 1967 Un Ami viendra vous voir (Navštíví vás přítel)
- 1972 La Civilisation, ma Mère!... (Civilizace, má Matko!...)
- 1975 Mort au Canada (Mrtvý v Kanadě)
- 1981 Une enquête au pays (Pátrání v rodné zemi)
- 1982 La Mère du Printemps (Matka Jara)
- 1986 Naissance à l'aube (Zrození za úsvitu)
- 1991 L'Inspecteur Ali (Inspektor Ali)
- 1993 Une place au soleil (Místo na slunci)
- 1995 L'Homme du livre (Muž z knihy)
- 1998 Vu, Lu, Entendu (Uzřel jsem, přečetl jsem, pochopil jsem)
- 2001 Le Monde à côté (Svět vedle)
- 2004 L'homme qui venait du passé (Muž z minulosti)